

VERBUM HISTORIAE

VEDECKÝ INTERNETOVÝ ČASOPIS KATEDRY HISTÓRIE
PEDAGOGICKEJ FAKULTY UNIVERZITY KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

1/2019

Bratislava 2019

Bratislava 2019

Vedecký internetový časopis Katedry histórie Pedagogickej fakulty UK v Bratislave

<http://www.fedu.uniba.sk/sucasti/katedry/katedra-historie/casopis-verbum-historiae/>

<http://verbum-historiae.blogspot.sk/>

verbum.historiae@gmail.com

Editori:

Mgr. Miriam Viršínská, PhD.

Mgr. Pavol Makyna, PhD.

Redakčná rada:

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD. – predseda (Univerzita Komenského, Bratislava)

prof. PhDr. Július Bartl, CSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)

prof. Zdeněk Beneš, CSc. (Univerzita Karlova, Praha)

PhDr. Anna Bocková, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

doc. Mgr. Ing. arch. Andrej Botek, PhD. (Slovenské technická univerzita, Bratislava)

dr. Jure Gašparič, PhD. (Ústav najnovších dejín, Ľubľana)

dr. Jaromir Jeszke (Univerzita Adama Mickiewicza, Poznań)

doc. PhDr. Miroslav Kamenický, CSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)

Mgr. Pavol Makyna, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

doc. Pavol Matula, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

PhDr. Michal Pehr, Ph.D. (Masarykov ústav a archív Akadémie vied ČR, Praha)

doc. Ondrej Podolec, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

prof. Alain Soubigou (Parížska univerzita, Paríž)

Mgr. Monika Tihányiová, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

PhDr. Mária Tonková, Csc. (Univerzita Komenského, Bratislava)

PhDr. et Peadr. Marek Šmíd, PhD. (Jihočeská univerzita, České Budějovice)

Mgr. Miriam Viršínská, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

Recenzenti:

Mgr. Martin Garek, PhD.

PhDr. Milica Majeriková-Molitoris, PhD.

Grafická úprava: Mgr. Pavol Makyna, PhD.

© Vydáva Katedra histórie, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Račianska 59, Bratislava

Vychádza 2x ročne, 7. ročník

ISSN: 1339-4053 (online)

Fotografia na titulnej strane: Andrej Hlinka (dole v strede) na návšteve Poľska v Zakopanom v roku 1937. Na pravo od Hlinku sedí dekan Tobolski a po ľavej strane senátor F. Gwiżdż. (Zdroj: Národný digitálny archív v Poľsku (NAC); SCHABENBECK, H.: Gość Słowacki w Polsce. In: *Swiatowid*, roč. 14., 21. 8. 1937, č. 34, s. 6.)

Obsah

ÚVOD.....	5
Pavol MATULA	
<i>Editoriál.....</i>	5
ŠTÚDIE.....	6
Róbert LETZ	
<i>Andrej Hlinka a Poľsko</i>	7
Ivana DENDYS	
<i>Pokus o načrtnutie polonofilských tendencií Pavla Čarnogurského.....</i>	32
Anna BOCKOVÁ	
<i>Slovensko-poľské vzťahy v stredoeurópskych súradniciach (predstavy a koncepty slovenských polonofilov medzivojnového obdobia)</i>	44
František STRAPEK	
<i>Kambodža za vlády Červených Kmérov</i>	63
Mária TONKOVÁ	
<i>Prítomnosť minulosti: slovenské učebnice dejepisu ako prameň pre výskum histórie a historickej pamäti – možnosti prípadových štúdií</i>	78
DOKUMENTY.....	87
Miriám VIRŠINSKÁ (ed.)	
<i>Príspevok k 150. výročiu založenia slovenského katolíckeho gymnázia v Kláštore pod Znievom.....</i>	88
PRÁCE ŠTUDENTOV.....	92
Jaroslav DUREC	
<i>Spoločenské postavenie slovenského učiteľa v rokoch 1918 – 1938 II.</i>	93
RECENZIE.....	109
Petra GEREKOVÁ (rec.)	
<i>HABAJ, Michal – HŘÍBAL, František: Alexander Veľký. Život, doba a význam najväčšieho vojvodu staroveku.....</i>	110
SPRÁVY.....	113
Pavol MAKYNA	
<i>Odborný seminár: Uzákonené bezprávie – Rasové zákonodarstvo na Slovensku a v Európe</i>	114
AUTORI.....	115

Editoriál

Milé čitateľky a čitatelia,

slovenská historiografia sa zameriava, pokiaľ ide o vzťahy s inými národmi v 20. storočí, predovšetkým na geograficky najbližších susedov. Do popredia záujmu sa spomedzi nich dostávajú najmä tie národy, s ktorými nás intenzívnejšie spájala minulosť, hlavne v spoločných štátnych útvaroch, teda s Maďarmi a Čechmi. Akosi bokom a nezaslúžene tak stále zostávajú kontakty s naším severným poľským susedom. Vznik ČSR priniesol Slovákom národnú slobodu, ktorá bola v rámci Uhorska nepredstaviteľná. Napriek tomu sa však v novom štátnom útvere nenaplnili všetky ich očakávania, najmä pokiaľ išlo o rovnocenné postavenie v republike a prisľúbenú autonómiu. Spojenca voči pražskému centralizmu našli v jazykovo i nábožensky blízkom poľskom národe. Medzi Varšavou a Prahou totiž po celé dve medzivojnové dekády panovalo napätie vyplývajúce nie z úplne totožnej zahraničnopolitickej orientácie, mocenských ambícií v strednej Európe a v neposlednom rade z hraničných sporov. V načrtnutej atmosfére sa rozvíjala snaha veľkej časti mladej slovenskej inteligencie lepšie spoznať kultúru a históriu slovanského Poľska. Varšava túto tendenciu všemožne podporovala, a tak sa na študijné pobyty na poľské univerzity dostali desiatky slovenských štipendistov, ktorí po návrate domov nielenže propagovali krajinu svojich hostiteľov, ale i rozvíjali slovensko-poľskú spoluprácu. Jadro tohto hnutia sa sústreďovalo okolo HSLS, no polonofilské tendencie bolo možné zaznamenať aj u agrárnikov a nielen u nich. Tomuto zaujímavému fenoménu sa venuje i naše číslo.

O postoji Andreja Hlinku, predsedu HSLS, k Poľsku a polonofilskému hnutiu v rámci jeho strany píše vo svojej štúdii Róbert Letz. Naša doktorandka Ivana Dendys sa v štúdii zamerala na osobnosť Pavla Čarnogurského a jeho propoľské tendencie. Slovensko-poľským vzťahom v stredoeurópskom kontexte sa venuje Anna Bocková.

Náš ďalší doktorand František Strapek sa vo svojom príspevku sústredil na Kambodžu v období, keď ju ovládali Červení Kméri. Sériu štúdií završuje analýza Márie Tonkovej Prítomnosť minulosti: slovenské učebnice dejepisu ako prameň pre výskum histórie a historickej pamäti – možnosti prípadových štúdií.

V študentských prácach Jaroslav Durec nadväzuje na svoj predchádzajúci príspevok. V čísle nechýbajú ani recenzie na zaujímavé knihy či stále rubriky dokumenty a správy.

Pavol Matula

ŠTÚDIE

Andrej Hlinka a Poľsko*

Róbert Letz

Andrej Hlinka patrí medzi najvýraznejšie osobnosti moderných slovenských dejín. Slovenskú politiku aktívne stvárňoval polstoročie. Hlinka už na pôde Uhorska a neskôr Československej republiky (ČSR) riešil celé spektrum otázok. Nevyhýbal sa ani otázke vzťahu k iným národom a štátom. Jeho politika a vôbec politika jeho Slovenskej ľudovej strany (SLS) sa vyhraňovala voči iným politickým osobnostiam a stranám, alebo si hľadala spojencov doma i v zahraničí tak, ako to bolo obvyklé aj u iných politických osobností a politických subjektov. Pred rokom 1918 Hlinka Poliakom nevenoval veľkú pozornosť. Skôr sa zameral na rozvíjanie vzťahov s Čechmi, pretože najmä u nich videl potenciál účinnej pomoci pre národnostne, kultúrne a sociálne utláčaných Slovákov. Vďaka černovskej tragédii sa Hlinka dostal do povedomia širšej poľskej verejnosti. Väčšinou so sympatiami o ňom písala poľská tlač. Dôležitou stopou Hlinkovho vzťahu k Poliakom je jeho vzťah ku kňazovi Ferdinandovi Machayovi.¹ Machay nastúpil 21. mája 1913 na ružomerskú faru za kaplána. Ku svojmu farárovi Hlinkovi prišiel už ako Poliak, ktorý sa národne uvedomil na grünwaldských slávnostiach v roku 1910. Hlinka viedol so svojim kaplánom dlhé rozhovory na tému slovenskej a poľskej národnej identity, politickej orientácie Poliakov a Slovákov a na tému slovenskosti či poľskosti Spiša, Oravy a Kysúc. Hlinka pred Machayom argumentoval najmä slovanskou príslušnosťou Poliakov: „– *Poliaci vznikli zo všeobecnej slovanskej rodiny. Ale v politike sa držia tak, ako by Slovanmi neboli... Hlinka pozoroval, že tieto argumenty na mňa pôsobia najviac, a preto nešetril ponôs a nespokojnosti na adresu Poliakov, ktorí vo Viedni paktujú s Nemcami a Maďarmi a podkopávajú slovanskú spoluprácu...*“² Machay priznal, že veľa nechýbalo a bol by sa „*utopil v zradných vlnách slovanských*“, veď „*povedať niečo protislovanského a najmä protiruského, pokladalo sa v spoločnosti veľkého vodcu za nemalý priestupok*“.³ Machay Hlinkovi oponoval a Hlinka reagoval: „– *Ferdinand, vy*

* Táto štúdia vznikla v rámci projektu VEGA 1/0797/17 Podoby a prejavy polonofilstva na Slovensku 1918 – 1939.

¹ Ferdinand Machay (1889 – 1967) pochádzal z oravskej obce Jablonka (dnes v Poľsku), študoval na gymnáziu v Trstenej a teológiu v Budapešti. Po kňazskej vysviacke 25. 6. 1912 bol kaplánom v Zázrivej a v r. 1913 – 1914 kaplánom v Ružomberku. Počas prvej svetovej vojny pôsobil ako poľný kurát rakúsko-uhorskej armady. Po vzniku ČSR a Poľska patril k inšpirátorom a hlavným protagonistom hnutia za pripojenie Oravy a Spiša k Poľsku. V r. 1930 získal doktorát v Paríži a v r. 1937 sa stal prepoštom v krakovskom Salwatorze. V r. 1938 sa stal senátorom. V r. 1944-1967 bol archipresbyterom Baziliky Panny Márie v Krakove. Bližšie pozri: *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : LÚČ, 2000, s. 859.

² MACHAY, Ferdinand: Rozmowy z ks. Hlinka o Orawie, Spiszu i Czadeckim. In: *Kurjer Warszawski (Wydanie wieczorne)*, roč. 118, 25. 11. 1938, č. 324, s. 4.

³ Tamže.

ste úplný Poliak, – vyhlásil Hlinka rozhněvane a odvtedy ma už nikdy inak nenazval ako Poliakom.“⁴ Keď Machay napísal sériu článkov do novín *Gazeta Podhalańska*, kde rozširoval svoje myšlienky o poľskosti Oravy a Spiša, Hlinka mu dal prezývku „gazetkár“. Smer novín i Machayove aktivity považoval za oslabovanie Slovákov, v konečnom dôsledku podporujúce vtedajšiu maďarskú oficiálnu politiku. Hlinka sa s Machayom príležitostne stretával aj počas prvej svetovej vojny, keď sa Machay dostal dovolenku a zastavil v Ružomberku. Hlinka ho neprestal presviedčať, aby zmenil svoje názory.

Situácia sa zásadne zmenila v roku 1918, po vzniku samostatného Československa a Poľska. Krátku eufóriu Hlinku zo vzniku spoločného štátu s Čechmi nahradili vážne obavy o osud katolicizmu a vôbec Slovákov ako národa v novom štáte. Pôvodom tejto obavy boli intenzívne protiklerikálne prejavy v Čechách, silná socialistická agitácia, nedostatočné pozície slovenských katolíkov v správe nového štátu a jeho centralistická správa. Hlinka ešte v decembri 1918 obnovil činnosť svojej strany na opozičnom základe. Postavil sa za slovenskú národnú svojbytnosť a program autonómie Slovenska v rámci ČSR. Jeho kritický opozičný postoj zákonite hľadal vnútorných aj vonkajších spojencov, ktorí by pomohli posilniť jeho pozíciu a podporiť jeho program. Vzťahy medzi ČSR a Poľskom sa krátko po skončení prvej svetovej vojny zmenili a z dvoch potenciálnych spojencov sa stali rivali. Koncom roka 1918 prenikala poľská armáda na územia, ktoré poľská vláda pokladala za súčasť poľského štátu. V januári 1919 prepukol medzi ČSR a Poľskom krátky sedemdnňový vojnový konflikt. V priebehu roka 1919 sa vyskytli bojové potýčky česko-slovenských a poľských oddielov aj na Spiši a Orave.

Hlinka, ktorý sa usiloval apelovať na riešenie slovenskej otázky u vládnych činiteľov a presadzoval uzákonenie legislatívnej autonómie Slovenska, nedosiahol očakávanú odpoveď. Pod dojmom série násilných policajných a vojenských zásahov proti autonomistickým zhromaždeniam, cenzúre a zatýkaniu sa Hlinka na nahovárane poslanca Františka Jehličku rozhodol pre dobrodružný krok – cestu na mierovú konferenciu do Paríža.⁵ Poslednou kvapkou bol násilný vojenský zásah proti zhromaždeniu telovýchovnej organizácie *Orol* v Žiline 17. augusta 1919. Hlinka chcel na medzinárodnom fóre informovať o práve Slovákov na autonómiu v štátnom rámci ČSR, zaručenú Pittsburskou dohodou, uzavretou medzi slovenskými a českými krajanskými organizáciami v USA a zástupcom vedúceho odbojového orgánu Československej národnej rady T. G. Masarykom. Pôda

⁴ Tamže.

⁵ DEÁK, Ladislav: Cesta A. Hlinku do Paríža roku 1919. In: BIELIK, František – BOROVSÝ, Štefan (zost.): *Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách*. Bratislava : DaVeL, 1991, s. 74; HOLÁK, Martin: Cesta Andreja Hlinku do Paríža a jej vplyv na slovenskú politiku v rokoch 1919 – 1920. In: *Historický zborník*, roč. 17, 2007, č. 1, s. 55.

pre podporu Hlinkových požiadaviek v Poľsku bola priaznivá. Poľské noviny *Kurjer Codienny* a *Nowiny* uverejnili ešte začiatkom augusta 1919 článok, v ktorom sa píše, že „na Slovensku kruhy sústredené na strane presadzujúcej národnú nezávislosť sa zamýšľajú v najbližšom čase obrátiť na varšavskú vládu s prosbou, aby sa Poľsko postaralo o Slovensko. Verejná mienka v Poľsku, ako aj v zahraničí je mylne, alebo úplne nedostatočne informovaná o pomeroch na Slovensku. Drvivá väčšina národa sa grupuje na strane presadzujúcej národnú nezávislosť, ktorá nechce mať s Čechmi nič spoločné a radšej uprednostňuje Poľsko... Celé hnutie na Slovensku vedie kňaz Andrej Hlinka, známy priateľ Poliakov“.⁶ Poľské očakávania z možnosti využitia slovenskej nespokojnosti s pomermi v ČSR však boli ďalekosiahlejšie než to, čo reálne požadoval Hlinka a jeho strana.

Dňa 27. augusta 1919 odcestovali A. Hlinka, F. Jehlička a Štefan Mnoheľ z Ružomberka cez Český Tešín na druhú stranu hranice do Poľského Tešína. Ich kroky viedli do miestnej katolíckej fary, kde ich prijal kaplán Leopold Biłko. Podľa jeho autentickej spomienky stretnutie prebiehalo nasledovne:

„ – Čo tu u vás hovoria o Slovákoch?

Odpovedal som, že prechovávame voči Slovákom úprimnú srdečnosť a najmä vážime si kňaza Andreja Hlinku. Na to osvedčuje sa môj dopytovateľ naproti mne sediaci celkom spokojne:

- Ja som Andrej Hlinka.

Veľmi som sa tomu zaradoval, čomu som dal hneď výraz, za čím nasledoval rozhovor o plánoch mojich hostí. Ako by sa dalo dostať do Varšavy a tam získať možnosti prístupu k rozličným reprezentantom poľského štátneho a politického života. Šlo tu v prvom rade o informácie. Najviac mohol poradiť vdp. Londzin, poslanec, ktorý patrilo do zákonodarného zboru a mal styky s Varšavou, ako významný člen národnej rady, ktorá v tom čase spravovala tešínske Sliezsko. Zašli sme si hneď vo štvorke do bytu kňaza Londzina. Našli sme ho doma... Nasledujúceho dňa ma ešte raz navštívili. Pamätám sa, že už mali odporúčajúce listy a že rozprávali mi o veciach ich parížskej cesty. Kňaz Mnoheľ hovoril o ťažkostiach a svojich pochybnostiach, kým Hlinka imponoval mi svojím kľudom. Pri tom všetkom vybadal som, že krok, na ktorý sa podujali, nebol pre nich ľahkým. Pamätám sa, že Hlinka väčšinou mlčal, len vo vážnejších veciach povedal posledné rozhodujúce slovo a potom rozoberal prerokované veci. Pamätám sa ešte, že som hosťom ukázal demarkačnú čiaru a rozprával som im o krvavých bojoch januárových a o plebiscite, ktorý nás čakal.“⁷ Hlinka a jeho spoločníci teda ostali v Poľskom Tešíne jednu noc.

⁶ Słowaczyna dąży do połączenia się z Polska. In: *Nowiny*, roč. 9, 10. 8. 1919, č. 184, s. 3-4.

⁷ BIŁKO, Leopold: Moje prvé stretnutie sa s Andrejom Hlinkom v Tešíne. In: *Slovák*, roč. 16, 27. 9. 1934, č. 219, s. 2.

Pomoc v ich ceste do Varšavy im zabezpečil miestny farár Józef Londzin, ktorý bol poslancom poľského sejmu.

Vo Varšave sa k Hlinkovi, Jehličkovi a Mnoheľovi pripojili Jozef Rudinský a Jozef Kubala, ktorí sem pricestovali už 23. augusta 1919 a z poverenia SLS mali namierené ako delegáti SLS do USA, kde chceli pôsobiť medzi slovenskými krajanmi, aby podporili program autonómie Slovenska v rámci ČSR.

Delegátov SLS prijal na dlhšej audiencii 31. augusta 1919 vo Varšave maršal Józef Piłsudski, hlava poľského štátu. Túto audienciu sa podarilo vybaviť vďaka katolíckemu kňazovi Ferdinandovi Machayovi, bývalému Hlinkovmu kaplánovi. Hlinka oslovil Machaya po príchode do Varšavy pri náhodnom stretnutí na Miodowej ulici a požiadal ho o pomoc pri vybavení audiencie u Piłsudského. Machay vo svojej spomienke podrobne opísal priebeh audiencie delegácie SLS: *„Naše stretnutie bolo náhodné. Prosili ma, aby som ich sprevádzal do Belvederu, k hlave štátu Piłsudskému... Piłsudski prijal delegáciu vo svojej pracovni, akoby tým chcel naznačiť, že pobyt Slovákov je mu veľmi milý. Maršal si sadol ku stolíku a oproti nemu v kreslách zaujali miesto delegáti. Ja som si sadol vedľa na pohovke.*

„Čo si žiadate, dôstojný pán poslanec?“

„Česi nás oklamali. Máme zabezpečenú autonómiu v republike česko-slovenskej a Česi nám ju nechcú dať. Chceme sa dostať do Paríža a tam žiadať autonómiu. Prosíme pána náčelníka poľského štátu, aby nám pomohol dostať sa do metropoly Francúzska.“

„A či veľadôstojný pán poslanec nechce povedať nič iné náčelníkovi poľského štátu?“

„Nie. Prosím jedine o vydanie pasov, aby sme sa mohli dostať do Paríža“.

Na to Piłsudski, so zjavným sklamaním, povedal:

„To, o čo prosí veľadôstojný pán poslanec, je vec ťažká, veľmi ťažká. Ale preto, že ide o prvý prípad, keď sa Slováci obracajú s prosbou na hlavu poľského štátu, ako na dôkaz žičlivosti a bratskej láskavosti, sľubujem dôstojnému pánovi poslancovi, že dám príkaz svojim úradníkom, aby Vám i vašim spoločníkom vydali poľské cestovné pasy“.

„V mene slovenského národa Vám vrelo ďakujem.“ Odpovedal kňaz Hlinka.

Piłsudski vstal, a my s ním. Podávajúc Hlinkovi ruku na rozlúčku, pozrel sa mu opatrne do očí, ešte raz sa spytujúc:

„Či mi dôstojný pán poslanec naozaj nechce nič viac povedať?“

„Nie.“

„Zbohom.“⁸

Po audiencii sa Piłsudského tajomník Stanisław Car pred Machayom vyjadril, že „maršal je nervózny“. Člen slovenskej delegácie J. Rudinský získal dojem, že audiencia bola formálna. Podľa neho Piłsudski vyhlásil: „

⁸ MACHAY, Ferdynand: Rozmowa ks. Hlinki z marszałkiem Piłsudskim. Ze wspomnień dziejów minionych. In: *Głos narodu*, roč. 46, 8. 4. 1939, č. 98, s. 4.

„Máte právo brániť svoju národnú individualitu. Kde je možné, budeme vám pomáhať.“ To bolo všetko. Jeho postoj nebol nijak teplý, bol meravý, vojenský; nuž taká je jeho povaha, húdol som v sebe.“⁹ Príčinou Piłsudského rozladenosti a formálneho priebehu celej audiencie bolo to, že od slovenskej delegácie očakával viac než sťažnosti na postavenie Slovákov v ČSR a apel na uskutočnenie autonómie v rámci tohto štátneho útvaru. Možno by bol priebeh audiencie celkom iný, keby členovia slovenskej delegácie žiadali osamostatnenie Slovenska a od Poľska by požadovali ochranu. To však nebol ich cieľ. Audiencia delegácie SLS u Piłsudského do značnej miery ukazuje na limity vo vzájomných vzťahoch. Hlinka si bol dobre vedomý hranice, ktorú nechcel prekročiť a pridržiaval sa jej do konca svojho života. Trval na autonómii Slovenska v rámci ČSR. F. Machayovi, ktorý agitoval za pripojenie Spiša, Oravy a Kysúc k Poľsku, Hlinka žartovne povedal: „Poliak, nemárňte čas a sily. Vráťte sa k nám. Pohovorím si s Benešom, aby vám nerobil prekážky.“¹⁰ Machay Hlinkovi replikoval: „Nevie sa, či ja nebudem musieť hovoriť s Benešom, aby pánovi farárovi neprekážal v návrate na Slovensko.“¹¹

Všetci členovia delegácie SLS dostali poľské pasy, znejúce na poľské mená, prisľub pomoci a k tomu na dôvažok pôžičku 60 000 poľských mariek. Cestu nastúpili okľukou cez Rumunsko, Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, Taliansko a Švajčiarsko. Pretože nemali švajčiarske víza, museli sa zastaviť v Miláne a Jehlička s poľským odporúčaním odcestoval ďalej do Ríma, kde víza prostredníctvom poľského vyslanectva vybavil. Tak delegácia SLS dňa 19. septembra 1919 pricestovala v rýchliku prvej triedy do hlavného mesta Francúzska – Paríža. Bolo to osem dní potom, čo Najvyššia rada mierovej konferencie 11. septembra 1919 rozhodla o konaní plebiscitu na sporných územiach Tešínska a na Orave a Spiši. Informáciu o príchode delegácie SLS už mala k dispozícii francúzska vláda od svojho vyslanca v Prahe. Proti prítomnosti delegácie v Paríži intervenoval Štefan Osuský u predsedu Najvyššej rady mierovej konferencie, francúzskeho premiéra Georgesu Clemenceaua. Delegácia sa zatiaľ usilovala rozšíriť svoje memorandum. Prijal ju predseda poľskej vlády Ignacy Jan Paderewski. J. Rudinskému pripadla v Paríži úloha spojky medzi slovenskou delegáciou a oficiálnou poľskou delegáciou na mierovej konferencii. Memorandum vypracované F. Jehličkom a podpísané členmi delegácie bolo odovzdané na generálnom sekretariáte mierovej konferencie, okrem toho francúzskej, americkej, juhoslovanskej a poľskej delegácii na mierovej konferencii. Po týždňovom pobyte v Paríži požiadala slovenská delegácia o výstupné vízum, následne bola povolaná na prefektúru, kde jej oznámili, že musí do 24 hodín opustiť Paríž. Hlinka sa po príchode delegácie do Viedne

⁹ Tamže.

¹⁰ MACHAY, Ferdinand: Rozmowy z ks. Hlinka o Orawie, Spiszu i Czadeckim. In: *Kurjer Warszawski* (Wydanie wieczorne), roč. 118, 25. 11. 1938, č. 324, s. 4.

¹¹ Tamže.

odpojil a prešiel cez rakúske hranice na Slovensko (v noci z 11. na 12. októbra 1919 ho na ružomberskej fare zaistili). F. Jehlička a ďalší členovia delegácie sa rozhodli ostať v zahraničí. Rudinský a Kubala odišli do USA, Mnoheľ do Poľska. Mnoheľ v Poľsku presadzoval koncepciu samostatného Slovenska pod poľským patronátom a v poľskom Tešíne vydával s poľskou podporou časopis *Slovák*, no ešte v lete 1920 sa vrátil do ČSR, kde dostal amnestiu. Koncom roka 1920 sa do ČSR vrátil aj J. Rudinský a J. Kubala.

Hlinka sa síce vďaka svojej ceste na mierovú konferenciu do Paríža ocitol vo väzení, ale práve vďaka tejto ceste a z nej vyplývajúcej skúsenosti začal viac brať do úvahy zahraničnopolitické faktory a v tejto súvislosti aj svoj vzťah k Poľsku. Veľmi jasne to vyplýva z jeho apologetickej argumentácie, ktorú zhrnul v spise *Hlinka vlastizradca?*, napísanom 29. septembra 1919, teda ešte pred návratom do ČSR. Podľa neho bola jedným z dôvodov jeho cesty do Varšavy snaha informovať poľské novinárske kruhy o „skazonosnej práci“ Viktora Dvorčáka a Lajosa Liptaya, ktorí pracovali v prospech maďarskej iredenty. Ako argumentoval Hlinka: „Vynaložil som všetok vplyv, aby na Dvorčáka a iných maďarónov nič nedali, lebo za ním na Slovensku nikto nestojí. On je predsedom nejestvujúcej Slovenskej národnej rady; slovenský národ sa osvedčil za svoju celistvosť a neznáme viac východného, stredného alebo západného Slováka. Slováka môže byť a je len jeden. Následkom toho sa Dvorčák Viktor z Poľska a Varšavy preč bral.“¹² Hlinka teda vo Varšave vystupoval proti Dvorčákovej agitácii, ktorá presadzovala tézu o tom, že východní Slováci sa podstatne líšia od ostatných Slovákov. Dvorčák mal určite aj iné dôvody, prečo opustil Varšavu, no Hlinkovo vystupovanie k tomu mohlo prispieť. Na margo stretnutia so svojim bývalým kaplánom F. Machayom sa Hlinka vyjadril, že ho presviedčal, aby „nás neoslaboval odtrhnutím Oravy, Spiša a Trenčína, lebo týmto len českých centralistov napomáha“.¹³ Hlinka si teda uvedomoval súvislosť medzi maďarskou iredentistickou agitáciou v zahraničí, podporujúcou v konečnom dôsledku centralistický systém v ČSR, pretože ten sa potom mohol stavať do pozície ochrancu celistvosti slovenského územia. Hlinka napokon postuloval princípy svojej politiky voči Poľsku: „Konečne šiel som do Poľska, lebo Poliaci sú nám najbližší susedia, o ktorých sa v borbe proti nepriateľom nás zo všetkých strán obkľučujúcich opierať musíme. Nám sú bratia nielen Česi, ale ako spieva Kollár: ‚Rus, Poliak, Ilýr, Čech, to sú naši bratri.‘“¹⁴ Týmto vyjadrením Hlinka osobitne vyzdvihol Poliakov ako národ, o ktorý sa Slováci môžu oprieť v boji proti svojim protivníkom. Dôvody boli zrejmé: poľská katolicita, kultúrna a jazyková blízkosť a početnosť. Poliaci tak zaujali v Hlinkových predstavách kľúčové miesto. Práve oni mali byť oporou slabých Slovákov. Mali vyvážiť

¹² Cesta Andreja Hlinku do Paríža. In: PEKNÍK, Miroslav (red.): *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti* 2. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, dokument č. 191, s. 102.

¹³ Tamže, s. 102-103.

¹⁴ Tamže, s. 103.

prednostný vzťah Slovákov s Čechmi a byť ich oporou najmä vtedy, ak v tomto vzťahu sa Slovákom deje krivda. Hlinka položil Poliakov na tú istú úroveň ako Čechov, prípadne iné slovanské národy. Zdôraznil tak myšlienku slovanskej vzájomnosti na základe rovnosti a bratstva. Koncepcia vyvažovania Poliakmi ako opory v problematických úsekoch česko-slovenských vzťahov v ČSR sa stala jedným z kľúčových a trvalých momentov Hlinkovej zahraničnej politiky. Hlinka sa vždy usiloval o dobré a korektné vzťahy ČSR s Poľskom. Je otázne, či tento postoj možno nazvať polonofilstvom. Niektorí autori Hlinku označujú za polonofila.¹⁵ Iní zdôrazňujú skôr pragmatický moment Hlinkovho pozitívneho vzťahu k Poľsku.¹⁶ Prikláňame sa k názoru, že Hlinkov postoj bol skôr o „*využívaní Poliakov proti Čechom v otázke autonómie*“¹⁷ než o polonofilstve. Limity vo vzťahu k Poľsku sa prejavovali u Hlinku v uvedomení si rizík, ktoré Slovákom hrozili zo strany Poľska v podobe poľských nárokov na časti slovenského územia. Okrem toho Hlinka videl riziko aj vo výraznej početnej prevahe Poliakov a v prehnanom poľskom nacionalizme. Svoj priateľský, no vo svojej podstate pragmatický postoj k Poľsku dával Hlinka najavo aj v neskoršom období. Pred slovenským spisovateľom Tidom J. Gašparom Hlinka v auguste 1937 vyjadril svoj postoj na Poľsko veľmi sugestívnym spôsobom: „Česi sú husi. A tie na vás síce sipocú a gágajú, keď ich stretnete. Ale keď dupnete nohou, tak sa rozprchnú. Maďari, pane, to boli vlci, to už bolo horšie. A Poliáci sú ešte dravší, ako vlci. Sú veľkí šoviniisti a sú veľmi panovační. Vieme, čo robia s Ukrajincami, ktorých je deväť miliónov a vieme, čo by pripravili nám maličkým. To by bol samý plač a škripanie zubov... Naše goralské porekadlo hovorí, i keď len stratenú poľskú čiapku nájdeš na chodníku i tú bi, lebo i tá je nebezpečná. Preto reči sem, reči tam, naše miesto je s Čechmi.“¹⁸ Poľský chargé d'affaires ad interim v Prahe a neskorší radca poľského ministerstva zahraničných vecí Marian Chodacki dobre poznal Hlinkove názory na postavenie Slovákov v strednej Európe a zhrnul ich do nasledujúcich téz, ktoré v podstate potvrdzujú Hlinkove výroky nezaobalene vyslovené pred T. J. Gašparom: „*Nemôžeme si dovoliť byť samostatní, preto musíme žiť v jednom dome s inými. Maďari ukázali ešte pred vojnou, že ani zo strany temperamentu, ani rozumu, a tiež ani záujmu nevedia a ani nechcú byť liberálni. Citovo máme s nimi zatiaľ priveľa negatívnych účtov a skúseností.*

¹⁵ Pozri napr. KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta: Andrej Hlinka a zahraničná politika prvej ČSR. In: LETZ, Róbert – MULÍK, Peter a kol.: *Pohľady na osobnosť Andreja Hlinku*. Martin : Matica slovenská, 2009, s. 158.

¹⁶ BARTLOVÁ, Alena: K slovensko-poľským vzťahom v rokoch 1918 – 1938. In: *Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov*. Bratislava : Lufema, 2000, s. 170; ORLOF, Ewa: Stosunki polityczne polsko – słowackie w okresie międzywojennym. In: KAZMEROVÁ, Ľubica – ORLOF, Ewa a kol.: *Slovensko-poľské vzťahy 1918 – 1945 očami diplomatov*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2008, s. 63. O pragmatizme v otázke orientácie HSES na Poľsko ešte pozri: BARTLOVÁ, Alena: Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1919 – 1938. In: *Historický časopis*, roč. 19, 1972, č. 3, s. 377.

¹⁷ BARTLOVÁ, K slovensko-poľským vzťahom v rokoch 1918 – 1938, s. 170.

¹⁸ BYSTRICKÝ, Valerián: Zahraničnopolitické koncepcie politických strán na Slovensku koncom tridsiatych rokov 20. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 48, 2000, č. 2, 275.

*Nemôžeme viac myslieť na spolužitie s nimi. Poliaci sú nám nepochybne najbližší, prevyšujúc nás jednak kultúrne i počtom a jazykovo sú nám takí blízki, že štátne spolužitie s nimi by mohlo mať za následok rozplynutie Slovákov v Poľsku. Možno že nanajvýš by sme sa stali jedným z nárečí, jednou z provincií. My ale chceme žiť vlastným životom. Ostávajú Česi. Žijeme s nimi už niekoľko rokov. Nie je nám ktovieako dobre, pretože využívajú svoju prevahu, no nehrozí nám nič zásadného, lebo rozplynúť sa v Čechoch nemôžeme. Určitý počet umelo vytvorených Čechoslovákov sa dokonca môže ukázať ako prospešný pre spolužitie.*¹⁹

Pôvodne plánovaný plebiscit v otázke sporných území medzi ČSR a Poľskom sa nekonal. Rada veľvyslancov v Paríži 28. júla 1920 rozhodla o rozdelení Tešínska medzi Poľsko a ČSR. Horná Orava a severný Spiš pripadli Poľsku. Hoci Hlinka a politici SĽS túto územnú stratu hodnotili ako dôsledok intríg ministra zahraničných vecí Edvarda Beneša, Hlinka si dobre uvedomoval, že najväčším problémom je poľský nárok na časti slovenského územia. Svoj postoj priateľských vzťahov s Poľskom napriek rozčarovaniu zo straty územia na Orave a Spiši dal Hlinka najavo podporou obchodnej zmluvy, uzavretej medzi ČSR a Poľskom z roku 1921.²⁰ Pri príležitosti ratifikácie tejto zmluvy parlamentom Hlinka ako poslanec poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia predniesol zásadný prejav, v ktorom poukázal na vzájomnú odkázanosť a nevyhnutnú spoluprácu oboch štátov: *„Veľmi vážnym činiteľom v snahe zaistiť sa pred neistotou a hroziacou budúcnosťou pre Československo je najužšia solidárnosť a spolok s Poľskom. Toto sa však môže docieľiť len obapolným dorozumením, to je na jasnom dni, obapolným odstránením všetkého toho, čo by prekážalo a čo by mohlo budiť nedorozumenie medzi Českom a Poľskom, tak aby aj obapolné zblíženie by prospelo obidvom štátom. Ale uznať musia i Poliaci, že aj oni na všetkých stranách obkľúčení sú hodne nepriateľmi, takže sa musia aj oni obzerať na všetky strany a sú odkázaní na najbližších svojich priateľov, na našu republiku.*²¹ Hlinka vystihol zložitú geopolitickú situáciu oboch stredoeurópskych štátov a vzájomnú prospešnosť ich spolupráce. Hlinka videl v obchodnej zmluve základ trvalého zabezpečenia „vzájomných slávskych bratských stykov“. Vzájomný vzťah budovaný na úprimnosti a láske by mal podľa Hlinku vyústiť do riešenia citlivej stránky slovensko-poľských vzťahov, ktorá sa týkala časti územia Oravy a Spiša, pričlenených Poľsku: *„My Slováci sme Poliakom bližší a viac interesovaní, náš záujem je bližší Poľsku ako váš,*“ (rozumej český, pozn. R. L.) *„ale pri všetkej našej*

¹⁹ NOWINOWSKI, Sławomir M. (ed.): *Stosunki polsko-czechosłowackie 1932 – 1939 w relacjach dyplomatów II Rzeczypospolitej*. Łódź, 2006, s. 78. Správa M. Chodackého Registračného úradu ministerstva obrany. Paríž 19. 2. 1940.

²⁰ KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Andrej Hlinka a zahraničná politika prvej ČSR, s. 159.

²¹ 150. schôdza Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia. Praha 21. 6. 1922. Stenografický záznam vystúpenia A. Hlinku [online]. In: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dostupné na internete: <<http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/150schuz/s150001.htm>>.

všeslovanskej duši a slovenských citoch nemôžem pomlčať a musím dať to najavo, že odrieanutie a odorvanie Oravy a Spiša sa nám Slovákom nikdy nezahojí... Ja som, veľactené Narodné zhromaždenie, o tejto veci napísal celý rad článkov a od samých svojich rodných bratov stavaný som bol na pranie, že chceme Čechom odšantročiť Javorinu. My sa tu verejne osvedčujeme, že ani Poliakom, ani bratom Čechom ani trochu pôdy nedáme, pretože je to zem slovenská a zem slovenská patrí nám Slovákom... Čo sa Poľska týče, snáď, veľactené Narodné zhromaždenie, máme my najviac práva o tom hovoriť. Na nás sa obracajú celé korporácie bratia zo Spiša, emigranti naši z Ameriky deň po dni píšú siahodlhé prosby a listy. Ráďte len pozrieť na memorandum našich spišských bratov. Sú tu bez mála všetky obce Magury podpísané a žiadajú nás za všetky možné obeti, aby sme tých bratov v Orave a Spiši, ktorí sú od nás odrezaní, naspäť priviedli a pritiahli. Preto musíme tu verejne zazlievať politiku zahraničnú min. predsedu dr. Beneša, ktorý hreší tým, že bez opýtania sa našich horalov Oravcov a Spišiakov jednoducho bez plebiscitu 13 obcí vo Spiši a 7 v Orave podaroval... my (rozumej Slováci, pozn. R. L.), čo do nášho zmýšľania a mentality sme bližšie Rusom, Poliakom ako vám, trebárs sme s vami v jednom štátnom útvere. S hlbokým žiaľom ustaľujeme, že dosavadné riešenie týchto záležitostí nás Slovákov vôbec neuspokojuje, čo medzi iným aj nemožnosti slovenského vlivu pri otázkach, v prvom rade slovenských pripisujeme. Odtrhnutím časti slovenského územia, Spiša a Oravy na tele Slovenska jako bôľne rany sa nikdy nezahoja a zamýšľané odtrhnutie Javoriny nás úžasom naplňuje. Zo vzájomnej lásky medzi Poliakmi a Slovákmí jestvujúcej silnú nádej čerpáme na odstránenie týchto krívd, ktoré dľa našej mienky ani nie tak z ohľadu na slovenský národ, skôr ako smutný výsledok nezručného postupu niektorých politikov sa spáchali. V mene spravodlnosti sme za udržanie a neohrozené hájenie každej piadi územia krajiny slovenskej a preto, veľactená snemovňa, hlasovať budeme za zmluvu a prijímame návrh rozpočtového výboru.“²²

Hlinka sa nikdy netajil tým, že nesúhlasí z pripojením oravských a spišských území Poľsku. Tento postoj na poľskej strane vyvolávalo zmätok a dohady. Narúšalo to vytvorený obraz priateľa Poľska a Poliakov, ktorý by mal podporovať poľské nároky. Preto poľská tlač reagovala veľmi rozhorčene na Hlinkove prejavy, v ktorých dal najavo nesúhlas s tým, že časť Oravy a Spiša bola pripojená k Poľsku. Keď Hlinka v roku 1926 navštívil slovenských krajanov v USA, z ktorých mnohí pochádzali z Oravy a Spiša, mal niekoľko prejavov, v ktorých označil rozhodnutie v prospech Poľska, týkajúce sa území týchto regiónov, za nespravodlivé a vyjadril nádej na zmenu. Poľské noviny na Hlinkov postoj reagovali nasledovne: „Očiam sa nechce veriť, lebo ako ten, ktorý bol uznávaný v kraji za priateľa Poliakov sa v zahraničí ukazuje vlkom. Nečudovali by sme sa, keby to bola osoba

²² Tamže.

*v židovských handrách, a nie osoba, ktorej by malo záležať na spáse ľudských duší a nie na politike... Nech bratia poznajú, akých máme priateľov, ako vás očierňujú, ako sa vám odplácajú za vaše dobré srdce v núdzi. Čím sme si zaslúžili taký nevďak?... Zatiaľ čo v západnom Malopoľsku v Tuchowie na odpuste počas sviatku Navštívenia Panny Márie okolie kláštora zaplnila lavína Slovencek zo Spiša a Oravy, bozkávajúc svätú poľskú zem, kňaz Hlinka, slovenský politik, obchádza v Amerike slovenské kolónie a šíri v nich ducha nenávisti k Poliakom, propaguje svoju vlastnú iredentu, o ktorej poctivý slovenský ľud na Spiši vôbec nič nevie... Treba len agitátorov a to tých najnebezpečnejších v reverendách, ktorí sa ako hady vtierajú medzi pokojný a úprimný slovenský ľud a otravujú ho jedom nenávisti k Poliakom, vytvárajúc akúsi fiktívnu iredentu. Takúto prácu vykonáva teraz kňaz Hlinka zo slovenského rodu, ktorého Poliáci dlhý čas považovali za svojho priateľa. A mali na to oprávnené dôvody.“²³ Potom boli citované Hlinkove výroky, ktoré povedal pred redaktorom poľských novín *Kurjer Polski* v Milwaukee (USA) 4. júla 1926: „Čo sa týka samého Poľska – povedal kňaz Hlinka –, milujeme vás ako katolíci a Slovania. Ale zabudnúť ani odpustiť nemôžeme, že ste nám zabrali Spiš a Oravu. Majme sa radi, ale dajte nám zem! Bez hnevu a zaujatosti si otvorene povedzme, že všetci Gorali sú Slováci a bývajú nielen na Spiši a Orave, ale aj pod Zakopaným a na Bezkydách. Uznávam, že veľa slovenských študentov sa vzdelalo v spokojnosti a slobode v Malopoľsku, že v Krakove sa vytlačilo veľa slovenských kníh, – za všetko to sme vďační, staré účty sa však musia vyriešiť.“²⁴ Na záver dochádza článok k záveru, že Hlinka je buď nevzdelanec, alebo výtržník. Proti jeho názorom sa protiargumentovalo historickými argumentmi, ktoré dokazovali údajnú odvekú príslušnosť Spiša k Poľsku a Goralov vyhlasovali za Poliakov. Hlinka na ľudovom zhromaždení v Spišskej Starej Vsi 15. septembra 1927 vyjadril veľkú ľútosť nad obyvateľmi Spiša, ktorí sa ocitli v roku 1920 v Poľsku a vyjadril pevné presvedčenie, že odtrhnuté územia sa musia vrátiť. Reakcia na jeho výroky bola z poľskej strany jednoznačne negatívna.²⁵*

V kontexte rezervovaných vzťahov medzi Poľskom a ČSR kultúrne slovensko-poľské vzťahy vládne orgány ČSR často chápali ako politické a usilovali sa o ich kontrolu, prípadne si ich vysvetľovali ako súčasť stratégie SLS. Napriek tomu študijné a poznávacie pobyty v Poľsku v 20. rokoch 20. storočia sformovali významnú skupinu slovenskej katolíckej inteligencie, ktorá bola politicky blízko SLS. Patrili k nim napríklad historik a pedagóg František Hrušovský, lekár a básnik František Šubík (básnickým menom Andrej Žarnov), prekladateľ a polonista Mikuláš Stano, literárny kritik Stanislav Mečiar a iní. K násilnému zaujatiu moci v Poľsku J. Piłsudskim v máji 1926 sa Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLŠ) postavila najprv

²³ A. W.: Dziwne wieści. In: *Gazeta Podhalańska*, roč. 14, 8. 8. 1926, č. 32, s. 2.

²⁴ Tamže, s. 3.

²⁵ Stara Wieś we wrześniu 1927. In: *Gazeta Podhalańska*, roč. 15, 18. 9. 1927, č. 38, s. 3.

neutrálne, no postupne prevážila mienka o pozitívnosti tejto zmeny. Poľsko so svojim autoritatívnym režimom sa prezentovalo navonok ako katolícka a národne orientovaná krajina, čo bolo inšpirujúce pre Hlinku a jeho stranu. A. Hlinka dokonca v roku 1932 označil J. Piłsudského za vzor štátnika.²⁶ Hlinka podľa potreby opäť siahla k stratégii vyvažovania „českého tlaku“ poukazovaním na slovensko-poľské spojenectvo. Mladá generácia v SLS zoskupená okolo novinára Karola Sidora sa profilovala polonofilsky. Politickú realitu Poľska prijímala ako pozitívum a nasledovaniahodný vzor aj pre Slovensko, prípadne celú ČSR. Hlinka tomuto krídlu nebránil rozvíjať sa a neobmedzoval jeho činnosť, práve naopak. S rastúcim vekom toto krídlo, ktoré malo blízko k politickému radikalizmu, podporoval a dostával sa pod jeho silný vplyv. Ak boli zo strany mladých slovenských ľudákov vysielané pozitívne signály, ktoré mali viesť k slovensko-poľskému zblíženiu, z poľskej strany vzrástol záujem o poľsko-slovenské zblíženie od roku 1932, čo súvisí s príchodom Józefa Becka do funkcie poľského ministra zahraničných vecí. V tom istom roku bol vymenovaný za poľského konzula v Bratislave Wacław Łaciński, čo sa zakrátko prejavilo v náraste politickej aktivity tohto zastupiteľského úradu v smere podpory polonofilského a zároveň radikálneho krídla HSLS.²⁷ Konzul W. Łaciński sa v marci 1933 stretol s Hlinkom v Ružomberku. Hlinka sa pred ním vyslovil za pretvorenie ČSR na federatívny štát. Vyjadril sa aj k svojmu vzťahu k Poľsku a poľskému národu. Podľa Hlinku si slovenský národ vždy želal úzku spoluprácu s Poľskom ako slovanským katolíckym štátom brániacim západnú latinskú civilizáciu pred nebezpečenstvom boľševizmu a nemeckého protestantizmu. Hlinka označil Poľsko za garanta existencie a slobodného rozvoja slovenského národa. To je dôvod, prečo si úprimne želá poľsko-slovenské dorozumenie, ktoré by prinútilo Prahu vzdať sa „nebezpečnej a nerozumnej“ politiky voči Slovákom.²⁸ Ako vidno, aj z tohto Hlinkovho postoja prerážala jeho koncepcia vyvažovania českého vplyvu poľským.

Počas Pribinových slávností v Nitre v auguste 1933 navštívil A. Hlinku poľský spisovateľ Jan Wiktor, ktorého sprevádzal bývalý Hlinkov kaplán, F. Machay. Wiktor opísal svoje dojmy zo stretnutia s Hlinkom v dvoch článkoch.²⁹ V druhom z nich sa na margo Hlinkových názorov na Poľsko vyjadril: „*S udivením sa muselo konštatovať, že kňaz Hlinka nepozná Poľsko, nerozumie duchu dnešného Poliaka. Muselo sa protestovať proti klišé*

²⁶ ORLOF, Ewa: Słowackie projekty autonomii w dwudziestoleciu międzywojennym w świetle polskich materiałów archiwalnych. In: ADAMCZYK, J. (zost.): *Dwa państwa – trzy narody : ustroje polityczne Polski i Czechosłowacji (1918 – 1939)*. Warszawa : IH PAN, 2004, s. 106.

²⁷ GNIAZDOWSKI, Mateusz: *Autonomia Slovenska v poľskej politike (1936 – 1939). Medzi diplomaciou dôvernou a verejnou*. Bratislava, 2009. Dizertačná práca, s. 87.

²⁸ GROMADA, Thaddeus V.: Polish-Slovak Relations between the wars (1918–1939). In: KIRSCHBAUM, Joseph M. (ed.): *Slovakia in the 19th and 20th centuries*. Toronto : Slovak World Congress, 1973, s. 328.

²⁹ WIKTOR, Jan: List ze Słowaczyny. Słowaczyna w walce o autonomję. In: *Ilustrowany Kurjer codzienny*, roč. 24, 8. 9. 1933, č. 249, s. 3; WIKTOR, Jan: „Nie chcemy rozbijać państwa, ale żądamy wolności dla Słowaczyny“. In: *Ilustrowany Kurjer codzienny*, roč. 24, 10. 9. 1933, č. 251, s. 2-3.

*a vysvetľovať omyly.*³⁰ Za týmto všeobecným konštatovaním sa ukrývala ostrá výmena názorov medzi Hlinkom, Machayom a Wiktorom. Hlinka v nej vystúpil ako rozhodný kritik pomerov v Poľsku, poľskej sociálnej a národnostnej politiky. O obsahu tejto diskusie sa dozvedel z dôveryhodného zdroja československý konzul v Krakove Arthur Maixner, ktorý o nej podal správu vyslanectvu vo Varšave: „*Především se Hlinka netajil svoji nechutí vůči Polákům a Machaye přivítal prý přímo otázkou, kdy Polsko vrátí 29 spišských a oravských vesnic, které roku 1920 s Machayovou pomocí ukradlo Slovákům. Na vnitřní poměry Polska se díval Hlinka zcela černě. Nevěřil Machayově líčení polského blahobytu a docela otevřeně řekl, že se v Polsku vede dobře jen pánům, ale prostému člověku a zvláště sedlákům je dnes mnohem hůř než za Rakouska neb Ruska. Poláci prý nic nedělají pro malého člověka a všechno je u nich jen ‚humbug a nabubřelé vlastenectví‘. Když Machay přes to trval na tom, že je Polsko spořádanější stát než Československo a pečuje vzorně o svoje národnosti menšiny, odpověděl prý Hlinka ironicky, že dokladem polské péče o národnostní menšiny je patrně pacifikace Rusínů ve východní Haliči. Hlinka se prý také vyslovil v tom směru, že Poláci jsou tisíckrát horší než Češi. Tito prý Slovákům berou jen chleba, kdežto Poláci chtějí vzít Rusínům i duši. Na zdůrazňování polského katolictví odpověděl Hlinka poukazem na kulturní boj, který hrozí Polsku. Češi prý jsou otevření neznabožci, ale polská vláda je záluďná, říká si katolická a dělá protikatolickou /:židovskou:/ politiku. Wiktorovo tvrzení o velikém přátelství Poláků vůči Slovákům vyvolalo Hlinkovu poznámku, že je to veliká škoda, že Slováci nepozorovali toho velikého polského přátelství v dobách, kdy úpěli pod maďarským jhem, naopak slýchávali tehdy, že Polák – Wegier dwa bratanki.*“³¹

Bolo by však chybou domnievať sa, že vo vzťahu k Poľsku Hlinka presadzoval iba svoju pragmatickú koncepciu vyvažovania českého vplyvu poľským. V auguste 1934 sa Hlinka na adresu Čechov vyjadril: „*My udržujeme s Poliakmi dobré vzťahy. Povedal vám to aj šéfredaktor Slováka dosť jasno. Ale povedal vám to aj prof. Domin (Praha), keď nám želal také vzťahy s Poliakmi a uznal Slovensko za most medzi Čechmi a Poliakmi.*“³² Hlinka teda považoval Slovensko a Slovákov z kultúrneho a geografického hľadiska aj za dôležitých prostredníkov medzi Čechmi a Poliakmi. Mnohé nedorozumenia a problémy, ktoré sa nedali riešiť priamo, sa mohli riešiť prostredníctvom Slovákov, ktorým Poliáci i Česi dôverovali viac ako jeden druhému. Svoju koncepciu Slovenska a Slovákov ako mosta medzi Čechmi a Poliakmi Hlinka zdôraznil aj v roku 1937. Pred novinárom z poľského denníka ABC sa vyjadril: „*Polsko nemá srdečnejších priateľov, ako sú Slováci.*

³⁰ WIKTOR, Jan: „Nie chcemy rozbijać państwa, ale żądamy wolności dla Słowacyzny“, s. 3.

³¹ Slovenský národný archív Bratislava, fond Krajinský úrad – prez., k. č. 263. Dok. č. 392/dův/33. Správa konzulátu ČSR v Krakove vyslanectvu ČSR vo Varšave. Poľská propaganda Slovenska. Krakov 10. 11. 1933.

³² GROMADA, Thaddeus V.: Polish-Slovak Relations between the wars (1918–1939), s. 328.

*My chceme byť mostom... medzi vami a Čechmi. My, biedny národ nemáme vlastné ministerstvá, ale oni nám ani nie sú potrebné. Pevnou nohou sme stanuli na našej zemi a žiadna sila nás z nej nezmetie, lebo sme si vedomí, že sme tu autochtónni. Sme dôslednými Slovanmi – priateľmi Poľska a katolíkmi. My nikdy nepristaneme na kompromisy s husitmi a socialistami a tým sa líšime od českých katolíkov.*³³ Hlinkom častejšie zdôrazňovaná orientácia na Poľsko od polovice 30. rokov 20. storočia má svoj dôvod nielen vo vplyve radikálneho krídla mladej generácie v jeho strane, ale aj v Hlinkovom presvedčení o zásadnej nesprávnosti zahraničnopolitickej línie ČSR, ktorá sa orientovala na vytvorenie užších vzťahov so Sovietskym zväzom zmluvou zo 16. mája 1935. Zdôrazňovanie orientácie na silno protisovietsky zamerané Poľsko malo poukazovať na nesprávnosť tejto línie. Hlinka to vyjadril pri príležitosti odovzdania Hlinkovho pokálu K. Sidorovi v Bratislave v marci 1937: *„Ak si Praha dovoľuje pakty s komunistami, my Slováci budeme robiť pakty s Poliakmi v záujme slovenského národa a v záujme štátu. Blížší sú nám Poliaci, než bolševici. Praha nám raz bude vďačná, že sme boli spojkou a mostom medzi ňou a Varšavou.*“³⁴

Obraz A. Hlinku v dobovej poľskej tlači bol v prevažnej miere pozitívny. Negatívne hodnotenie sa vyskytovalo len v súvislosti s Hlinkovým postojom k častiam územia Spiša a Oravy, ktoré pripadli po prvej svetovej vojne Poľsku. Hlinkov obraz ostal v poľskej publicistike roztrúsený do veľkého počtu článkov a zmienok. Išlo nielen o aktuálne články, ktoré informovali o jeho aktivitách, ale aj o príležitostné články, zamerané na jeho osobnosť pri príležitosti jeho okrúhlych narodenín (60. a 70. narodeniny), alebo pri príležitosti jeho úmrtia. Poľská tlač vykresľovala Hlinku ako priateľa Poliakov a Poľska. Dôležitým a prirodzeným spájajúcim momentom bol fakt, že Hlinka bol katolícky kňaz, čo mu ľahšie otváralo cestu k sympatiám väčšiny Poliakov. Poľská tlač vyzdvihovala jeho utrpenie, prenasledovanie a väznenie počas Uhorska a aktualizovala ho na prvú ČSR, keď poukazovala na jeho úsilie o autonómiu Slovenska ako obranu Slovákov voči expanzívnym Čechom. Osobitne sa venovala jeho ceste na mierovú konferenciu do Paríža a v tejto súvislosti Hlinkovmu uväzneniu v Mírove a Brodku. Hlinku predstavovala ako obeť českého násillia, ako človeka, ktorý pred Čechmi musel utiecť do Poľska a odtiaľ do Paríža, aby tam žiadal oslobodenie slovenského národa spod českého jarma.³⁵ Hlinka jej bol svojimi opozičnými postojmi a kritikou českého antiklerikalizmu a socializmu v čase, keď boli vzťahy medzi Poľskom a ČSR na bode mrazu, blízky. Preto vyzdvihovala Hlinkovu ráznosť a neústupnosť pri presadzovaní programu autonómie Slovenska. Nemala problém titulovať ho otec, vodca či apoštol slovenského

³³ GREBSKI, Bohdan: Rozmowa z wozdem Słowaków. In: ABC, roč. 12, 19. 8. 1937, č. 258 A, s. 3.

³⁴ „Bliżsi są nam Polacy“. In: Nowiny codziennie, roč. 27, 23. 3. 1937, č. 67, s. 1.

³⁵ Co to jest plabiscyt. In: Gazeta Podhalańska, roč. 7, 28. 9. 1919, č. 39, s. 2.

národa, najvýznamnejšia slovenská osobnosť.³⁶ Pritom už v roku 1919 ho spomínala ako známeho priateľa Poliakov.³⁷ Nebola núdza ani o fantastické či nadnesené správy, ktoré náročky v spojitosti s Hlinkom dramatizovali situáciu na Slovensku. Podľa jednej z nich sa oslava Hlinkových 60. narodenín 27. septembra 1924 v Ružomberku zmenila na obrovskú protičeskú manifestáciu, ktorá svojou nepriateľskou náladou prekonala všetky dovtedajšie podobné manifestácie. *„Desaťtisícový dav, ktorý sa zišiel, aby si uctil svojho vodcu, sa pokúsil vyhlásiť Hlinku za prezidenta samostatnej Slovenskej republiky a tiež sa domáhal vytvorenia slovenskej vlády. Hlinka vyhlásil, že slovenský národ oklamali Česi, ktorí nesplnili svoje sľuby o poskytnutí autonómie Slovensku. Ak Slováci nedostanú prisľúbenú autonómiu, neostáva im nič iného, ako vybojovať si ju so zbraňou v ruke.“*³⁸

Hlinka vnikal do povedomia poľskej verejnosti rôznymi cestami, nielen prostredníctvom tlače. Veľmi dôležité boli osobné stretnutia s ním, ktoré pre Poliakov predstavovali jedinečný autentický zážitok. Takouto príležitosťou bol napríklad župný zjazd katolíckej telovýchovnej organizácie *Orol*, ktorý sa zišiel 4. júna 1933 v Považskej Bystrici. Na tomto podujatí sa zúčastnila početná až 80-členná poľská delegácia spolku poľskej katolíckej mládeže *Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej „Promień“*, ktorú viedol jeho predseda Juliusz Grządziel. Prítomná bola aj delegácia moravských orlov. Hlinka ako čestný starosta *Orla* sprevádzal výpravu zo Žiliny do Považskej Bystrice. Slávnosti vyvrcholili v svätodušný pondelok 5. júna 1933. Hlinka slúžil na námestí poľnú svätú omšu spoločne s ďalším slovenským, moravským a poľským kňazom. Po nej nasledovali prejavy, ktoré vyzneli v duchu potreby prehĺbenia národnej práce a vyzdvihnutia národného a kresťanského ideálu.³⁹

Dňa 18. apríla 1934 sa konalo valné zhromaždenie Podtatranskej župy telovýchovného spolku *Orol*. Táto župa, ktorá niesla názov A. Hlinku, sa na ňom rozhodla uskutočniť v dňoch 20. a 21. mája 1934 orolský zájazd do Poľska. Ako dohodnutá vec sa uvádzalo, že zájazdu sa zúčastní A. Hlinka. Zájazd mal smerovať cez mariánske pútnické miesto Częstochowa do Krakova, kde slovenskí orli mali usporiadať verejné cvičenie.⁴⁰ Plánovaná Hlinkova návšteva Poľska by bola druhá po roku 1919, teda po takmer 14 rokoch. Na orolský zájazd do Poľska sa robili veľké prípravy a veľa o ňom písala poľská tlač. Napokon Hlinka a predstavitelia *Orla* cestu do Poľska

³⁶ „Szamostatne Slovensko“. In: *Gazeta Podhalańska*, roč. 6, 26. 10. 1919, č. 43, s. 1; Zgon wodza narodu słowackiego. In: *Głos narodu*, roč. 45, 18. 8. 1938, č. 225, s. 5; Naród słowacki w żałobie. In: *Głos narodu*, roč. 45, 21. 8. 1938, č. 228, s. 1; Ks. Hlinka – szermierz o prawa swego narodu – nie żyje. In: *Gazeta Lwowska*, roč. 128, 18. 8. 1938, č. 185, s. 1.

³⁷ Słowaczyna dąży do połączenia z Polska. In: *Nowiny*, roč. 9, 10. 8. 1919, č. 184, s. 4.

³⁸ W mijscowości słowackiej. In: *Gazeta Podhalańska*, roč. 12, 19. 10. 1924, č. 42, s. 6.

³⁹ Manifestácia za slovensko-poľsko-moravskú spoluprácu. In: *Slovák*, roč. 15, 7. 6. 1933, č. 128, s. 4; Polacy, Słowacy i Czesi. In: *Nowiny codzienne*, roč. 23, 15. 6. 1933, č. 125, s. 3.

⁴⁰ Ideme do Poľska! In: *Slovák*, roč. 16, Veľká noc 1934, č. 75, s. 11.

odriekli. Dôvodov bolo viac, no ten najzávažnejší tkvel v náhlom zhoršení Hlinkovho zdravotného stavu.⁴¹

Hlinka musel odrieknuť svoju cestu do Poľska, no istou náhradou za túto neuskutočnenú cestu bola hojná účasť Poliakov na oslave jeho 70. narodenín. Pri príležitosti jeho životného jubilea prišla Hlinkovi do Ružomberka zagrátulovať 14-členná poľská delegácia. Patril k nej napríklad prelát Stanisław Bross, riaditeľ vrchného inštitútu Katolíckej akcie v Poznani, redaktor časopisu *Tęcza* (Dúha) a zástupca Kníhtlačiarne svätého Vojtecha Józef Kisielewski s manželkou Máriou Kisielewskou, bývalý vicemaršálek poľského sejmu dr. Włodzimierz Dąbrowski z Katovic, kňaz dr. Jan Piwowarczyk, redaktor novín *Głos Narodu*, kanonik Tadeusz Hohenauer, tajomník Stowarzyszeń młodzieży żeński Matej Zdebski, ďalej redaktor *Dzwonu Niedzielnego* Vladimír Długosz a Ferdinand Machay.⁴² Je zaujímavé, že členovia poľskej delegácie väčšinou medzi sebou neboli vopred dohodnutí a stretli sa až v Hlinkovej fare v Ružomberku. Na slávnostnom obede vystúpil s prejavom prelát Leopold Biłko z Poznane. Vyjadril sa, že poľskí delegáti prišli z rôznych častí Poľska nie ako politici, ale ako bratia, zdieľajúci radosť Slovákov, že Boh im dal tak veľkého vodcu a otca. Hlinka poďakoval a vyjadril sa, že je rád, že Poliaci sú katolíci, že utvrdzovali a posilňovali slovenské národné a náboženské snaženia a uprostred búrlivého potlesku vyhlásil, že Poliakov nikdy neprestane milovať.⁴³ Podľa denníka *Slovák* bola Hlinkova reakcia nasledovná: „*Potešil sa príchodu Poliakov, ktorí sú nám blízki tak v slovanstve, ako i vo viere. Objíma katolícke Poľsko a prízvukuje, že nech mu pán minister Beneš odpustí, ale jeho láskou nebudú nikdy boľševickí vrahovia, ani sovietske Rusko. Želá si čím skoršie porozumenie s Poľskom, porozumenie, ktoré prospeje obidvom štátom.*“⁴⁴ Večer sa v ružomerskom Kultúrnom dome konala na Hlinkovu počesť akadémia, kde vystúpil v mene Poliakov riaditeľ katovického rádia Ligoń.⁴⁵ V Ružomberku bola počas osláv Hlinkovej 70-tyky prítomná aj vyše 100-členná delegácia poľskej katolíckej mládeže. Dojem, ktorý z návštevy Ružomberka získali prítomní Poliaci bol pozitívny. Osobitne im imponovali polonofilské prejavy slovenského obyvateľstva, ktoré prejavovali rastúcu tendenciu a živý záujem o poľskú kultúru a vôbec dianie v Poľsku.⁴⁶

⁴¹ *Slovák*, roč. 16, 17. 4. 1934, č. 87, s. 4; *Venkov*, roč. 29, 20. 4. 1934, č. 92, s. 2; *České slovo*, 18. 4. 1934.

⁴² PIWOWARCZYK, Jan: Z holdem do „patryarchy Słowaczyny“. In: *Głos narodu*, roč. 41, 29. 9. 1934, č. 267, s. 3.

⁴³ Polacy na uroczystościach ks. Hlinky. In: *Kurjer Powszechny*, roč. 7, 1. 10. 1934, č. 270, s. 1; PIWOWARCZYK, Jan: Z holdem do „patryarchy Słowaczyny“. In: *Głos narodu*, roč. 41, 29. 9. 1934, č. 267, s. 3.

⁴⁴ Hlinkove oslavy v Ružomberku. In: *Slovák*, roč. 16, 28. 9. 1934, č. 220, s. 1.

⁴⁵ Polacy na uroczystościach ks. Hlinky. In: *Kurjer Powszechny*, roč. 7, 1. 10. 1934, č. 270, s. 1.

⁴⁶ KISILEWSKI, Józef: U „oświeconego pana“. In: *Kurjer Poznański*, roč. 62, 9. 11. 1934, č. 510, s. 3; PIWOWARCZYK, Jan: Z holdem do „patryarchy Słowaczyny“. In: *Głos narodu*, roč. 41, 29. 9. 1934, č. 267, s. 3-4.

Poľský senátor, básnik a slovákista Feliks Gwiżdż predstavil v Poľskom rozhlase 27. septembra 1934 pri príležitosti 70. narodenín Hlinkovu osobnosť. Toto vysielanie prenášali všetky poľské rozhlasové stanice. Gwiżdżova prednáška bola publikovaná v dennej tlači.⁴⁷ Hlinku charakterizoval týmito slovami: „*Pevný, neoblomný, peknej vonkajšej postavy, nehľadiac na sivé vlasy a 70 rokov života – mladý a svieži, oduševnený rečník, statočný a neúnavný organizátor, buditeľ ľudových mäs, najvrúcnejší priateľ a hovorca mladej slovenskej generácie – dnes ako pred 40 rokmi – s tými istými nezničiteľnými silami bez prestávky stojí pod rozvinutými zástavami slovenskej pravdy... Konečne je Hlinka veľkým Slovanom a veľkým priateľom nás, Poliakov.*“⁴⁸ Okrem toho osobitne vyzdvihol, že Hlinka podmieňoval zlepšenie vzťahov medzi ČSR a Poľskom zlepšením postavenia poľskej menšiny v ČSR. To sa skutočne potvrdilo okrem iného aj tým, že Hlinka rozšíril svoj autonomistický blok, vytvorený v roku 1932 medzi dvomi slovenskými stranami HSLS a Slovenskou národnou stranou o zástupcov Poliakov a Rusínov. Výkonný výbor HSLS odhlasoval prijatie kandidátov Poliakov a Rusínov na kandidačnú listinu Autonomistického bloku 16. apríla 1935. Do značnej miery to bol výsledok práce polonofila K. Sidora.⁴⁹ Hlinka v rámci predvolebnej agitácie navštívil 9. mája 1935 Český Tešín, kde rečnil k zhromaždeným príslušníkom poľskej menšiny. Tí ho privítali spievaním piesne *Príde Hlinka z Ružomberku* po poľsky. K. Sidor využil Hlinkovu návštevu, aby ju čitateľom denníka HSLS *Slovák* predstavil ako jasný akt Hlinkovho polonofilstva: „Človek cíti, ako v každom tom akorde tlčie horúce a nadšené poľské srdce. Túli sa k Andrejovi Hlinkovi, obklopuje ho svojou nehou a úprimnosťou. Hlinka bol v Českom Tešíne vítaný nie ako dobyvateľ a podmaniteľ, ale ako otec, ktorý kladie svoju ochrannú ruku i na svojich slovanských synov Poliakov... dnes Hlinka berie pod ochrannú ruku Poliakov v našom štáte. Pod ochranu svojho mohutného Autonomistického bloku.“⁵⁰ Vládna tlač i hradné *Lidové noviny* prijali Hlinkovu návštevu a prejav v Českom Tešíne odmietavo. Cenzúra Hlinkov prejav, ktorý nechal uverejniť poľský konzul v Moravskej Ostrave Klotz v správach, vydávaných konzulátom, skonfiškovala pre poburovanie a vedomé šírenie nepravdivých a znepokojujúcich správ. Hlinka sa vo svojom prejave vyjadril, že v nadchádzajúcich parlamentných voľbách nechce koristiť z poľských hlasov. Kameňom úrazu bola najmä veta, že ak jeho autonomistický blok zvíťazí, dá Poliakom všetko, čo v Tešínsku žiadajú. *Lidové noviny* to komentovali: „*Tón, jímž pronesl Hlinka tyto poštlosti, a hlavně způsob, jímž posloužil tak lichotivě Slovensko ohrožující iredentě polské, ukazuje, že na*

⁴⁷ GWIŹDŹ, Feliks: Ks. Andrzej Hlinka. In: *Gazeta Podhalańska*, roč. 22, 21. 10. 1934, č. 27, s. 2-6.

⁴⁸ Tamže, s. 6.

⁴⁹ SIDOR, Karol: *Denníky 1930 – 1939*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 199.

⁵⁰ SIDOR, Karol: Dve cesty Andreja Hlinku. In: *Slovák*, roč. 17, 11. 5. 1935, č. 108, s. 1.

*Těšínsku, ale také na Slovensku a Podkarpatsku jde o víc než volby.*⁵¹ Sociálnodemokratické Právo lidu bolo ešte tvrdšie: „Ne dosti na tom, že slovenská ľudová strana dovedla se sdružení pro volby i s iredentistickými Poláky a stejně takovými kurtyákovci, dovolí si ještě samozvaný vůdce Slováků pronésti větu, která každého republikána musí zarazit. Tady už opravdu přestává každá legrace. Hlinka svými činy a svými řeči upadá v týl státní správě. Jeho řeči v Českém Tešíně usilují přímo o základy státu. Slouží nejodvážnější iredentě v polských krajích republiky a pobuřují loyální občany polského smýšlení. Hlinkova řeč jest s velikou zálibou citována polskými listy, které v Hlinkovi vidí spojence a šířitele polských myšlenek.“⁵²

Hlinkova strana dostala v parlamntných voľbách 19. mája 1935 celkovo 22 mandátov v Národnom zhromaždení, namiesto Hlinkom očakávaných 25 až 30. Hlinka splnil sľub daný predstaviteľom poľskej menšiny aktívnym v autonomistickom bloku. Tak sa do parlamentu dostal poľský poslanec Leon Wolf. Hlinka však odmietol dať sľúbený počet mandátov Slovenskej národnej strane, čo viedlo k rozpadu autonomistického bloku.

V júli 1935 navštívila Hlinku v Ružomberku skupina 50 študentov gymnázia z poľského Nowého Targu, ktorá sa zúčastnila zjazdu speváckych zborov. Bolo to zaujímavé a veselé stretnutie. „Po malej chvíli sa ukázala dôstojná postava a s úsmevom vkročila do stredu našej skupiny: ‚Host do domu – Boh do domu!‘ ‚Vitajte u nás!‘ – týmito slovami nás privítal dôstojný šedivý kňaz. Preláta už informovali, že naša mládež sa učila celý rok jeho rodný jazyk a tak sa začala skúška. Hlinka chodil okolo našich mladých a skúšal ich z vedomostí o Slovensku. Bola to ľahká a milá skúška, bez trémy, plná žartu a veselosti. Šedivý kňaz obrátil našu pozornosť na pekné okolie, na rozširovanie mesta Ružomberok, na Černovú, vzdialenú 4 km, kde spočívajú bohatieri, ktorí padli pod maďarskými guľkami za národné práva... Po zaspievaní piesne ‚Hej, Slováci‘ nás Hlinka zveril do opatery kňaza dr. Hanusa a so slovami: ‚Cíťte sa ako doma‘ odcestoval. Aký sympatický starec – ozývali sa hlasy spomedzi našich – aký milý a veselý, a pritom taký dôstojný.“⁵³

Andrej Hlinka bol viackrát pozývaný z Poľska na návštevu. Túto možnosť nevyužil od roku 1919 až do roku 1937, keď napokon na iniciatívu poľského senátora F. Gwiżdża reagoval pozitívne a súhlasil so súkromnou návštevou Poľska. Hlinkova návšteva v Poľsku sa dohodla s najväčšou pravdepodobnosťou koncom januára 1937, keď bol Gwiżdż na návšteve Slovenska a navštívil A. Hlinku, K. Sidora a viacerých činiteľov ľudovej strany. Dňa 7. júla 1937 poľský konzul v Bratislave W. Łaciński

⁵¹ Těšínská řeč Andreje Hlinky zabavena. In: *Lidové noviny*, roč. 43, 12. 5. 1935, č. 239, s. 2.

⁵² Státu nebezpečné paktování Hlinky s Poláky. In: *Právo lidu*, roč. 43, 15. 5. 1935.

⁵³ JABŁOŃSKI, Pius: Wychowankowie gimnazjum nawotarskiego z wizyta u Ks. Prałata Andrzeja Hlinki. In: *Gazeta Podhalańska*, roč. 23, 14. 7. 1935, č. 14, s. 3-4.

informoval Sidora, že poľský prezident udelí A. Hlinkovi vysoké štátne vyznamenanie Rad Polonia restituta (Order Odrodzenia Polski), ktoré sa dáva iba malému počtu významných osobností.⁵⁴ V auguste 1937 sa v tom čase už ťažko chorý Hlinka liečil v Bardejovských kúpeľoch. Tu za ním prišiel K. Sidor a spolu so starostom Ružomberka Antonom Mederlym a kaplánom Jozefom Tylkom 15. augusta 1937 ráno odcestovali do blízkych kúpeľov Krynica. Na poľskej strane hraníc Hlinku privítal riaditeľ kúpeľov Leon Nowotarski. V Krynici Hlinku privítal starosta Krówczyński a zástupcovia poľských spolkov. Pre Hlinku bolo rezervované celé jedno krídlo kúpeľného domu na prvom poschodí, kde zvykli ubytovávať významnejších hostí, naposledy maršála J. Piłsudského s rodinou.⁵⁵ Tu Hlinku privítal senátor F. Gwiżdż, predseda Towarzystwa Przyjaciół Slowaków im. L. Sztura (Spolok priateľov Slovákov Ľudovít Štúr) vo Varšave.⁵⁶ Na Hlinkovu počesť sa tu konal slávnostný večierok, ktorého sa zúčastnil F. Gwiżdż, poslanec Piotr Sobczyk, senátor Maksymilian Malinowski a generálny tajomník Združenia katolíckej mládeže Władisław Oleksy. Každý z nich predniesol pozdravný prejav. Potom vystúpil s ďakovným prejavom A. Hlinka. Sústredil sa na vzťah k Poľsku, na jeho význam v súčasnej a budúcej Európe v kontexte zachovania jej kresťanského a národného rázu: *„Pozná Poľsko a teší sa jeho rozkvetu. Katolicizmus a nacionalizmus musia tvoriť divy. Sú to sily, ktoré budujú a udržiavajú štáty. Schizma a internacionalizmus sú deštruktívne sily. Nič nevybudovali, ale viac porúcali. Tam je prípad Ruska, ktoré po vojne chcelo svojimi rudými vojskami zničiť kresťanstvo i nacionalizmus a podrobiť celú Európu vláde boľševizmu. Nebyť hrdinského poľského vojska, vedeného maršalom Piłsudským a jeho víťazstva nad valiacim sa boľševickým nebezpečenstvom, dnes mapa Európy bola by už iná a dnešná naša návšteva nebola by možná. Umierali by sme pod jarmom boľševictva, padol by národ a sním i Kristov kríž. Ešte v seminári upozornil nás germánsky profesor na vyžívanie sa národov a rás. Storočie XX. patriť má Slovanom. Ja som nenapraviteľný pansláv, a verím vo víťazstvo idey slovanskej. Poliaci, ako najkatolíckejší kmeň slovanský, odohrajú tu vedúcu úlohu, donesú Európe to, čo žiaden iný slovanský národ doniesť nemohol a nevedel. Slováci podávajú si ruky s Poliakmi a veria, že i Česi pristúpia k tejto línii kresťanstva a spolu*

⁵⁴ SIDOR, *Denníky 1930 – 1939*, s. 285. Rad Polonia restituta bol založený v roku 1921. Po Rade Bielej orlice je druhým najvyšším poľským občianskym radom. Udeľuje sa za všeobecné zásluhy o Poľskú republiku. Hlinka dostal Rad Polonia restituta I. triedy: veľkokríž (odznak radu na veľkej stuhe, hviezda radu). Odznak tvoril zlatý osemrohý kríž s rozmerom 69 mm v bielom smalte zakončený guľčkami, v stredovom medailóne je umiestnená biela poľská orlica. Stuha radu je červená s bielym okrajom. V rokoch 1921 – 1939 dostalo Rad Polonia restituta I. triedy 93 poľských i zahraničných osobností, do roku 1987 to bolo 190 osobností. STELA, Wojciech: *Polskie order i odznaczenia I*. Warszawa, 2008, s. 20, 47-49. Karol Sidor dostal Rad Polonia restituta nižšej triedy v roku 1928. KATUNINEC, Milan: Karol Sidor – úprimný priateľ poľského národa. In: KAZMEROVÁ – ORLOF, *Slovensko-poľské vzťahy 1918 – 1945 očami diplomatov*, s. 84.

⁵⁵ Andrej Hlinka a posl. K. Sidor v Poľsku. In: *Slovák*, roč. 19, 17. 8. 1937, č. 185, s. 1; Triumfálna cesta Andreja Hlinku po Poľsku. In: *Slovák*, roč. 19, 19. 8. 1937, č. 187, s. 2.

⁵⁶ Spolok vznikol v roku 1936 s cieľom pestovať kultúrne vzťahy Poliakov so Slovákami a propagovať slovenskú kultúru v Poľsku. Postupne si vytvoril pobočky vo viacerých poľských mestách.

*budeme pracovať na krajšej budúcnosti našich troch národov.*⁵⁷ Hlinkove názory na zahraničnopolitickú orientáciu ČSR protirečili línii ministra zahraničných vecí ČSR E. Beneša o zblížení so Sovietskym zväzom. Po prenocovaní v Krynici Hlinka odslúžil svätú omšu v kúpeľnom kostole a prezrel Krynicu. Potom spolu so svojim sprievodom, sprevádzaný senátorom Gwiżdžom odcestovali autami cez Nowy Sacz a Nowy Targ do Zakopaného. Hlinku tu privítali slavobránou s nápisom „*Serdeczny zdrow wodzowi braci Słowaków*“ (Srdečný pozdrav vodcovi bratov Slovákov) a na ozdobenom kočiari ho zaviezli do mesta, kde sa stretol so zástupcami mesta na čele so starostom Eugenom Zaczyńskim a zástupcami spolkov. Hlinka sa ubytoval u miestneho farára Jana Tobolaka. Po obede v hoteli Morské oko, kde odznelo veľa zdravíc, sa Hlinka a účastníci jeho sprievodu odviezli lanovkou na Kasprowy vrch (1 987 m n. m.) v Západných Tatrách, na hraniciach medzi Poľskom a Slovenskom. Po návrate večer sa zapálili vatry na Hlinkovu počesť. Goralská hudba a spev gymnazistov z Nowého Targu spríjemňovali atmosféru. Konala sa slávnosť na pamiatku 17. výročia oslobodenia Poľska od boľševikov. Na druhý deň, 17. augusta 1937 sa Hlinka po odslúžení svätej omše vrátil zo Zakopaného spolu so slovenskými účastníkmi cesty cez Ždiar a Poprad naspäť do Ružomberka.⁵⁸

Ešte počas Hlinkovho pobytu v Zakopanom 16. augusta 1937 sa zverejnila správa, že poľský prezident *Ignacy Mościcki* sa na návrh vlády rozhodol Hlinkovi udeliť najvyššie štátne vyznamenanie Rad Polonia restituta a predseda vlády ČSR M. Hodža sa s ministrom zahraničných vecí Kamilom Kroftom dohodol na súhlase, aby Hlinka vyznamenanie prijal.⁵⁹ Tento akt bol o to cennejší, že poľské vyznamenania pre osoby z ČSR a naopak boli zriedkavé. Zatiaľ čo hradné *Lidové noviny* sa k udeleniu vyznamenania postavili neutrálne a osobitne ho nekomentovali, denník Čs. národnej demokracie *Národní listy* okomentoval udelenie vyznamenania Hlinkovi jednoznačne pozitívne slovami: „*Je to vyznamenání plně zasloužené, Hlinka, jako upřímný Slovan, velmi těžko nesl politiku, odcizující nám jediného přirozeného spojence pro boj proti společnému nebezpečí, a shodně s dr. K. Kramářem vytrvale hlásal nutnost úpravy poměru československo-polského a potíral politiku sblížení se sověty.*“⁶⁰ V súvislosti s udelením Radu Polonia restituta Hlinkovi sa v časti tlače agrárnej strany rozšíril chýr, podľa ktorého toto vyznamenanie pre Hlinku vymohol predseda čs. vlády M. Hodža. Tomuto chýru začali veriť vo Varšave, ale uveril mu aj samotný Hlinka, ktorý podozrieval Sidora, že udelenie vyznamenania a cestu do Poľska vopred dohodol s Hodžom. Sidor zasa podozrieval Hlinku, že to dohodol s Hodžom

⁵⁷ Andrej Hlinka v Krynici a Zakopanom. In: *Slovák*, roč. 19, 22. 8. 1937, č. 190, s. 4.

⁵⁸ Cesta Andreja Hlinku po Poľsku. In: *Slovák*, roč. 186, 18. 8. 1937, č. 186, s. 1; Triumfálna cesta Andreja Hlinku po Poľsku. In: *Slovák*, roč. 19, 19. 8. 1937, č. 187, s. 2; Andrej Hlinka v Krynici a Zakopanom. In: *Slovák*, roč. 19, 22. 8. 1937, č. 190 s. 5-6; *Ilustrowany Kuryer Codzienny*, roč. 28, 18. 8. 1937, č. 228, s. 15-16.

⁵⁹ Poslanec Hlinka v Poľsku. In: *Lidové noviny*, roč. 45, 17. 8. 1937, č. 410, s. 2.

⁶⁰ Polonia restituta. In: *Národní listy*, roč. 77, 17. 8. 1937, č. 224, s. 2.

za jeho chrbtom. Aby sa dokázalo, že s Hlinkovou cestou do Poľska ani s udelením vyznamenania nemá Hodža nič spoločné, dohodlo sa napokon odovzdanie vyznamenania Polonia restituta Hlinkovi na 27. septembra 1937, teda na deň jeho 73. narodenín v Ružomberku, ale bez verejného oznámenia.⁶¹

Slávnostné odovzdanie Radu Polonia restituta A. Hlinkovi sa uskutočnilo v dohodnutom termíne. Celé mesto Ružomberok bolo vyzdobené slovenskými a poľskými vlajkami. Ráno 27. septembra 1937 Hlinka odslúžil svätú omšu a po nej prijímal zástupy gratulantov. Popoludní sa zišlo slávnostné zasadnutie mestského zastupiteľstva v budove Liptovského múzea. Prítomní boli nielen členovia zastupiteľstva z rôznych politických strán, ale aj zástupcovia spolkov, úradov a armády. Do zasadacej miestnosti boli uvedení A. Hlinka a poľský konzul v Bratislave W. Łaciński. Starosta Ružomberka A. Mederly vyjadril radosť, že Poľská republika poctila A. Hlinku vysokým štátnym vyznamenaním. Potom vyzval W. Łacińskiego, aby Hlinkovi odovzdal vyznamenanie. Łaciński predniesol svoj slávnostný prejav najprv po poľsky a potom aj po slovensky. Priblížil v ňom dôvody, pre ktoré Hlinka dostal vyznamenanie a zdôraznil význam jeho osobnosti: *„Osobnosť Andreja Hlinku je v Poľsku dobre známa i ctená, o čom osvietený pán prelát nedávno pri svojej návšteve u nás mohol sa osobne presvedčiť. Nadšené prijatie, akého sa mu dostalo od poľskej verejnosti, bolo najlepším prejavom obdivu, s ktorým v Poľsku sledujú jeho život a jeho posvätenie sa svojmu národu. No, to nadšenie bolo súčasne aj prejavom pochopenia, aký veľký význam má pre nás, že ako vodce nevyčerpatelnej sily ducha vedel vychovať susedský a bratský nám národ v duchu kresťanských zásad a šľachetných citov národných: dvoch základných prvkov pre život a rozvoj každého národa. Takto osvietený pán prelát stvoril tie najlepšie predpoklady pre porozumenie a zblíženie sa s národom poľským, v ktorého živote uvedené dva prvky hrajú najdôležitejšiu úlohu. Okrem toho chcel by som tiež vyzdvihnúť, že dnešné vyznačenie má aj svoj symbolický význam, lebo Andrej Hlinka stal sa symbolom svojho národa. Vyznačenie, ktoré odovzdávam, bude teda súčasne holdom aj tým šľachetným hodnotám národa, ktoré osvietený pán prelát zjednocuje v sebe a na stráži ktorých tvrdo stál po celý život. V mene pána prezidenta Poľskej republiky odovzdávam osvietenému pánu prelátovi odznaky rytiera veľkej stuhy radu ‚Odrodzenia Polski‘.“*⁶² Pri záverečných slovách poľský konzul ozdobil prsia A. Hlinku veľkou hviezdou a druhú hviezdou, zavesenú na stuhe mu prevesil cez ramená. Zaznela poľská a česko-slovenská štátna hymna a po nej sa na výzvu A. Mederlyho ujal slova A.

⁶¹ SIDOR, *Denníky 1930 – 1939*, s. 290; University of Ottawa Library, Archives and Special Collections, fond The Joseph Staško fonds X20-2, inventárne číslo 200.36 Sidor, Karol (archívny prameň pre štúdiu poskytol Pavol Matula).

⁶² „Polonia restituta na prsiach Andreja Hlinku“. In: *Slovák*, roč. 19, 30. 9. 1937, č. 222, s. 1. Poľskú verziu Łacińskiego prejavu pozri: Przyjaźń polsko-słowacka. In: *Nowiny codzienne*, roč. 27, 2. 10. 1937, č. 226, s. 2.

Hlinka. Povedal: „Ani od svojho národa, ani od svojho štátu a ani od iných národov nikdy nečakal nijakého uznania, vyznamenania, vďaka alebo odmeny. Nikdy nepracoval za toto, ale vždy len na česť a slávu Božiu a za lepšie časy samobytného a suverénneho slovenského národa. Jednako pozornosť, aká sa mu dostala zo strany najväčšieho slovanského katolíckeho národa poľského, padla mu veľmi dobre a za túto pozornosť je vďačný. Pochádza ona od Poliakov, ktorí neraz dokázali svoju príchynnosť k zásadám kresťanskej kultúry a civilizácie. Poľský kráľ Ján Sobieski pred stáročiami pod Viedňou zlomil slávu a moc tureckého panstva. Nebyť tohto víťazstva, ktovie, akoby dnes vyzerala Európa. Žiaľno, po Sobieskom Poľsko začínalo upadať, trhali ho susedia, až ho úplne roztrhali a štátnej samostatnosti pozbavili. Len viera v Boha a pestovanie šľachetného nacionalizmu vedelo udržať v Poliakoch iskierku nádeje na vzkriesenie. Vzkriesenie prišlo. Povstala Polonia restituta a s ňou spolu i Bohemia restituta a Slovacia restituta. Tri podrobené slovanské národy objavili sa ako voľné na scéne Európy a od roku 1918 začínajú pod slnkom slobody a v rámci svojich štátov tvoriť svoje dejiny. A tu znova Poliakom pripadla historická úloha, aby obránili kresťanské národy a kultúru v Európe pred novým náporom z východu. Sobieski zachránil Európu pred tureckým nájazdom, Piłsudski pod Varšavou rozdrtil rudú armádu bezbožníkov a ruských boľševikov. Nebyť tohto Piłsudského víťazstva, vojská rudej armády boli by zaliali krvou a slzami celú Európu. Prosím pána konzula..., aby tlmočil vo Varšave prejav našej vďaka poľskému šľachetnému národu nielen v mene nášho mesta a mojej osoby, ale aj v mene suverénneho slovenského národa a celej Československej republiky... Miloval som a budem milovať v prvom rade môj slovenský národ, v druhom rade Slovanstvo a v treťom rade celé ľudstvo.“⁶³ Hlinka tak vyjadril svoje presvedčenie o historickej úlohe poľského národa v dejinách Európy. Poľsko podľa neho tvorilo ochranný val, ktorý chránil aj iné národy Európy pred nežiaducimi expanziami.

Po doznení Hlinkovho prejavu nasledovalo spievanie slovenskej hymnickej piesne *Hej, Slováci a Starý náš*. Potom prišli na rad gratulácie a slávnostný obed. Na ňom sa po pozdravných prípitkoch ujal slova A. Hlinka a predniesol prípitok na zdravie dvoch prezidentov – poľského I. Moścického a česko-slovenského E. Beneša. Vyjadril nádej, že obaja prezidenti „sa raz stretnú na spoločnej ceste obrany kresťanských a slovanských ideálov za blaho svojich národov. Obranný boj musí byť vedený rovnako proti boľševizmu, ako aj proti novopohanstvu.“⁶⁴ Touto formou Hlinka upozornil na dve veľké nebezpečenstvá, ktoré obom štátom – ČSR a Poľsku hrozia: boľševizmus a nacizmus. A. Hlinka bol prvou slovenskou osobnosťou, ktorej bol udelený Rad Polonia restituta I. triedy. V tejto súvislosti treba poznamenať, že tento rad dostal minister zahraničných vecí E. Beneš ešte

⁶³ Tamže.

⁶⁴ Tamže, s. 2.

v roku 1925. Udelenie radu Hlinkovi tak akoby vyvažovalo jeho predchádzajúce udelenie Benešovi.

Hlinkova návšteva v Poľsku a vyznamenanie Radom Polonia restituta boli dosiahnutím pomyselného vrcholu vzťahov A. Hlinku s Poľskom. Na jednej strane bolo deklarovanie zbliženia medzi Poliakmi a Slovákmi, na druhej strane hoci malým, ale predsa len krôčikom k porozumeniu medzi Poľskom a ČSR v zložitej zahraničnopolitickej situácii druhej polovice 30. rokov 20. storočia. Hlinka v Poľsku zdôrazňoval potrebu takéhoto porozumenia a naznačoval východiská. Hlinkovu cestu do Poľska a udelenie poľského štátneho vyznamenania je potrebné vnímať aj v kontexte poľskej zahraničnej politiky. Tá mala záujem podporiť polonofilské nálady na Slovensku a osobitne polonofilské krídlo HSĽS. Tadeusz Kobylański (zástupca riaditeľa Politicko-ekonomického departementu ministerstva zahraničných vecí a náčelník Východného oddelenia) sa pred maďarským diplomatom vyjadril, že udelením Radu Polonia restituta Hlinkovi poľská vláda „*chce posilniť pozíciu Hlinku a jeho strany proti Prahe*“.⁶⁵ Minister zahraničných vecí ČSR K. Krofta vnímal Hlinkovu cestu do Poľska ako politickú akciu poľskej vlády. Po jej skončení upozornil poľského vyslanca v Prahe Kazimierza Papéeho, že vláda ČSR vidí v Hlinkovom vyznamenaní politickú demonštráciu, pretože „poľská vláda vysokým radom okázalo vyznamenáva opozičného poslanca, o ktorom vie, že hlása autonomizmus Slovákov“.⁶⁶ Pestovanie kultúrnych poľsko-slovenských stykov bolo nepochybne obohacujúce. Nemali však len kultúrno-spoločenský, ale aj politický rozmer a efekt. Poľské inštitúcie pri pestovaní slovenských stykov cielene obchádzali diplomatických zástupcov ČSR. Tí sa zasa usilovali eliminovať prehlbovanie nezávislých poľsko-slovenských stykov.⁶⁷ Obchádzajúci efekt sa z poľskej strany prejavil pri Hlinkovej návšteve Poľska, vyznamenaní Radom Polonia restituta, ale aj pri ďalších príležitostiach.

Situácia v strednej Európe sa od jari 1938 dramaticky menila. Vzrastal vplyv nacistického Nemecka. Anšlusom Rakúska v marci 1938 sa ČSR dostávala do zložitej situácie. Jej vzťahy s Poľskom boli stále plné nedôvery a napätia. Aj z tohto faktu mohlo ťažiť a ťažilo Nemecko. Sidorov vplyv na chorého a už dosť izolovaného Hlinku bol dominantný. Cesta do Poľska a prevzatie poľského vyznamenania u Hlinku dosiahli svoj účinok. Veľmi jasne sa to ukázalo z jeho vyjadrení počas návštevy poľského konzula W. Łacińskiego u Hlinku na jeho fare v Ružomberku 2. apríla 1938. Łaciński mal možnosť hovoriť s Hlinkom medzi štyrmi očami. Podľa správy, ktorú o stretnutí napísal poľskému vyslancovi do Prahy: „*Na úvod kňaz Hlinka s radosťou a evidentnou spokojnosťou poukázal na problémy, v ktorých sa ocitli Česi. „Pravedpodobne sa rozídeme. Všetci dobrí slovenskí vlastenci*

⁶⁵ DEÁK, Ladislav: *Hra o Slovensko*. Bratislava : VEDA, 1991, s. 73.

⁶⁶ Tamže, s. 74.

⁶⁷ GNIAZDOWSKI, *Autonómia Slovenska v poľskej politike (1936 – 1939)*, s. 99.

bojovali proti Čechom. Bernolák, Štúr, Hodža či Hurban. Aj my s nimi musíme ďalej bojovať. Je to našou povinnosťou. Dobrý slušný človek a najmä sused bude vždy našim bratom. Pre nás ním sú predovšetkým Poliaci.“⁶⁸ Łaciński Hlinkovi predložil text vyhlásenia (zrejme zástupcov poľskej vlády), týkajúce sa poľského postoja k slovenskej otázke. Po oboznámení sa s ním podľa Łacińskiego „zvlášť hlboký dojem na neho spravila veta, že problém Slovenska vnímame ako celok, a zmienka o našom priaznivom záujme o všetky prejavy formovania slovenskej štátnosti. Hovoril o tom dlho a s viditeľným vzrušením, pričom zvlášť vyzdvihol, že to, že k slovenskej otázke pristupujeme ako k celku, svedčí o úprimnom vzťahu Poliakov k Slovákom. Povedal, že chápe mimoriadny význam aktuálnych historických udalostí pre Slovákov a nezmení postoj, ktorý zaujal.“⁶⁹ Podľa všetkého Hlinka usúdil, že rastúci nemecký tlak proti ČSR môže vyústiť do zániku tohto štátneho útvaru. V takom prípade by prišla k slovu realizácia slovenskej štátnosti. O tom, v akej podobe by sa to stalo, nebolo ešte zrejmé, ale Poľsko malo poskytnúť potrebné záruky. Hlinkov postoj bol do určitej miery ovplyvnený jeho vekom a ťažkou chorobou, silným vplyvom K. Sidora, ale je aj výrazom politika, ktorý dvadsať rokov bezvýsledne bojoval za autonómiu Slovenska a teraz sa začala črtáť konštelácia, ktorá by realizácii tohto programu v oveľa väčšej miere mohla pomôcť. Hlinka cítil, že stredná Európa stojí na rozhraní a „prehadzoval výhybku“ z Čechov na Poliakov. Napokon sa nedožil ani vyhlásenia autonómie Slovenska v rámci ČSR, ku ktorému došlo 6. októbra 1938 v Žiline, ani vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939.

Za odraz vzťahu A. Hlinku k Poľsku a Poliakom a naopak Poľska a Poliakov k Hlinkovi možno považovať vysokú účasť poľských delegácií na jeho pohrebe 21. augusta 1938 v Ružomberku. Už 19. augusta sa v ružomberskom farskom Kostole svätého Ondreja pri katafalku s Hlinkovými telesnými ostatkami nachádzal vavrínový veniec s poľským nápisom: „*Priatelja z Poľska vodcovi národa slovenského*.“⁷⁰ Na pohreb prišli stovky Poliakov, zástupcov jednotlivých miest a obcí. Osobitný dojem vzbudzovala skupina poľských skautov (harczerov) z Varšavy.⁷¹ Počas pohrebu bol prítomný poľský vyslanec v Prahe K. Papée, poľský konzul v Bratislave W. Łacziński a vojenský atašé poľského vyslanectva v Prahe pplk. Bronisław Noël, ktorí dostali čestné miesto na tribúne a kráčali za Hlinkovou rakvou hneď za predsedom vlády M. Hodžom.

Vzťah Andreja Hlinku k Poľsku a Poliakom určovali hlavné ideové postuláty jeho politiky: katolicizmus, slovenský patriotizmus a presvedčenie

⁶⁸ Správa konzula W. Łacińskiego vyslancovi K. Papéemu. Bratislava 5. 4. 1938. In: SEGEŠ, Dušan – HERTEL, Maroš – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.): *Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938 – 1939*. Bratislava : b. v., 2012, s. 122.

⁶⁹ Tamže.

⁷⁰ Posledná pocta tisícov mŕtveму Hlinkovi. In: *Slovenský denník*, roč. 21, 20. 8. 1938, č. 191, s. 1.

⁷¹ Dr. J. M.: Szlakiem ostatniej drogi ks. Andrzeja Hlinki. In: *Nowiny codzienne*, roč. 28, 31. 8. 1938, č. 197, s. 6.

o potrebe slovanskej vzájomnosti. Hlinkov katolicizmus bol najsilnejším spájajúcim momentom. Jeho slovenský patriotizmus, z ktorého vyvieralo úsilie o autonómiu Slovenska a opozičnosť voči pražskému centralizmu bolo v Poľsku prijímané rovnako kladne. Inak to však bolo s druhou stránkou Hlinkovho slovenského patriotizmu, ktorá kategoricky trvala na vrátení častí územia Oravy a Spiša, odstúpených po prvej svetovej vojne Poľsku. V tomto bode poľskí politici a verejnosť Hlinku nepodporovali. Hlinka nebol polonofilom, ale bol politikom, ktorý sa principiálne usiloval o dobré vzťahy s Poľskom, ktoré by viedli k širšiemu dorozumeniu v strednej Európe. Orientácia na Poľsko bola u Hlinku do značnej miery pragmatickou taktikou. Zdôrazňovaním tejto orientácie eliminoval vplyv politiky pražského centralizmu. Aj u poľskej strany možno vo vzťahu k Hlinkovi a jeho strane vidieť pragmatické motívy. Podporou Hlinku a jeho strany, osobitne jej polonofilského krídla sa dosahoval silnejší tlak na vládu ČSR, a tým sa oslabovala jej pozícia. Hlinkova predstava však nebola iba pragmatická. Vychádzajúc zo spomenutých postulátov, smerovala k tomu, aby Slovensko a Slováci tvorili most dorozumenia medzi Čechmi a Poliakmi, resp. medzi ČSR a Poľskom. Odhliadnuc od politického pozadia, Hlinkove angažovanie a slovenské autonomistické hnutie vytvorili dôležitý priestor pre kultúrnu komunikáciu, ktorá obohacovala slovenskú i poľskú kultúru.

*Andrej Hlinka (v strede) v spoločnosti miestnych predstaviteľov Krynice
(zdroj: NAC)*

Resumé:

Andrej Hlinka and Poland

Andrej Hlinka is one of the most outstanding personalities of modern Slovak history. Slovak politics was being actively formed by him for half a century. Hlinka already on the ground of Hungary and later in Czechoslovak republic (CSR) addressed the whole spectrum of questions. Nor did he avoid the question of relation with other nations and states. Andrej Hlinka's relationship to Poland and Poles was determined by the main ideological postulates of this politics: Catholicism, Slovak patriotism, and the belief in the need for Slavic reciprocity. Hlinka's Catholicism was the strongest linking moment. The orientation to Poland was largely a pragmatic tactic for Hlinka. By emphasizing this orientation, he was eliminating the influence of Prague political centralism.

Pokus o načrtnutie polonofilských tendencií Pavla Čarnogurského*

Ivana Dendys

Pavol Čarnogurský bol slovenský učiteľ, politik a člen Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Od roku 1938 bol poslancom Snemu Slovenskej krajiny a v roku 1939 sa na krátke obdobie stal politickým náčelníkom Hlinkovej Gardy. Od roku 1935 pôsobil vo funkcii tajomníka Združenia katolíckej mládeže. Popri týchto aktivitách sa venoval publicistike, od roku 1926 aktívne prispieval do denníka *Slovák*. V jeho redakcii sa bližšie zoznámil s Karolom Sidorom, ktorý bol zanieteným polonofilom. Ich vzájomná názorová spriaznenosť a tiež Čarnogurského fyzická blízkosť k Poľsku v ňom formovali silnú propoľskú orientáciu, ktorá sa prejavovala vo všetkých oblastiach jeho života. Vo výraznej miere ovplyvňovala najmä jeho politickú činnosť, a preto ho spolu s Karolom Sidorom a Františkom Hrušovským môžeme považovať za vedúcu osobnosť polonofilského hnutia na Slovensku.

Narodil sa dňa 22. januára 1908 v obci Malá Franková, okres Kežmarok. Tu navštevoval dedinskú školu, kde sa hlavne v zimných mesiacoch učil čítať, písať a počítať. V roku 1919 nastúpil na gymnázium v Levoči a po jeho skončení pokračoval v štúdiu v učiteľskom ústave a malom seminári v Spišskej Kapitule. V roku 1928 nastúpil na štúdium práva na Karlovej univerzite v Prahe, no toto štúdium z politických dôvodov nedokončil.¹ Už počas štúdia sa totiž výrazne zaujímal o spoločenské a politické dianie v Československej republike (ČSR) a prirodzene inklinoval k politike, ktorú reprezentovala Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLŠ). Ako redaktor aktívne prispieval do denníka *Slovák*, ktorý bol jej ústredným tlačovým orgánom, a táto spolupráca nemohla zostať vyššími politickými kruhmi nepovšimnutá. Práve v redakcii denníka nadviazal nielen kolegiálny, ale aj blízky priateľský vzťah s Karolom Sidorom. Dokazuje to skutočnosť, že Sidor ho pomerne často spomínal, a to nielen v súvislosti s pracovnými záležitosťami, vo svojich denníkoch.² Čarnogurský o ňom povedal: „S poslancom Sidorom som sa stretával častejšie. (...) Spájal nás určitý návyk, ktorý potom za dlhé roky môjho pobytu v Citta del Vaticano sa zmenil v priateľstvo. Cenil som si jeho patriotizmus, lojálnosť, rozhodnosť a trpezlivosť

* Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA 1/0797/17 *Podoby a prejavy polonofilstva na Slovensku 1918 – 1939*, riešeného na Katedre histórie Pedagogickej fakulty UK.

¹ ČARNOGURSKÝ, Ivan: Osobnosť Paľa Čarnogurského (1908 – 1992). In: ČARNOGURSKÝ, Ivan (ed.): *Slovenská historická identita v XX. Storočí : Zborník príspevkov z konferencie konanej pri príležitosti 100. výročia narodenia Pavla Čarnogurského (1908 – 1992) dňa 13. mája 2008*. Bratislava : Eurokódex, s. r. o., 2009, s. 31-37.

² SIDOR, Karol: *Denníky 1930 – 1939*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, 487 s.

mužný úsudok.“³ Karol Sidor, rovnako ako HSLS, natrvalo ovplyvnil Čarnogurského politické názory a vzťah k Poľsku. Treba však povedať, že polonofilské sklony mal Pavol Čarnogurský už od skorej mladosti. Tie sa u neho formovali vďaka regiónu, v ktorom žil, v podstate už od detstva. Keďže jeho rodná obec sa nachádzala len pár kilometrov od poľskej hranice, hovorilo sa tu goralským nárečím, ktoré je jazykovo podobné poľštine. Jazyková príbuznosť pozitívne vplývala na utváranie jeho vzťahu k Poľsku a Poliakom aj počas jeho pomerne častých návštev susednej krajiny.

Po ukončení štúdia Čarnogurský pracoval na viacerých učiteľských miestach. Vďaka Sidorovi získal miesto učiteľa na cirkevnej škole vo Vajnorochoch, pričom stále aktívne pracoval ako redaktor *Slováka*, člen HSLS a tiež redaktor *Slovenského učiteľa*. Od roku 1934 spolupracoval s dvojtýždenníkom *Nástup: mladej slovenskej autonomistickej generácie*, ktorý sa už od svojich počiatkov javil voči politike čechoslovakizmu ako značne opozičný, a to najmä z dôvodu, že uprednostňoval národné záujmy pred štátnymi. Dvojtýždenník teda vyznával podobné hodnoty ako HSLS. Aj to bolo dôvodom, prečo sa postupom času jednotlivé vydania pod rukami cenzora radikálne menili. Pôvodným cieľom periodika bolo „*burcovanie slovenskej mládeže pre oddanosť a zasvätenie jej síl a schopností celému národu*“.⁴ Takéto zameranie Čarnogurskému vyhovovalo. Svoj pronárodne orientovaný postoj prevzal od Andreja Hlinku, ktorý zvykol hovoriť, že „*národ je podstata*“.⁵ V roku 1940 však redakcia *Nástupu* uverejnila jeho list, v ktorom periodikum už z pozície poslanca slovenského snemu pomerne ostro kritizoval. V tomto čase už, samozrejme, s *Nástupom* nespupracoval. Vyčítal mu najmä spreneverenie sa pôvodným zámerom, teda že sa postupne vytratila prevaha národných tém nad štátnymi. Okrem toho kritizoval aj prezentované názory na inteligenciu a volal po akomsi uvedomení sa jednotlivých redaktorov s odôvodnením, aký odkaz *Nástup* zanechá v histórii Slovenska.⁶ Môžeme povedať, že pronárodne orientované názory boli špecifické pre celoživotné pôsobenie Pavla Čarnogurského, a to nielen na politickej scéne, ale aj v osobnom živote. K tomuto postoju bol inšpirovaný A. Hlinkom a tiež svojim otcom, ktorý bol takisto Hlinkovým stúpencom.⁷

Od roku 1935 pôsobil Čarnogurský ako generálny tajomník Združenia katolíckej mládeže a vďaka tejto funkcii nadväzoval styky s poľskými katolíckymi mládežníckymi spolkami. V roku 1938 sa stal prednostom pre národné školstvo na Ministerstve školstva Slovenskej krajiny, čo ho naplno vtiahlo do politického života na Slovensku. Dňa 18. decembra 1938 bol

³ ČARNOGURSKÝ, Paľo: Deklarácia o únii Slovenska s Poľskom z 28. septembra 1938. In: *Historický časopis*, roč. 16, 1968, č. 3, s. 407-421.

⁴ ČARNOGURSKÝ, Pavol: List priateľom *Nástupu*. In: *Nástup*, roč. 8, 1940, č. 7, s. 16.

⁵ ČARNOGURSKÝ, Paľo: *Za národnú a právnu istotu: Reč, povedaná v Slovenskom sneme dňa 19. októbra 1939*. Pezinok: Nákl. vlastný, 1939, s. 8.

⁶ ČARNOGURSKÝ, List priateľom *Nástupu*, s. 16.

⁷ ČARNOGURSKÝ, Osobnosť Paľa Čarnogurského (1908 – 1992), s. 31-37.

počas prvého zasadnutia Snemu Slovenskej krajiny v Bratislave zvolený za poslanca. Poslanecký sľub v znení: „*Sľubujem, že budem verný Slovenskej krajine a republike Česko-slovenskej a že budem zachovávať zákony a mandát svoj plniť podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia*“, zložil ešte v ten istý deň.⁸ Druhá schôdza Snemu Slovenskej krajiny, ktorá sa konala o tri dni neskôr potvrdila jeho pozíciu na odbore prednostu ministerstva školstva a národnej osvety.⁹ Na tejto schôdzi vystúpil s prejavom, v ktorom zdôrazňoval očistu slovenského školstva od neslovenských vplyvov, ktoré boli jeho súčasťou počas celého medzivojnového obdobia, ale tiež dôležitosť a význam práce učiteľov, ktorých prvoradou cnosťou mal byť ich charakter. V ňom sa mali zračiť hodnoty vystihujúce mravných kresťanov a Slovákov. Zmieňoval sa tiež o potrebe reformy základného a stredného školstva, ale aj o nutnosti zmien vo výchove a vzdelávaní budúcich učiteľov, u ktorých vyzdvihoval viac než profesionálne zručnosti tie osobnostné.¹⁰ Celý prejav sa niesol v duchu silného nacionalizmu, čo vyplývalo z celkovej situácie v krajine.

V roku 1939 nahradil na poste náčelníka Hlinkovej gardy (HG) Karola Murgaša, ktorého Sidor ako hlavný veliteľ HG pre jeho radikálne názory odvolal.¹¹ Keď došlo k vyhláseniu samostatnej Slovenskej republiky, Nemecko si neprialo, aby Sidor zotrval na svojom mieste, a preto mu Tiso ponúkol miesto vyslanca vo Vatikáne. V tejto záležitosti sa Sidor radil aj s Čarnogurským, ktorý mu odporúčal, aby ponuku neprijal.¹² Sidor však napokon musel ČSR opustiť a práve Čarnogurský sa stal tým človekom, ktorý tlmočil jeho slová na Slovensku, istý čas aj priamo z Vatikánu.

Koncom apríla 1939 došlo v HSLS, pravdepodobne pod vplyvom Nemecka, k relokácii jednotlivých členov strany do všetkých oblastí Slovenska, čím malo byť zabezpečené systematickejšie spravovanie jednotlivých okresov. Oficiálnym cieľom bolo, aby sa na celom Slovensku začalo efektívne hospodársky a politicky pracovať a aby žiaden kraj nebol zanedbávaný. Každému z poslancov bol pridelený jeden okres, v ktorom bol povinný zdržiavať sa aspoň dva úradné dni v týždni. Toto opatrenie bolo zavedené preto, aby sa poslanci bližšie zoznámili s potrebami krajov a s ich obyvateľmi. Pavlovi Čarnogurskému boli pridelené okresy Kežmarok

⁸ Snem Slovenskej krajiny 1939, Stenoprotokoly, 1. schůze, Středa 18. ledna 1939 [online]. In: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dostupné na internete:

<<https://www.psp.cz/eknih/1939ssk/stenprot/001schuz/s001001.htm>> [cit. 2019-04-01].

⁹ Snem Slovenskej krajiny 1939, Stenoprotokoly, 2. schůze, Úterý 21. února 1939 [online]. In: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dostupné na internete:

<<http://www.psp.cz/eknih/1939ssk/stenprot/002schuz/s002001.htm>> [cit. 2019-04-01].

¹⁰ Tamže.

¹¹ Slovenský národný archív, fond Alexandrijský archív, mikrofilm C – 970. Pamätná zápisnica z 8. 8. 1939.

Citované podľa: SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 137. Dostupné na internete: <http://www.upn.gov.sk/publikacie_web/hlinkova-garda.pdf>.

¹² SIDOR, *Denníky 1930 – 1939*, s. 423.

a Poprad.¹³ Toto zadelenie s najväčšou pravdepodobnosťou súviselo s tým, že z tejto oblasti pochádzal, a teda poznal tamojšie mravy a mal k nej aj osobne blízko.

Hoci sa Čarnogurský prejavoval ako pomerne silný národovec, netajil sa ani svojím pozitívnym postojom k možnostiam spolupráce s ostatnými stredoeurópskymi národmi. Tvrdil, že „*osud týchto národov je i naším osudom*“.¹⁴ Predpokladal, že ak by sa niektorý z okolitých národov stal „korisťou“ spoločného nepriateľa, aj Slovensko a Slovákovi by postihol podobný osud. Z tohto dôvodu vyhlásil, že „*každú spoluprácu s nimi (pozn. stredoeurópskymi národmi) prijímame, pokiaľ sa ona netýka obmedzenia našej slobody a samostatnosti. (...) Prinesieme obeť, ktoré sa budú žiadať rovnako od každého štátu v záujme pokoja a vývoja stredoeurópskych národov*“.¹⁵ Vďaka tomuto presvedčeniu sa Čarnogurského pôsobenie ako poslanca slovenského snemu v rokoch 1938 – 1945 nieslo v znamení protinacistických aktivít a výraznej spolupráce s Karolom Sidorom, ktorý udržiaval kontakty s viacerými protinemecky naladenými členmi exilovej poľskej a československej vlády.¹⁶ Na tomto mieste je však nutné dodať, že krátko po vzniku samostatného Slovenského štátu sa Čarnogurský netajil svojím názorom na zahraničný odboj, ktorý pracoval v prospech obnovenia Československej republiky. Keď prišlo k diskusii o zákone, ktorý by mal trestať odbojárův za protislovenskú činnosť, vyhlásil, že „*navrhovaný zákon, trestajúci tiež zahraničnú prácu proti slovenskému štátu, prichádza v pravý čas. (...) Preto ktokoľvek sa honosí slovenskou príslušnosťou a chcel by obnoviť Československú republiku, stal by sa vyvrheľom a odrodilcom, odsúdeným a vylúčeným z lona slovenskej pospolitosti výrokom zvečnelého vodcu Andreja Hlinku*“.¹⁷ Z jeho slov jasne vyplýva, že si uvedomoval, že postavenie Slovenska v Európe je nestabilné a že momentálne nie je iné východisko, než spolupráca s inými štátmi. V jeho očiach však podmienkou pre túto spoluprácu bola zachovaná suverenita Slovenska.

Prínos Pavla Čarnogurského pri formovaní slovensko-poľských vzťahov

S výnimkou obdobia po skončení prvej svetovej vojny, kedy sa prvýkrát prejavili poľské nároky na slovenské územie, sa slovensko-poľské vzťahy v medzivojnovom období javili ako pozitívne. Pre slovenských polonofilov preto mohli byť prekvapujúce zistenia, ktoré vyplývali z poľských osláv desiateho výročia pripojenia 25 slovenských obcí k ich územiu, na ktorých sa Čarnogurský zúčastnil z poverenia Sidora. Vo svojej správe musel s poľutovaním konštatovať, že prejavy zástupcov poľských elít sa niesli

¹³ Poslanci nastupujú prácu v okresoch. In: *Slovák*, roč. 21, 30. 4. 1939, č. 100, s. 2.

¹⁴ ČARNOGURSKÝ, *Za národnú a právnu istotu*, s. 8.

¹⁵ Tamže.

¹⁶ ČARNOGURSKÝ, Osobnosť Paľa Čarnogurského (1908 – 1992), s. 31-37.

¹⁷ Kto by chcel obnoviť československý štát, je vylúčený z lona slovenskej pospolitosti. In: *Slovák*, roč. 21, 20. 10. 1939, č. 242, s. 1.

v znamení iredentizmu a vyzývania poľských občanov, aby boli pripravení na deň, kedy sa podarí všetkých Poliakov zjednotiť.¹⁸ Tieto slová sa oduševnenému polonofilovi zaiste nepočúvali dobre a radšej by tlmočil Sidorovi lepšie správy. Skutočnosť však bola taká, že hoci sa Poliaci v komunikácii so Slovákmi snažili vyvolať dojem, že sú im oporou, pokiaľ išlo o sporné územia, v prvom rade sledovali vlastné záujmy. Keď sa však Čarnogurský v júli 1932 zúčastnil medzinárodného týždňa slovenských prednášok na témy hospodárstva a administratívy, ktorý sa konal v prístave v Gdyni, priniesol si odtiaľ diametrálne odlišné dojmy. Vo svojej správe z tejto udalosti zdôraznil myšlienky vzájomnej hospodárskej spolupráce slovanských národov, v ktorých duchu sa niesli výstupy všetkých účastníkov. Posolstvo stretnutia parafrázoval slovami, že všetky národy „*musia priniesť obeť pre záchranu jedného a jeden pre všetkých*“.¹⁹ V zmysle týchto slov sa niesol aj jeho už spomínaný prejav, ktorý predniesol v Slovenskom sneme v roku 1939. Tu môžeme vidieť, že jeho názory ako poslanca mali pevné základy v jeho vnútornom presvedčení, ktorým sa nikdy netajil.

K výraznému zlepšeniu vzájomných vzťahov došlo aj zásluhou Milana Hodžu, ktorý sa v roku 1935 ujal funkcie predsedu vlády v Prahe. Počas výkonu tejto funkcie prijal niekoľkokrát generála Władysława Sikorského, reprezentanta poľskej opozície. Pozitívne správy o Poľsku a jeho význame ako krajiny ovplyvňujúcej bezpečnosť a medzinárodný význam Československa tlmočil do svojej vlasti slovenský diplomat Juraj Slávik, ktorý pôsobil ako vyslanec ČSR vo Varšave.²⁰ Na takto pripravených základoch mohol Čarnogurský najskôr ako novinár, neskôr ako politik a generálny tajomník Združenia slovenskej katolíckej mládeže prispievať k budovaniu dobrých slovensko-poľských vzťahov, a to najmä prostredníctvom už spomínanej spolupráce s poľskými katolíckymi mládežníckymi spolkami. Intenzívne pracoval na zbližovaní slovenskej akademickej mládeže s poľskými kultúrnymi inštitúciami, dokonca absolvoval šesťtýždňový kurz poľskej kultúry na univerzitách v Krakove, vo Lvove a vo Varšave.²¹ Pomerne často sa zúčastňoval poľských a spoločných slovensko-poľských kultúrnych podujatí doma i u našich severných susedov. V apríli 1938 vyšla v *Slovákovi* správa o bratislavskom Kole Polskiem, ktoré oslavovalo svoje desiate výročie.

¹⁸ ČARNOGURSKÝ, Pavol: 6. október 1938. Bratislava : Veda, 1993, s. 302-303.

¹⁹ ČARNOGURSKÝ, Pavol: Medzinárodný týždeň slovanských prednášok hospodárskych a administratívnych v Gdyni. In: *Slovák*, roč. 14, 22. 7. 1932, č. 164, s. 4.

²⁰ ČARNOGURSKÝ, Ján: Pavol Čarnogurský (1908 – 1992) a jeho spolupráca s poľským odbojom v rokoch II. svetovej vojny. In: ČARNOGURSKÝ, Ivan (ed.): *Slovenská historická identita v XX. Storočí : Zborník príspevkov z konferencie konanej pri príležitosti 100. výročia narodenia Pavla Čarnogurského (1908 – 1992) dňa 13. mája 2008*. Bratislava : Eurokódex, s. r. o., 2009, s. 81-85.

²¹ GNIAZDOWSKI, Mateusz: „Zbližovacia akcia“ – predpoklady, rozvoj a výsledky poľského záujmu o Slovensko v medzivojnovom období. In: *Kontakty XVI : Europa Środkowa w optyce Polaków i Słowaków*. Kraków : Polsko-Słowacka Komisja Nauk Humanistycznych, 2018, s. 39-52. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/38060799/EUROPA_%C5%9ARODKOWA_w_optyce_Polak%C3%B3w_i_S%C5%82owak%C3%B3w_KONTAKTY_XVI_KRAK%C3%93W-BRATYS%C5%81AWA_2018>.

Autor článku vyzdvihoval tradíciu spolkových stretnutí. Tie sa konali počas celých desiatich rokov bez ohľadu na to, aké vzťahy boli u predstaviteľov politických kruhov na jednej či druhej strane. Počas osláv desiateho výročia bol poľským prezidentom vyznamenaný jeden zo zakladajúcich členov a dlhoročný predseda Kola Ignác Roslawsky. Po udelení vyznamenania prehovoril aj zástupca Slovákov Pavol Čarnogurský.²² Počas stretnutí Poliakov žijúcich v Bratislave a bratislavskej mládeže dochádzalo k prepájaniu tradičnej poľskej kultúry so slovenskou pohostinnosťou, a tým aj k prehlbovaniu vzájomných vzťahov, a to najmä v kultúrnej a spoločenskej oblasti.

Ako Sidorovmu blízkeho priateľovi a spolupracovníkovi, ktorý ho zasvätil do celkového diania, pomerne často sa mu darilo dostať do spoločnosti popredných predstaviteľov slovenského politického života, ale tiež na stretnutia s politickými reprezentantmi okolitých krajín. Keďže Sidor bol známy svojím veľmi pozitívnym vzťahom k Poľsku a Čarnogurský si rovnaký postoj aj vďaka nemu ešte viac posilnil, stretnutia s poľskými politikmi boli pomerne časté. Vzájomnú náklonnosť medzi slovenskými a poľskými politikmi umocňuje i vyjadrenie poľského vyslanca Kazimierza Papée²³ zo začiatku roku 1938, že v Poľsku je mnoho znalcov a priateľov slovenskej veci, že poľská vláda nebude môcť vykonať nič na úkor Slovákov a že „*slovensko-poľské porozumenie je pevné a trvalé*“.²⁴ Zaujímavosťou je, že ešte v auguste 1937, keď Hlinka absolvoval oficiálnu návštevu Poľska, boli slovensko-poľské vzťahy na stránkach *Slováka* prezentované ako pomerne chladné. Ku kontaktu medzi obyvateľstvom malo dochádzať iba na území Tatier, aj to vďaka autobusovému spojeniu medzi slovenskými tatranskými obcami a poľským Zakopaným. Orava, Spiš a Šariš v kontaktoch zaostávali.²⁵ Autor však mal na mysli, pravdepodobne, iba kontakty medzi väčšinovým obyvateľstvom. Relatívne dobré vzťahy na diplomatickej úrovni sa hneď nezmenili ani po vzniku Slovenského štátu. Slovenský minister zahraničia Ferdinand Ďurčanský sa vyjadril, že „*v pomere k Poľsku slovenský národ našiel základňu, na ktorej vzájomne dobré susedské pomery sa môžu vytvoriť, ak poľský národ bude rešpektovať slovenskú samostatnosť*“.²⁶ Sympatie medzi Slovákami a Poliakmi pravdepodobne pramenili z podobných osudov i momentálneho postavenia oboch krajín v Európe, a tak bolo prirodzené, že v sebe hľadali vzájomnú oporu. Okrem

²² [-aš]. Kolo polskie jubluje. In: *Slovák*, roč. 20, 6. 4. 1938, č. 80, s. 4.

²³ Kazimierz Papée bol poľský diplomat francúzskeho pôvodu, ktorý sa vo veľkej miere podieľal na slovensko-poľských rokovaníach. Aj napriek tomu, že sa mu nepodarilo vo výraznej miere zlepšiť slovensko-poľské vzťahy, počas početných rokovaní so Sidorom sa medzi nimi vytvoril blízky priateľský vzťah, ktorý sa ešte viac prehĺbil v čase, keď boli obaja takpovediac „väzňami“ vo Vatikáne. ČARNOGURSKÝ, 6. október 1938, s. 313.

²⁴ SIDOR, *Denníky 1930 – 1939*, s. 323.

²⁵ Andrej Hlinka v Krynici a Zakopanom. Cesta po Poľsku cestou triumfálnou – Poliaci vydávajú knihu o Slovensku – Spoločný boj proti bolševizmu a movopohanstvu. Kliesnime cestu slovanského dorozumenia. In: *Slovák*, roč. 19, 22. 8. 1937, č. 190, s. 4.

²⁶ Minister dr. Ďurčanský o našej zahraničnej politike. In: *Slovák*, roč. 21, 7. 6. 1939, č. 130, s. 2.

toho, Poliaci mali o strednej Európe svoju vlastnú predstavu, v ktorej bolo Slovensko dôležitou súčasťou „tretej Európy“, tvoriacu akýsi „bezpečnostný pás“ medzi Východom a Západom. Túto koncepciu presadzoval najmä poľský minister zahraničných vecí Józef Beck, ktorý si predstavoval, že Poľsko okolo seba združí menšie štáty v strede Európy, pričom Slovensko sa stane jeho súčasťou, a tak získa priamu hranicu s Maďarskom. Beckom navrhovaný štátny útvar mal pretvoriť Európu v priestore medzi Baltským a Jadranským morom a obmedziť veľmocenské postavenie Nemecka v stredoeurópskej oblasti.²⁷ S týmto cieľom sa uskutočnili aj viaceré diplomatické stretnutia medzi poľskými, švédskymi, estónskymi a rumunskými zástupcami. Zástancovia myšlienky „tretej Európy“ sa zhodovali v tom, že toto spoločenstvo európskych krajín by malo byť neutrálne a nemalo by sa stať „územím bojov medzi blokmi“.²⁸ Aj samotný Čarnogurský sa prikláňal k myšlienke vytvorenia „bezpečnostného pásu“, ktorý by tvorilo Poľsko, Slovensko, Maďarsko a Rumunsko. O tom, že by sa Slovensko malo stať súčasťou Poľska, sa ale nikdy nezmienil.²⁹ Beckova predstava „tretej Európy“ však bola nerealizovateľná. Ak by sa aj nebral do úvahy fakt, že takéto zoskupenie štátov by svojou silou nemohlo konkurovať Nemecku, nemožno prehliadnuť to, že v tomto období už boli všetky krajiny strednej Európy pod väčším či menším vplyvom Nemecka a takýto prejav revolty by zaiste nezostal Nemeckom nepovšimnutý a nepotrebaný.

Začiatkom októbra 1938, keď už boli známe výsledky Mníchovskej konferencie, prezentoval predstavy Slovenskej národnej strany o možnostiach budúceho usporiadania Slovenska jeden z jej popredných predstaviteľov Ján Pauliny-Tóth. Vo svojom príspevku v *Národných novinách* predstavil až sedem možných variantov spojenia Slovenska so susednými štátmi. Dva z nich zahŕňali spojenie s Poľskom.³⁰ Celkom aktuálnou sa tak stala predstava o slovensko-poľskej, resp. poľsko-česko-slovenskej federálnej únii, ktorej autorom bol Hodža. Spojenie týchto troch štátov malo byť považované za „krok ku Federatívnej strednej Európe“.³¹ K spojeniu Slovenska s Poľskom sa v prípade potreby prikláňali niektorí členovia HSLS združení okolo Karola Sidora.

Dňa 23. septembra 1938 vystúpil Sidor v rozhlase s prejavom, na ktorého príprave sa podieľal aj Čarnogurský. Deklaroval v ňom spoločný postup s Poľskom, ktoré malo byť zárukou, že Slovensko neobsadia Maďari. Maďarsko sa totiž netajilo revizionistickými zámermi na slovenskom území, ktoré si so sebou nieslo od Trianonu. Podľa spomienok Čarnogurského mala byť dohoda o spoločnom slovensko-poľskom postupe založená na výsledkoch

²⁷ DEÁK, Ladislav: *Hra o Slovensko : Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava : Veda, 1991, s. 116-117.

²⁸ „Tretia Európa“. Blok troch morí, Os Stockholm – Carihrad. In: *Slovák*, roč. 20, 22. 6. 1938, č. 141, s. 1.

²⁹ ČARNOGURSKÝ, Deklarácia o únii, s. 407-421.

³⁰ LIPTÁK, Ľubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : Kaligram, 1998, s. 161.

³¹ Emigranti si nadávajú. In: *Slovák*, roč. 25, 18. 11. 1943, č. 265, s. 3.

sérii rozhovorov medzi zástupcami Slovákov a Poliakov, ktorí zamýšľali svoje závery neskôr spísať do deklarácie o únii Slovenska s Poľskom. Hoci ju pripravovali dlhší čas, definitívny text mal vzniknúť 28. septembra 1938 a Čarnogurský sa o nej mal dozvedieť priamo z úst Sidora a Tisa. Obaja politici ho mali navštíviť ešte v deň jej vzniku a Sidor mu mal podať list papiera so slovami, že ide o deklaráciu ľudovej strany (HSLŠ) a zároveň o deklaráciu o únii s Poľskom. V dokumente boli navrhnuté dva varianty usporiadania – dualistický štát Slovákov a Poliakov a trialistický štát Slovákov, Poliakov a Maďarov. Čarnogurský mal prevziať deklaráciu z rúk Tisa a Sidora a prostredníctvom vyslanca Papéeho ju mal poslať do Varšavy letecky s kuriérom Jerzym Szczeniowskim. Vytvorenie deklarácie malo byť dôsledkom snahy slovenských autonomistov, ktorí nesúhlasili s myšlienkami čechoslovakizmu, no obávali sa o budúcnosť slovenského národa, ak by sa nevytvoril samostatný štát.³² Nemecká hrozba bola už totiž viac než reálna a predstavitelia HSLŠ si boli vedomí toho, že bez spojenca sa jej neubránia a budú musieť podľahnúť tlaku Hitlera. V iných spomienkach Čarnogurský zase uvádza, že Tiso a Sidor osobne odovzdali do rúk Papéeho Deklaráciu Klubu poslancov a senátorov Ľudovej strany, ktorá hlásala vôľu Slovákov pripojiť sa k Poľsku federatívne, ale iba v tom prípade, ak by bolo Česko-Slovensko donútené rozdeliť sa.³³ Existenciu deklarácie však popiera jeden z Čarnogurského súčasníkov Gejza Medrický. V príspevku, ktorý bol vydaný v *Historickom zborníku*, argumentuje tým, že ak by niekedy existoval dokument takéhoto významu, museli by sa o ňom zachovať aj iné zmienky, keď už sa nezachoval originál dokumentu, ako len tá jedna jediná od Čarnogurského. Ďalej argumentoval, že dokonca aj samotný poľský vyslanec Papée, v šifrograme, ktorý sa zachoval na poľskom ministerstve zahraničných vecí, povedal, že poslanci Sidor a Tiso „zložili do mojich rúk deklaráciu poľskej vlády, ktorá formuluje program samostatného slovenského štátu pod poľskou ochranou“.³⁴ O spoločnej únii Slovákov a Poliakov tu teda nie je žiadna zmienka. Okrem toho Medrický vo svojom príspevku hovoril aj o ďalších nejednoznačných či protirečivých momentoch v Čarnogurského spomienkach. Na tomto mieste nám teda vyvstáva otázka, či s odstupom času nemohlo dôjsť k skresleniu Čarnogurského spomienok na niektoré významné momenty slovenských dejín.

Mníchovská konferencia a dôsledky, ktoré zanechala na slovensko-poľskom pohraničí, znamenala opadnutie propoľských nálad nielen u širokej verejnosti, ale aj v politických kruhoch. Poľsko tu totiž vystúpilo s územnými požiadavkami voči slovenskému územiu, ktoré sa týkali pripojenia časti Kysúc, Oravy a Spiša k Poľsku. Slovenská vláda bola donútená vyhovieť

³² ČARNOGURSKÝ, Deklarácia o únii, s. 407-421.

³³ ČARNOGURSKÝ, 14. marec 1939, s. 168.

³⁴ MEDRICKÝ, Gejza: Pripomienky k úvahe Pavla Čarnogurského o tzv. Deklarácii o únii Slovenska s Poľskom. In: *Historický zborník*, roč. 25, 2015, č. 1, s. 140-147.

poľským nárokom, a tak došlo 1. novembra 1938 k vzájomnej výmene nôt a následne k rozhodnutiu vytvoriť delimitačnú komisiu, ktorej úlohou bolo vytýčiť definitívnu hranicu. Obe časti komisie mali po sedem členov, pričom slovenskú časť viedol dr. František Hrušovský a jedným z členov bol Pavol Čarnogurský. Nezriedka sa stávalo, že medzi členmi poľskej komisie a miestnym obyvateľstvom dochádzalo k potýčkam. Marian Gotkiewicz, jeden z členov poľskej komisie, vyjadril vo svojich spomienkach presvedčenie, že tieto incidenty niekto riadil. Jeho podozrenie padlo aj na Čarnogurského, ktorého považoval za jedného z nemeckých „donášačov“. Samotný Čarnogurský však z podobných aktivít upodozrieval Karola Murgaša, niekdajšieho polonofila, ktorý počas jesenných udalostí v roku 1938 zanevrel na Poľsko, no najmä jeho spoločníka Laurencu Carbusa.³⁵ Obaja sa totiž zúčastňovali všetkých protipoľských akcií na Kysuciach, v Hladovke, Suche Hore a aj na Javorine.³⁶ Po skončení prác delimitačnej komisie bol v Zakopanom dňa 1. decembra 1938 podpísaný medzi oboma stranami protokol, ktorý pre Slovensko znamenal odstúpenie 226 km² územia s 4 280 obyvateľmi v prospech Poľska, čo Slováci vnímali ako ďalšiu obrovskú krivdu.³⁷ O tom, že sa s ňou len veľmi ťažko vyrovnávali, svedčí fakt, že táto téma bolo rozoberaná v periodickej tlači ešte veľmi dlho. V novembri 1939 vyšiel článok, ktorý deklaroval, že obyvateľstvo žijúce v odstúpených obciach bolo rýdzo slovenské a že sa tu nenachádzali žiadni Poliaci. Svoje tvrdenia autor podporil zisteniami viacerých etnografov.³⁸ Situáciu tiež značne komplikovalo to, že všetky zmeny a presuny obyvateľstva sa mali uskutočniť v podstate od večera do rána. Aj napriek týmto udalostiam však Čarnogurský so Sidorom zostali svojmu pôvodnému polonofilskému postoju verní, hoci možno nebol na prvý pohľad až taký zjavný ako v predchádzajúcom období.

Keď už bolo isté, že ČSR sa nemeckej kontrole nevyhne a na Slovensku došlo k vytvoreniu autonómnej vlády, slovenskí polonofili sa opäť pustili do rokovaní s Poľskom, ktoré mali obnoviť naštrbené slovensko-poľské vzťahy. Rokovania v Tešíne a Ružomberku, ktoré prebiehali počas januára a februára 1939, priniesli relatívne pozitívne výsledky. Stretnutie v Ružomberku sa konalo v dňoch 18. – 19. februára 1939 a rokovalo sa počas neho o troch hlavných bodoch. Prvým bolo definitívne stanovenie slovensko-poľskej hranice, druhým bola dohoda, že na bratislavskej univerzite bude založená katedra poľštiny a na krakovskej univerzite zase

³⁵ Laurence Carbus bol novinár a agent SD, ktorý prostredníctvom presadzovania tendencií smerujúcich k vyhláseniu samostatného Slovenska aktívne pracoval na rozpútaní „vnútorného rozpadu“ Česko-Slovenska. MATULA, Pavol: *Rozdelené Kysuce : Zabratie severných Kysúc Poľskom v rokoch 1938 – 1939*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012, s. 16-17.

³⁶ MATULA, *Rozdelené Kysuce*, s. 12-16.

³⁷ DEÁK, *Hra o Slovensko*, s. 203 a n. Citované podľa: BYSTRICKÝ, Valerián – DEÁK, Ladislav: Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska. In: ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.): *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2004, s. 199-239.

³⁸ Čo hovorí o našich severných hraniciach nezaujatá veda. In: *Slovák*, roč. 21, 29. 11. 1939, č. 275, s. 5.

katedra slovenčiny a tretím bodom bola úzka spolupráca v hospodárskej a turistickej oblasti.³⁹ Aj napriek krivde, ktorú Slováci pociťovali pre Oravu, Spiš a Kysuce, nazerali na túto spoluprácu skôr pragmaticky než s nevôľou. Zástupcovia poľskej strany, ktorých viedol senátor Feliks Gwiżdż,⁴⁰ prisľúbili, že poľská vláda prehodnotí možnosť úpravy hraníc na Kysuciach, čo pozdvihlo pozície polonofilov vo vláde. Tá preto začiatkom marca 1939 vyslala do Varšavy Čarnogurského, ktorý tu mal na stretnutí s Beckom pripraviť pozíciu pre ďalšie rokovania. Plánované boli na 19. marca 1939 a Slovákov mal na nich zastupovať priamo Tiso. Beck sa však s Čarnogurským pre pracovnú vyťaženosť nemohol stretnúť, a tak ho zastúpil senátor Gwiżdż. Prvoradou úlohou Čarnogurského bolo informovať ho o aktuálnych pomeroch v Česko-Slovensku a zistiť, ako by sa Poľsko zachovalo v prípade, ak by došlo k rozdeleniu štátu. Teda či by bolo ochotné poskytnúť pomoc a garantovať hranice samostatného Slovenska voči Nemecku a Maďarsku. Gwiżdża na druhej strane zaujímalo, aký je postoj Slovenska, pokiaľ išlo o zotrvanie v spoločnom štáte s Čechmi, respektíve či uvažujú o novom štátoprávnom usporiadaní – či už o samostatnej republike alebo o spoločnom štáte s Poliakmi, Maďarmi, alebo oboma. Čarnogurský však nemal na zodpovedanie týchto otázok splnomocnenie.⁴¹ Aj napriek tomu ho však Miroslaw Arciszewski, ďalší zo zástupcov Poliakov, ubezpečil, že Poľsko si osvojí taký postoj, aký bude prezentovať Slovensko. Povedal, že poľská vláda upraví svoj vzťah k samostatnému Slovensku podľa toho, aký „*politický stupeň táto samostatnosť dosiahne*“.⁴² Je nutné dodať, že podľa Čarnogurského slov poľská strana netlačila Slovákov do samostatného štátu, prípadne do spoločného štátu s Poľskom. Vyhlásila, že bude „*rešpektovať slovenský záujem zostať v spoločnom štáte s Čechmi, ak ho Slovensko potvrdí. Toto potvrdenie mal urobiť predseda autonómnej slovenskej vlády Jozef Tiso počas svojej návštevy v Poľsku najneskôr 19. marca 1939*“.⁴³ V tomto období už Beck zrejme predpokladal, že je len otázkou času, kedy dôjde k rozpadu Česko-Slovenska a takisto poznal negatívny postoj Slovákov, pokiaľ išlo o spojenie sa s Maďarskom. Udalosti na Slovensku však nabrali rýchly spád a Tisove rokovania s Poľskom sa už neuskutočnili. Beck do poslednej chvíle dúfal, že Slovensku sa podarí vyhnúť nemeckému „poručníctvu“ a že sa prikloní na stranu Poľska a pomôže mu tak pri uskutočňovaní jeho plánu o „tretej Európe“.⁴⁴ Faktom však je, že pravdepodobne precenil silu Poľska,

³⁹ ČARNOGURSKÝ, 14. marec 1939, s. 169.

⁴⁰ Feliks Gwiżdż bol členom zahraničného výboru poľského sejmu. Bol odborníkom na slovensko-poľské pohraničie, preto bol kľúčovou osobnosťou mnohých rokovaní medzi Slovákami a Poliakmi. Zohral významnú úlohu pri vznášaní poľských nárokov na slovenské obce. ČARNOGURSKÝ, 6. október 1938, s. 317.

⁴¹ ČARNOGURSKÝ, 14. marec 1939, s. 170-171.

⁴² DEÁK, Hra o Slovensko, s. 222-225.

⁴³ ČARNOGURSKÝ, 14. marec 1939, s. 179.

⁴⁴ DEÁK, Hra o Slovensko, s. 226.

ktoré samotné sa dostalo do situácie, že muselo bojovať o udržanie vlastnej štátnosti a sústrediť sa na obranu krajiny.

Po vypuknutí druhej svetovej vojny predniesol Čarnogurský v Sneme Slovenskej republiky reč týkajúcu sa prijímania ústavného zákona o inkorporácii územia zabraného bývalým Poľskom. Počas prejavu sa vrátil k otázke slovensko-poľskej hranice. Svoje výroky opieral o tvrdenia Hlinku, ktorý sa snažil budovať korektné a priateľské vzťahy s Poľskom, ale tiež o prirodzené a historické práva Slovákov na týchto územiach. Konštatoval, že nárokovanie si predtým odňatých území v prospech Poľska je našim právom. „*To, čo je našim právom, o tom s nikým nedebatujeme. Javorina, Spiš, Orava a Kysuce sú naše, slovenské, nikdy nechceme sa o nich s Poliakmi hádať. O práve sa nehádame, právo si hájime.*“⁴⁵ Jeho postoj, pokiaľ išlo o slovenské hranice, bol neoblomný. Tvrdil, že v hraničnej otázke neexistuje kompromis, „*musíme sa držať prirodzených hraníc, t. j. Dunaja, Karpát a rieky Uhu.*“⁴⁶

Aj napriek zdanlivo nekonečným sporom o hranice sa kontakty medzi slovenskými polonofilmi a členmi poľskej emigrácie v priebehu vojny opäť o niečo viac posilnili. Poľská emigrácia totiž žila v Maďarsku, odkiaľ aktívne riadila zahraničný odboj. V októbri 1944 tu však došlo k fašistickému prevratu a Maďarsko už pre nich nebolo bezpečné. Že sa schyľuje k prevratu, tušili už niekoľko mesiacov pred jeho vypuknutím, preto podnikli kroky, aby mohli krajinu čo najbezpečnejšie opustiť. Niektorým najvýznamnejším členom emigrácie sa pomohli dostať do iných krajín práve Slováci. Slovenské vyslanectvo im pripravilo falošné pasy, vďaka ktorým prišli relatívne pohodlne na Slovensko. Po prechode hraníc sa skontaktovali s Čarnogurským, ktorý mal pre nich pripravené falošné občianske preukazy, ubytovanie a dokonca aj prácu. Po vypuknutí Slovenského národného povstania (SNP) a obsadení slovenských území nemeckou armádou už však neboli v bezpečí ani na Slovensku. Ôsmim osobám sa podarilo dostať do slovensko-poľského pohraničia, konkrétne do Malej Frankovej, kde vyčkali prechod frontu, niektorí z nich dokonca v dome Pavla Čarnogurského. Pri tejto príležitosti sa Čarnogurský zoznámil s poľským novinárom Januszom Kovalczukom, s ktorým udržiaval priateľské kontakty až do jeho smrti. Kovalczuk po návrate do Poľska pokračoval v propagácii Slovenska v poľskej tlači. Za pomoc poľskému odboju počas druhej svetovej vojny udelila poľská exilová vláda v Londýne Čarnogurskému vyznamenanie Armije krajovej.⁴⁷ Pomoc poľskej emigrácii znamenala pre všetkých zainteresovaných Slovákov značné nebezpečenstvo. Ak by totiž boli odhalení, mohli im hroziť postihy podľa § 1 zákona č. 320 Slovenského zákonníka. Za vlastizradu spojenú so

⁴⁵ Slovenský snem vykonal najvyšší akt spravodlivosti. In: *Slovák*, roč. 21, 24. 12. 1939, č. 296, s. 5.

⁴⁶ Porada Slovenskej ligy v Prešove. In: *Slovák*, roč. 22, 16. 2. 1940, č. 38, s. 3.

⁴⁷ ČARNOGURSKÝ, Pavol Čarnogurský (1908 – 1992) a jeho spolupráca, s. 81-85; University of Ottawa Library, Archives and Special Collections, fond Jozef A. Mikuš Fonds X20-1, inventárne číslo 226.34, Čarnogurský, Pavol.

stykem s cudzou mocou, alebo cudzími činiteľmi im hrozilo doživotie.⁴⁸ Vzhľadom na to, že Slováci podieľajúci sa na týchto aktivitách mali s Poliakmi vybudované korektné pracovné, ale i blízke priateľské vzťahy, boli ochotní riskovať pre nich doživotné väzenie. Bolo to najmä preto, lebo dúfali, že na Slovensku dôjde čoskoro k zmenám a krajina sa vymaní spod „poručníctva“ Nemecka. Všetky ich aktivity teda smerovali k tomu, aby mali po skončení vojny v oblasti budúceho usporiadania štátu čo najširší manévrovací priestor.

Pavol Čarnogurský patril medzi osobnosti, ktoré v pomerne výraznej miere ovplyvnili smerovanie Slovenska v medzivojnovom období a počas druhej svetovej vojny. Už od svojej mladosti sa zaujímal o politicko-spoločenské pomery v krajine a postupne do nich začal aktívne zasahovať. Hoci bol pôvodne radovým učiteľom, jeho vysoký stupeň občianskej angažovanosti, a tiež priateľstvo a názorová spriaznenosť s Karolom Sidorom, ho priviedli do pozície uznávaného politika, ktorý sa zúčastňoval pre Slovensko dôležitých momentov. Hoci bol silne národne orientovaný a uprednostňoval slovenskú samostatnosť, nebránil sa ani spolupráci s inými národmi. Vo veľkej miere sa zasadzoval najmä o budovanie pozitívnych slovensko-poľských vzťahov. Keďže sám pochádzal z pohraničnej oblasti, mal na tom viac ako len profesionálny záujem. Na prehľbovaní vzájomných vzťahov pracoval nielen ako politik a publicista, ale tiež ako tajomník Združenia katolíckej mládeže.

Resumé:

An attempt to outline the polonophilic tendencies of Pavol Čarnogurský

Pavol Čarnogurský was one of the personalities who relatively strongly influenced the direction of Slovakia in the interwar period and during the Second World War. From his youth, he was interested in political and social conditions in the country and gradually became involved in them. He was very much involved in building positive Slovak-Polish relations. Since he himself came from the border area, he had more than just professional interest. He worked on deepening mutual relations not only as a politician and publicist, but also as a secretary of the Association of Catholic Youth.

⁴⁸ SLOVENSKÁ REPUBLIKA. Zákon č. 320/1940 Sl. z. zo dňa 26. novembra 1940 o trestných činoch proti štátu. In: *Slovenský zákonník*, 1940, s. 501-502. Dostupné na internete: <https://www.upn.gov.sk/data/320_1940.pdf>.

Slovensko-poľské vzťahy v stredoeurópskych súradniciach (predstavy a koncepty slovenských polonofilov medzivojnového obdobia)*

Anna Bocková

„Stred“ Európy môžeme chápať ako istý bod na mape, vypočítaný podľa geografických ukazovateľov. Môže ním však byť tiež istý priestor. Ak dávame prednosť priestorovému vymedzeniu „stredú“, musíme rozhodnúť, či ide o prosté zostatkové teritórium, ktoré preukázateľne nepatrí k žiadnej zo svetových strán („Zwischeneuropa“) alebo či ide o priestor, ktorý sa vyznačuje istými špecifickými rysmi. V prvom prípade by išlo len o jednoduché – negatívne vymedzenie, ktoré sotva môže byť nástrojom analýzy. V druhom prípade stojíme pred úlohou zistiť, či ide o priestor, ktorý má vskutku niečo spoločné, t. j. niečo viac než len politický záujem tých, ktorí termín „stredná Európa“ takto koncipovali.

Termín stredná Európa ako označenie geopolitickej reality sa objavuje v období Viedenského kongresu v kontexte s Metternichovou koncepciou európskeho „koncertu mocností“, teda politickej rovnováhy síl. Garantom rovnováhy mala byť „stredná“ Európa, kde pripadala rozhodujúca úloha novovytvorenému Rakúskemu cisárstvu. Táto rovnováha síl bola chápaná nielen v medzinárodnopolitickom, ale tiež v kultúrnom zmysle.¹

Ako bola vlastne vnímaná stredná Európa pred a po 1. svetovej vojne? Ako reagovali určité skupiny ľudí na nové pomery a poriadky v strednej Európe? Ako sa v nej formovali novodobé vzťahy a koncepty spolužitia národných štátov?

D. Kováč tieto pomery charakterizoval slovami: *„Po Viedenskom kongrese sa namiesto „nového poriadku“ začali v Európe objavovať „noví ľudia“. Viedenský kongres bol pre Európu rozlúčkou s parochňami, čo sa môže symbolicky chápať aj ako rozlúčka s európskym klasicizmom, ktorý už dohral svoju úlohu v umení, architektúre, ale aj v myslení. „Noví ľudia“ v Európe stavili na cit a čin – nastalo obdobie romantizmu. ... Nacionalizmus a idea „národného štátu“ boli podstatnou súčasťou „ducha davu“, ktorý v „jari národov“ prežíval obdobie mohutného rozvoja.“²*

* Štúdia vznikla v rámci grantovej úlohy VEGA 1/0797/17 – Podoby a prejavy polonofilstva na Slovensku 1918 – 1939.

¹ HROCH, Miroslav: „Střední Evropa“ : Vznik a zánik historického regionu. In: SLÁDEK, Kamil – ŠKVARNA, Dušan (eds.): *Hľadanie novej podoby strednej Európy. Fenomén integrácie a dezintegrácie od osvietenstva po 1. svetovú vojnu*. Bratislava : Centrum pre európsku politiku, 2005, s. 23-24.

² KOVÁČ, Dušan: Viedenský kongres a vývoj myšlienky národného štátu v strednej Európe. In: ROGULOVÁ, Jaroslava – HERTEL, Maroš a kol.: *Adepti moci a úspechu. Etablovanie elít v moderných dejinách. Jubileum Valeriána Bystrického*. Bratislava : Veda, 2016, s. 336.

Do roku 1918 boli v strednej a juhovýchodnej Európe multietnické veľké štátne útvary. V dôsledku zložitého historického vývoja v týchto častiach Európy nedošlo a prakticky nemohlo dôjsť k utvoreniu „čisto“ národných štátnych útvarov, ale aj po rozpade, či zániku veľkých multietnických celkov vznikli síce formálne tzv. národné štáty, ale s početnými národnostnými menšinami. Tento faktor ovplyvňoval realizovateľné i nerealizovateľné koncepty vzťahov v strednej Európe.

Ešte v čase existujúcich mnohonárodnostných monarchií sa v druhej polovici 19. storočia formovali úvahy o možných konceptoch integračných procesov, i myšlienky o integrovaní slovanských národov. D. Kodajová v kontexte prízvukuje, že úvahy o takejto integrácii sa konštituovali postupne a o hraniciach slovanského integrovaného štátu existovalo viacero plánov, variantov. Napr. J. Kollár predpokladal a veril, že ak sa podarí realizovať ciele vzájomnosti, budú z nej mať slovanské národy štvoraký úžitok – duchovný, hospodársky, jazykový i politický. U Kollára sa ešte nestretneme s plánovaním akéhokoľvek politického zoskupenia slovanských národov. Jeho myšlienky však poskytli práve tú zjednocujúcu a jednotiacu ideu. Na Kollára sa odvolávali stúpenci Spojených štátov európskych, stúpenci austroslavizmu, zužujúci teritórium budúceho slovanského štátu do hraníc v podstate habsburskej ríše, i stúpenci panslavizmu koncipujúci svoju víziu Slovanstva pod krídlami dvojhlavého ruského orla.³

Kým Kollár zdôrazňoval apolitickosť svojej vzájomnosti, nehýbanie hranicami, vernosť vládam a zbližovanie v duchovnej sfére, tvorca ďalšej koncepcie L. Štúr dospel ku konštatovaniu neudržateľnosti slovanského sveta v rámci existujúceho usporiadania Európy. Ako sa naplnenie ambícií Slovanov po sebaujasnení svojich túžob, možností a schopností zrealizuje, nechal na nadchádzajúce pomery. V zásade sa mal tento slovanský štát konštituovať na území, ktoré obývali Slovania habsburskej monarchie, čiže v stredoeurópskom priestore. Širší variant zahŕňal okrem rakúskych Slovanov aj Slovanov tureckých. Tu sa počítalo s následnou slavizáciou Grékov a Rumunov. Tretím variantom bol budúci štát terajších rakúskych, tureckých a ruských Slovanov v priestore od Labe po Ural, od Baltu po Jadran a Čierne more. Tento tretí variant mal aj extrémnu podobu, ktorá spočívala v tom, že Rusko prinesie do slovanskej ríše aj územia Predkaukazska a za Uralom a vznikne ríša euroázijská. Aj keď boli tieto úvahy za hranicou možnej realizácie, vyplývalo z nich, že počítajú s rozbitím, či zánikom existujúcich štátov.⁴

V mnohonárodnostnej monarchii tvorilo dominujúce nemecky hovoriace obyvateľstvo v predvečer vojny len 24 % obyvateľstva, Maďarov, druhý najpočetnejší národ tvorilo niečo cez 20 %. Zvyšok tvorili Česi, Slováci,

³ KODAJOVÁ, Daniela: Projekty spoločného slovanského štátu – vízia integrácie či dezintegrácie stredoeurópskeho priestoru? In: SLÁDEK – ŠKVARNA, *Hľadanie novej podoby strednej Európy*, s. 83.

⁴ Tamže, s. 85.

Poliaci, Rusíni, Ukrajinci, Rumuni, Chorváti, Srbi, Slovinci a roztrúsené židovské obyvateľstvo.⁵ V takomto prostredí časť slovenských predstaviteľov uvažovala aj o možnom utvorení spoločného poľsko-slovenského štátu. Ako hlavné argumenty uvádzali jazykovú príbuznosť, slovenským katolíkom tiež bola blízka príslušnosť Poliakov ku katolíckej cirkvi. Otázku o možnej slovensko-poľskej vzájomnosti predložil ešte koncom roku 1915 po podpísaní Clevelandskej dohody aj orgán Katolíckej jednoty *Clevelandský hlas*. Konkrétnejšie rozpracovanie tejto kombinácie a formulovanie nejakých spoločných záverov však nenastalo. O tejto téme sa diskutovalo aj medzi Poliakmi v Rusku. Napríklad na schôdzi Spolku slovanskej vzájomnosti v Petrohrade 31. 10. 1916 však na takto položenú otázku poľského zástupcu odpovedal Vladimír Hurban, syn S. Hurbana-Vajanského, že Slováci podporujú česko-slovenské zjednotenie. Česko-slovenský štátoprávny variant napokon vyústil do podpísania Pittsburskej dohody.⁶

Stredná Európa sa stáva spoľahlivým barometrom politického tlaku v Európe.⁷ Stredná Európa sa dá charakterizovať z rôznych hľadísk. Keďže sa stredná Európa zvykne v prvom rade charakterizovať geograficky, je snaha vymedziť jej (ne)prírodné hranice, to kde ešte leží a kde už nie. V najširšom zmysle teda patria k strednej Európe krajiny medzi Nemeckom a Ruskom, medzi Baltickým, Čiernym morom a Jadranom, od Škandinávie a pobaltských republík až po juh Balkánu a Taliansko.⁸ D. Škvarna najjednoduchšie charakterizuje strednú Európu ako oblasť, kde sa nenachádza to, čo na európskom Západe, a zároveň je to úplne iné ako na európskom Východe. Aj keď treba byť podľa neho opatrný pri určovaní mentality, hodnôt alebo životného štýlu veľkých sociálnych skupín, s istou dávkou tolerancie sa dajú vymedziť črty vlastné stredoeurópanstvu, Stredoeurópanovi alebo strednej Európe.⁹

Každý, kto sa začne zaoberať konsolidáciou tohto priestoru, má zakrátko pocit, že sa hádam aj zblázni, pretože sa ocitá v bludisku najrozličnejších protichodných zásad či argumentov z každej strany. Musí nám byť zrejmé, že v strednej a východnej Európe všetky problémy s hranicami, ktoré sú problémami v pravom zmysle slova, vyplývajú zo zrážky dvoch postojov: prvý stavia na istom historickom stave, na status quo, na dejinných emóciách či nárokoch, druhý stavia na etnickej, jazykovej

⁵ PAVLÍČEK, Igor – VALENT, Jaroslav: Zomrela monarchia, nech žije republika! In: *Historická revue*, roč. 19, 2008, č. 10, s. 6.

⁶ KAČÍREK, Ľuboš: Orol, lev či dvojkříž? Národno-štátna koncepcie Slovákov počas prvej svetovej vojny. In: *Historická revue*, roč. 19, 2008, č. 10, s. 12-13.

⁷ KROUTVOR, Josef: *Potíže s dějinami*. Praha : Prostor, 1990, s. 51.

⁸ BLÍŽKOVSKÝ, Bohumír: Aktuálnost Masarykovy snahy o demokratickou unii střední Evropy. In: *Bilance a výhledy středu Evropy na prahu 21. století. Úvahy, svědectví a fakta k 10. výročí československého listopadu, 1989 – 1999 a k 150. výročí narození T. G. Masaryka, 1850 – 2000*. Brno : Konvoj, 2000, s. 115.

⁹ ŠKVARNA, Dušan: Stredoeurópske politické a ideové paradoxy. In: CANGÁR, Ján (ed.): *Dejiny stredoeurópskeho priestoru v kontexte súčasných integračných tendencií Európy*. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 1994, s. 3.

príslušnosti. Riešenie problému spočíva v tom, že všade, kde jazykový nacionalizmus vážne spochybňuje istý daný stav, štátne hranice treba prispôbiť hraniciam jazykovým. Treba pri tom však rátať aj s istým odporom proti takémuto posunu, zákonite vyplýva z dejinných väzieb, historického cítenia a vôbec z daných okolností.¹⁰

Ako vidí geopoliticky strednú Európu O. Krejčí? Podľa neho jej geopolitické vymedzenie existuje vo dvoch základných podobách: bez Nemecka a s Nemeckom. V každej krajine v oblasti medzi Nemeckom a Ruskom sa od 19. storočia objavovali a objavujú modely integrácie. V tejto súvislosti sa spravidla uvádzajú stredoeurópske federalistické koncepcie Čecha F. Palackého, Poliaka A. Czartoryského, Rumuna A. Popoviciho, Rakúšana K. Rennera, Maďara O. Jásziho. V českom a slovenskom prostredí je vhodné pripomenúť aj názory B. Šmerala a M. Hodžu. Druhú verziu zjednotenia zastupujú koncepcie nemeckých ekonómov F. Lista a J. Wolffa, ale i konzervatívneho mysliteľa T. Schiemana alebo liberálov – geografa A. Pencka a F. Naumanna, pre ktorého je Mitteleuropa, Zentraleuropa či Zwischeneuropa riešením geopolitických problémov Nemecka.¹¹

Písanie o „Mitteleurope“ i o „strednej Európe“ v iných variantoch, či o „prostrednej Európe“, „Medzieurópe“, ba i „ústrednej Európe“, ako bolo možné jednotlivé významové varianty prekladať, predstavuje už od prelomu 19. a 20. storočia a celých nasledujúcich dvadsať rokov jednak špecifickú etapu, jednak fyzicky priamo záplavu tlačovín rôznych rozmerov i kvality.¹²

Stredná Európa vznikla ako určitý produkt historického vývoja a bude existovať iba za podmienky uchovania svojich spoločných špecifických politických súvislostí. Určitá zahľadenosť do seba, považovanie strednej Európy za skutočný stred Európy (politický, kultúrny), je výraznou vlastnosťou stredoeurópanstva.¹³

Ako sa uvádza v publikácii *My a tí druhí v modernej spoločnosti*, fenomén kolektívnej identity a identifikácie patrí v európskom priestore a špeciálne v oblasti strednej Európy k stále aktuálnym a príťažlivým témam pre viaceré oblasti bádania o človeku, spoločnosti a kultúre. Môžu zato zložité vzťahy, vzájomné prelínanie politických, etnických, národných, jazykových, konfesiónálnych a kultúrnych hraníc a súvislostí v jednotlivých historických časových úsekoch i v prítomnosti skúmaného geografického priestoru nabádať k opatrnosti pri jednoznačnom formulovaní širších zovšeobecnení. Všetky tieto atribúty preto provokujú výskumníkov

¹⁰ BIBÓ, István: *Útrapy východoeurópskych malých štátov*. Bratislava : Stimul, 1994, s. 43.

¹¹ KREJČÍ, Oskar: *Geopolitika stredoeurópskeho priestoru. Horizonty zahraničnej politiky České republiky a Slovenské republiky*. Praha : Ekopress, 2000, s. 11.

¹² GONĚC, Vladimír: Geografie, geopolitika a kulturologie mezi vědou, sebeklamem a zlou vůlí. In: IVANIČKOVÁ, Edita a kol.: *Kapitoly z historie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Bratislava : HÚ SAV, 2011, s. 116.

¹³ HORVÁTH, Peter: Pokus o politické vymedzenie strednej Európy. In: LETAVAJOVÁ, Silvia (ed.): *Globalizácia verzus identita v stredoeurópskom priestore*. Trnava : Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2004, s. 93.

k hlbokému prenikaniu do konkrétnych problémov, k ich skúmaniu a možnému riešeniu v jednotlivých, presne vymedzených tematických, časových a priestorových úsekoch a súvislostiach.¹⁴

R. Holec zdôrazňuje, že pri akomkoľvek vymedzení strednej Európy sa musí pracovať s národnostnou otázkou ako fenoménom, ktorý zasahuje všetky procesy a sféry spoločenského a ideovo-politického života. Nacionalizmus ako postoj jedného národa k tomu druhému vyvoláva napätie na rôznych úrovniach. Pomáhajúc si pritom tvrdeniami Miroslava Hrocha, najeklatantnejší je vzťah národa veľmocenského, dominantného, či hegemoniálneho, prípadne národa, ktorého národotvorný proces bol kontinuálny (Nemci) voči národu tzv. malému alebo slabšiemu (českému). K nemu možno zaradiť aj nevládnucu etnickú skupinu (napr. Slováci), ktorá sa od modelu moderného národa líši troma deficitmi – absenciou, resp. oslabením tradície národnej kultúry, neúplnou sociálnou štruktúrou a absenciou „národného štátu“. Odstránenie uvedených deficitov je úlohou národného hnutia alebo inak – vrcholom nacionalizmu je národný štát. Nacionalizmus je teda podľa Holeca len vedľajším produktom národného hnutia, ktorý sa mení primerane jeho cieľom a záujmom. Najlepšie je to vidieť na Maďaroch, ktorí vedeli kombinovať obranný nacionalizmus voči dynastii s útočným voči ostatným národom moderného Uhorska.¹⁵ Ako podotýka ďalej, iné nálady panovali pri vzniku prvej Československej republiky: *„Zatiaľ čo Slováci robia z núdze cnosť, označili historické práva už v 60. rokoch 19. storočia za „stredoveké haraburdy“, Česi sa vzdávali historických práv napriek stupňu dosiahnutej spoločenskej modernizácie a vývoja občianskej spoločnosti len veľmi pomaly a neradi.“*¹⁶

Kým počas prvej svetovej vojny bola stredná Európa pomerne presne vymedzeným regiónom, zrodil sa koncept „Mitteleuropy“, takáto situácia nemala priveľmi dlhé trvanie. Výsledok vojny a versailleský systém, ktorý vytvoril nové európske pomery, prakticky zrušil existenciu strednej Európy ako svojbytného makroregiónu. Ešte definitívnejšie sa pod túto skutočnosť podpísala druhá svetová vojna, po ktorej skončení sa Európa rozdelila Železnou oponou na Západ a Východ a stredná Európa sa stala iba spomienkou.¹⁷ Takéto pohľady na povojnový vývoj v tomto priestore môžeme nájsť u mnohých autorov. Citujúc z eseje Josefa Kroutvora, vidíme takmer identické slová: *„Železná opona absolútne rozdelila Európu na Západ a Východ, ku ktorému bola pričlenená aj stredná Európa. Rakúsko sa potichu odpútalo od strednej Európy a primklo sa k Západu. Demokratická koncepcia*

¹⁴ KILIÁNOVÁ, Gabriela – KREKOVÍČOVÁ, Eva: Úvod. In KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVÍČOVÁ, Eva (eds.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava : Veda, 2009, s. 13.

¹⁵ HOLEC, Roman: Poznámky k národnostnej otázke v strednej Európe na začiatku 20. storočia. In: ŠABATA, Jan (ed.): *Střední Evropa internacionálně*. Brno : Doplněk, 2001, s. 84-85.

¹⁶ HOLEC, Poznámky k národnostnej otázke, s. 85.

¹⁷ HROCH, „Střední Evropa, s. 31.

starej Európy sa definitívne zrútila. Európska politika dostala charakter tak zásadnej konfrontácie, akú dosiaľ nepoznala.“¹⁸

Ešte pred najznámejšou predstavou F. Naumanna sa projektom Mitteleuropy zaoberali nemeckí odborníci ďaleko pred prvou svetovou vojnou, na začiatku storočia v roku 1903. Nemecký zväz priemyselníkov vtedy zvažoval vytvorenie *Mitteleuropäische Wirtschaftsverein*, kedy by sa spojením Nemecka, Rakúsko-Uhorska, Holandska, Belgicka a Švajčiarska vytvorila colná únia, ktorá by krajiny pod vedením Nemeckého cisárstva hospodársky spojila.¹⁹ Naumann videl strednú Európu rozdelenú medzi dve priekopy zo severu na juh. Jeden viedol od dolného Rýna k Alpám, druhý od Lotyšska do ľavej alebo pravej časti Rumunska. Tým sa vytváralo hlavné a neprekonateľné trojdelenie Európy. Mitteleuropa bola geopolitickým celkom medzi Ruskom a západnými veľmocami. V Naumannových predstavách išlo o úniu ekonomickej jednoty stredoeurópskeho priestoru, ktorá by bola politickým prejavom stredoeurópskeho hospodárskeho národa, predstavujúci „praktický socializmus“ svetovej skupiny napojený na nemecko-rakúsko-uhorskú ekonomickú oblasť. Založená by bola na nemeckej kultúre, na nemeckej organizácii a na nemeckom duchu. Nadviazala by na existujúce štátne usporiadanie s využitím rôznych volebných systémov. Ako ekonomický superštát by sa podľa Naumanna nemala nikdy miešať do problematiky cirkví, školstva a jazykových otázok. V takomto stredoeurópskom štátnom zväzku by rôzne národnosti neriešili svoje spory ako otázku zahraničnej politiky, ale len domáce záležitosti. Z jeho predstáv sú jasné sympatie k sociálnodemokratickému programu riešenia národnostnej otázky v Rakúsko-Uhorsku zameraného na zaistenie národnostných práv v regiónoch.²⁰

V úvahách o budúcej štruktúre podunajskej monarchie dospela aj „belvedérska dielňa“ k projektu federálnej prestavby. Návrh sformuloval v období 1910 – 1911 šéf vojenskej kancelárie následníka rakúsko-uhorského trónu „plukovník Brosch von Aarenau. Vo svojom návrhu budúceho vládneho programu vychádzal z koncepcie, ktorú publikoval Aurel Popovici v knihe *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich* (Spojené štáty Veľkého Rakúska). Jej rozširovanie v uhorskej časti monarchie budapeštianska vláda zakázala. Podrobný plán federálnej štruktúry predpokladal vznik šiestich štátno-politických celkov na dovtedajšom území Uhorska a deviatich federálnych článkov na území Rakúska. Realizácia tohto plánu by bola znamenala zánik historického „tisícročného“ Uhorska a vznik troch štátno-

¹⁸ KROUTVOR, Josef: *Potíže s dějinami*. Praha : Prostor, 1990, s. 52.

¹⁹ HLOUŠEK, Vít: Pojem střední Evropy, jeho proměny a milníky politického vývoje. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, roč. 54, 2007, s. 28. Dostupné na internete: <https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/102305/C_Historica_54-2007-1_4.pdf?sequence=1>.

²⁰ KREJČÍ, *Geopolitika středoevropského prostoru*, s. 104-107.

politických útvarov, nemaďarských etnických celkov: Slovenska (s Bratislavou ako hlavným mestom), srbskej Vojvodiny a Sedmohradského Rumunska, ku ktorému mali pripojiť aj časti Bukoviny, Banátu i oblasti Potiskej nížiny obývané Rumunmi. Členskými štátmi plánovanej federácie mali byť až dva maďarské štátno-politické celky: jednak vlastné Maďarsko, zahŕňajúce predovšetkým nížinné oblasti v Podunajsku, medzi Dunajom a Tisou a v Zátisi, jednak tzv. Sikulsko, nachádzajúce sa v oblúku Transylvánskych Álp, osídlené osobitnou maďarskou etnografickou skupinou a oddelené od vlastného Maďarska rumunským štátom v Sedmohradsku. Chorvátsko sa malo rozšíriť o prímorskú Dalmáciu. K dovtedy rakúskej Východnej Haliči, ktorá mala byť ukrajinským celkom, sa mali pripojiť oblasti Uhorska (Zakarpatsko) obývané Rusínmi.²¹

Habsburská politika sa iba ťažkopádne orientovala v dynamizujúcom sa živote, a keďže nedokázala predvídať vývoj, v kritických a zlomových momentoch ťahala za kratší koniec a ocitla sa na konci zmien, nie na ich čele.²² Spisovateľ M. Kundera vo svojej slávnej eseji *Únos Západu* upozorňuje nato, že Rakúske cisárstvo pritom malo veľkú možnosť vytvoriť zo strednej Európy silný štát. Príčinu neúspechu Rakúska videl v jeho kolísaní medzi pangermánskym nacionalizmom a predstavami o jeho vlastnom stredoeurópskom poslaní, kvôli čomu sa mu nepodarilo vytvoriť federáciu vzájomne rovných národov. Keď na konci 1. svetovej vojny nespokojné nerakúske národy rozbili rakúsko-uhorskú monarchiu, vôbec si neuvedomili, že tá je, napriek svojim rôznym nedostatkom, prakticky nenahraditeľná. Rozpadom monarchie sa stredná Európa premenila na oblasť malých a slabých štátov, ktoré sa v priebehu niekoľkých desaťročí dostali najprv pod jarmo nacistického Nemecka a následne pod vplyv Sovietskeho zväzu. Ako Kundera dodáva, z tohto dôvodu ostávajú tieto krajiny v európskej pamäti stálym zdrojom nebezpečných ťažkostí.²³

Stredoeurópsky priestor sa teda ešte pred zánikom habsburskej monarchie „pomyselne rozkresľoval“ na menšie územné jednotky. Vznikali predstavy o konkrétnom ohraničení území novovzniknutých národných štátov. Medzi nimi boli aj dva stredoeurópske susedné štáty – Československo a Poľsko. Ešte pred skončením vojny sa ukazoval ako najpálčivejší „hraničný“ problém medzi česko-slovenským a poľským zahraničným odbojom sliezsko-tešínsky región, ktorý chceli získať do svojho budúceho štátu predstavitelia oboch susedných národov. Po vojne vznikla

²¹ FABIAN, Juraj: *Posledné dni Uhorska. Historické listy*. Bratislava : Smena, 1990, s. 19.

²² ŠKVARNA, Stredoeurópske politické a ideové paradoxy, s. 4.

²³ KUNDERA, Milan: *Únos Západu*. In: HAVELKA, Miloš – CABADA, Ladislav: *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy* [online]. Dostupné na internete: <www.researchgate.net/.../00b7d535defecd995b000000.pdf>, s. 106.

nová situácia. Obe krajiny, resp. ich predstavitel'ov spájala predovšetkým obava o uchránenie územia, resp. zabezpečenie budúcnosti.²⁴

Ako naznačujú (v uvádzaní A. Bartlovej) posledné výskumy, stredoeurópsky priestor sa zánikom monarchie stal problematickou „nepopísanou tabuľou“ aj pre ďalšie záujmové skupiny i štáty. Medziiným aj pre vatikánsku diplomaciu. Pápežský štát sa neľahko zmieroval s pádom Rakúsko-Uhorska, ktoré do vojny bolo pre katolicizmus významným oporným pilierom v strednej Európe. Vatikánska diplomacia akceptovala nové geopolitické rozdelenie Európy, ale svojich akreditovaných zástupcov vysielala skutočne až po vykryštalizovaní páľčivých problémov medzinárodnej situácie, čiže napr. po uzavretí zmluvy v Trianone v júni 1920, ktorá uzavrela otázku hraníc medzi ČSR a Maďarskom. Súčasne sa snažila hľadať a presadiť novú koncepciu vplyvu v stredoeurópskej oblasti, ktorá by jej zabezpečila „náhradné centrum vplyvu“ za stratenú, jej oddanú rakúsko-uhorskú monarchiu. Jednou z možných koncepcií malo byť integračné pôsobenie „veľkého katolíckeho Poľska“ v celom stredoeurópskom priestore, ktoré sa malo stať perspektívne akýmsi mostom spájajúcim krajiny s prevahou katolíckych veriacich na čiare: európsky sever až po Stredozemné more. Archiválie tiež naznačujú, že Vatikánu bola sympatická spolupráca medzi Slovákmi a Poliakmi, ktorá v podstate zapadla do jej koncepcie. O tom, že katolícka cirkev v Poľsku i na Slovensku bola v rokoch 1918 – 1938 dôležitým činiteľom i pri riešení vážnych politických problémov svedčí aj skutočnosť, že s jej pomocou počítali v takýchto prípadoch aj štátne inštitúcie. Prejavilo sa to napr. pri riešení problému určenia definitívnej hraničnej línie medzi Poľskom a Slovenskom v roku 1920.²⁵

Po prvej svetovej vojne mali novovznikajúce štáty okrem celoeurópskych problémov ešte aj svoje špecifické problémy, vyplývajúce z revizionistickej politiky mocností, od ktorých sa odtrhli. Československo, Juhoslávia, Rumunsko mali obavy pred Maďarskom. Československo bolo v čase vzniku konfrontované len s Maďarskom, ale v tridsiatych rokoch už aj s Poľskom a akútnym sa ukazovalo najmä ohrozenie Nemeckom. Aj Poľsko sa v povojnových rokoch cítilo byť ohrozené z dvoch strán – Ruskom aj Nemeckom. Pobaltské štáty a Fínsko mali obavy pred Ruskom. Juhoslávia sa okrem maďarského revizionizmu obávala aj Talianska. Z obáv o udržanie povojnového statu quo v Európe, sa postupne vytvorili tri regionálne bloky: Malá dohoda, Balkánska dohoda a Baltská dohoda.

Na pôde (novovzniknutého) Československého štátu sa spojili dva územné celky, ktoré prešli rozdielnym historickým vývojom. Po vojne zjednotené Poľsko sa tiež zrodilo spojením troch území, ktoré síce mali spoločnú dlhodobú niť histórie, ale v 19. storočí boli tieto regióny súčasťou

²⁴ BARTLOVÁ, Alena: Slovensko-poľské vzťahy v medzivojnovom období. In: KÁZMEROVÁ, Ľubica, ORLOF, Ewa a kol.: *Slovensko-poľské vzťahy 1918 – 1945 očami diplomatov*. Bratislava : SAV, 2008, s. 39.

²⁵ Tamže, s. 40-41.

viacerých štátov, čo zanechalo pečať na ich rozdielnom stave v roku 1918. Do poprevratového života oboch susedných štátov vstúpil tiež nový, dovtedy nepoznaný fenomén – opozičný protivládny odboj menšinových národností, ktoré mali „za chrbtom“ podporu svojich „domovských“ národov. Rovnako tri poľské oblasti ako dva národné územné celky v ČSR sa v čase vzniku nástupníckych krajín nachádzali na odlišnej politickej, ekonomicko-sociálnej aj kultúrnej úrovni. Mali pri vstupe na pôdu spoločného štátu rozdielnu sieť správno-administratívnych inštitúcií, v každej z týchto oblastí sa obyvateľstvo riadilo inými právnymi normami. Dôležitú úlohu v ich ďalšom vývoji zohrávali konfesijné otázky, najmä pestrá paleta vierovyznaní. Všetky spomínané nové poprevratové javy vstúpili aj do formovania ich vzájomných, t. j. slovensko-poľských vzťahov.²⁶

Slovensko-poľské vzťahy boli už v prvých rokoch existencie mladej Československej republiky zatažené československými spormi o hranice. Spory o hranice vyplývali z mocenských záujmov oboch štátov. V poľskej zahraničnej politike súviseli v prvom rade s predstavami o usporiadaní strednej Európy a hegemonnom postavení Poľska. Z geopolitického hľadiska československý štát znemožňoval Poľsku svojou polohou uplatnenie mocenských záujmov v oblasti Podunajska a na Balkáne. Uvedená predstava mala pevnú pozíciu v zahraničnopolitických koncepciách Poľska, ktoré už roku 1919 rozprúdilo akcie spojené s prípadným odtrhnutím Slovenska od Československej republiky. V tejto súvislosti je známe stretnutie predsedu Slovenskej ľudovej strany (SLS) Andreja Hlinku s najvyšším vojenským a politickým predstaviteľom poľského štátu gen. Jozefom Piłsudskim, ktorý bol naklonený myšlienke spoločnej hranice Maďarska a Poľska.²⁷

Komplikované vzťahy boli poznačené nedôverou a obavami Poľska vyplývajúcimi z územných sporov v rokoch 1918 – 1921, kde sa Poľsko cítilo zradené z československej strany – uzatvorenie dohody v Spa v čase bezprostredného ohrozenia Poľska vojskami Červenej armády; neochota Prahy poskytnúť vojenskú pomoc a svoje územia na prepravu spojencom Poľska; neuskutočnený plebiscit na Tešínsku, kde prevládalo poľské obyvateľstvo; nezáujem Prahy o zlepšenie vzájomných vzťahov v dvadsiatych rokoch; negatívne stanovisko voči prípadnému členstvu Poľska v Malej dohode.²⁸

V tridsiatych rokoch Praha podnikala pokusy o zlepšenie vzájomných vzťahov s Varšavou, táto ale od nástupu Józefa Becka na miesto ministra zahraničných vecí neprejavovala záujem o podobné aktivity. Beck svoju politiku orientoval na ideu „Tretej Európy“, v ktorej medzivojnové

²⁶ Tamže, s. 43.

²⁷ KÁZMEROVÁ, Ľubica: Slovensko-poľské vzťahy a podmienky ich vývinu v rokoch 1918 – 1924. In: *Vývin a význam slovensko-poľských vzťahov*. Ed. Jozef Hvišč. Bratislava : Lufema, 2003, s. 148-149.

²⁸ GAREK, Martin: Slovensko-poľské vzťahy v roku 1938 do mníchovskej dohody. In: MAJERIKOVÁ, Milica (ed.): *Nepokojná hranica : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937 – 1947“ uskutočnenej 3. októbra 2009 v Spišskej Belej*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010, s. 9.

Československo vo svojich hraniciach bolo prekážkou.²⁹ Táto „Tretia Európa“ mala predstavovať protiváhu voči Nemecku v strednej Európe a zabrániť sovietskej rozpínavosti smerom na západ.³⁰

V historickej literatúre k menej frekventovaným poľským politikom patrí poslanec Dabski, ktorý už v roku 1923 nastolil na pôde poľského parlamentu možnosti spolupráce stredoeurópskych krajín a dokonca i širšej koncepcie vytvorenia Stredoeurópskeho združenia (malo sa skladať z Československa, Poľska, Juhoslávie a Rumunska).³¹ Súčasťou integračných procesov sú aj prejavy sympatií či nesympatií dotknutých obyvateľov.

Prof. a novinár H. Batowski hodnotil začiatkom 30. rokov vzťah Poliakov k svojim južným susedom nasledovne: *„...Poľsku, aspoň dosiaľ, pojem „Čechoslovák“ značí len „obyvateľ R. Č. S.“, ináč však bežne hovorí sa o Čechoch a Slovákoch, ako o dvoch samostatných národoch. (etnicky) Preto celkom ináč vyzerá otázka pomeru Poliakov k Slovákom a ináč k Čechom. Na to sa nemá zabúdať ani v Prahe, ani v Bratislave... Slováci sú veľkej časti Poliakov omnoho sympatickejší. ... Všetci Poliáci bez rozdielu cítia potrebu nedotknuteľnosti mierových zmlúv a bez ohľadu na sympatie tomu alebo inému sú i proti revízií hraníc Československa.“* V ďalšej časti článku autor zdôraznil, že je pravdou, že pred rokom 1918 Poliáci o svojich južných susedoch nevedeli takmer nič. Po obnovení, resp. vzniku oboch nástupníckych štátov sa o ich osudy zaujímajú intenzívne. K najvýznamnejším informačným a organizačným centrámi, ktoré pôsobili na území oboch susedných krajín a zaobstarávali pre svoje ministerstvá zahraničných vecí najaktuálnejšie správy o situácii – „za hranicami“ pochopiteľne patrili vyslanectvá a konzuláty. Stali sa jedným z vítaných spravodajských zdrojov nielen pre dobových politikov a úradníkov ministerstiev, ale sú i závažným zdrojom pre súčasnú historickú vedu, pretože akcentujú skutočnosti, ktoré boli zaujímavé z „domácich“ podmienok a udalostí v zahraničí.³²

Mimoriadnu aktivitu už v povojnových rokoch prejavovali rôzne novovytvorené spolky a napokon aj jednotlivé osobnosti. O vytváranie spolupráce s Poľskom sa na Slovensku už v počiatočnom povojnovom období interesovali dva politické prúdy: SĽS vedená Andrejom Hlinkom a agrárici, ktorých ku spolupráci inicioval najmä Milan Hodža.

Pokiaľ išlo o Hlinkov vzťah k Poľsku, dôležitú úlohu v nasledujúcom období zohrávali tzv. „hraničné problémy“, konkrétne pripadnutie niekoľkých slovenských obcí zo Slovenska podľa novej hraničnej čiary Poľsku. Poslanec

²⁹ DEÁK, Ladislav: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava : VEDA, 1991, s. 54. Citované podľa GAREK, Slovensko-poľské vzťahy v roku 1938, s. 9-10.

³⁰ GAREK, Slovensko-poľské vzťahy v roku 1938, s. 10.

³¹ BARTLOVÁ, Slovensko-poľské vzťahy, s. 46.

³² Tamže, s. 47.

Hlinka v parlamentnom prejave 21. júna 1921 v mene svojej strany v súvislosti s rokovaniami o odstúpení niektorých slovenských dedín Poľsku rigorózne prehlásil, že *„my sa tu verejne osvedčujeme, že ani Poliakom, ani Čechom ani piadľ slovenskej zeme nevydáme, lebo je to zem slovenská a slovenská zem patrí Slovákom“*. Napriek tomu už zo zmluvy uzavretej medzi ČSR a Poľskom 6. novembra 1921 vyplývalo, že hraničná čiara, na ktorej sa dohodli delegácie oboch susedných štátov, priniesla korekciu slovenského územia v prospech Poľska. Definitívnou bodkou v boji o dediny na Spiši a Orave bola československo-poľská dohoda zo 6. mája 1924, ktorá s konečnou platnosťou do konca 30. rokov minulého storočia modifikovala hraničný predel aj na území Tatranskej Javoriny.³³

Andrej Hlinka bol sympatizantom Poliakov a v čase autonomistických snáh veril v ich pomoc – hľadal v Poľsku len spojenca pre dosiahnutie autonómie v rámci Československa. Jeho polonofilstvo sa prejavilo v tomto zmysle. Potvrďuje to aj v rozhovore s Tidom J. Gašparom z augusta 1937 vo svojom vyjadrení: *„Česi sú husi. A tie na vás síce sipocú a gágajú, keď ich stretnete. Ale keď dupnete nohou, tak sa rozprchnu. Maďari, pane, to boli vlci, to už bolo horšie. A Poliáci sú ešte dravší, ako vlci. Sú veľkí šovinisti a sú veľmi panovační... Vieme, čo robia s Ukrajincami, ktorých je deväť miliónov a vieme, čo by pripravili nám maličkým. To by bol samý plač a škripanie zubov ... preto reči sem, reči tam, naše miesto je s Čechmi.“*³⁴ V interview Valeria S. Vilinského pre Lidové noviny zo 16. júna 1934 Hlinka odmietol snahy o revíziu štátnych hraníc ČSR a vyjadril sa aj o vzťahu k Poľsku: *„A náš pomer k Poliakom? Nemáme a nebudeme nikdy mať žiadne politické orientácie smerom k Poľsku. Pomer Slovákov k Poliakom snáď je skutočne o niečo vrelší, ako pomer česko-poľský. Je to pochopiteľné. Náš ľud je výhradne katolícky, čo nás zblízuje s Poliakmi. Máme voči nim však len púhy cit bratstva, vážime si ich ako dobrých susedov, ktorí uznávajú slovenskú osobitosť a slovenskú svojráznosť. Poliáci sa však navždy musia uspokojiť s dnešným poľským územím. Dnešné hranice medzi ČSR a Poľskom sú nezmeniteľné, to si Poliáci musia uvedomiť. Slovensko navždy zostane v rámci ČSR. Poslednú dobu bolo zazlievané šéfredaktorovi Slováka Karolovi Sidorovi, že je až príliš nadšený pre slovensko-poľské zblíženie. A bolo mu to zazlievané celkom neprávom: ako Sidor, tak i ľudová strana si naozaj prajú kultúrnu vzájomnosť s Poľskom, snáď Sidor niekedy vo svojej horlivosti a láske prestreľuje, čo však vždy činí bez zlého úmyslu. Pokiaľ ide o moje osobné stanovisko, musíte pamätať, že vždy rozlišujem medzi Poľskom slovanským, orientovaným na ČSR a Poľskom germanofilským. Som proti Poliakom, ktorí sa spájajú s Nemeckom...“*³⁵

³³ Tamže, s. 50.

³⁴ KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta: Postoj Andreja Hlinku k zahraničnej politike medzivojnového Československa. In: *Kultúra*, roč. 12, 2009, č. 2, s. 11.

³⁵ LETZ, Róbert: *Andrej Hlinka vo svetle dokumentov*. Bratislava : Post Scriptum 2014, s. 175.

Niž dobrých vzťahov s politickými predstaviteľmi Poľska nadväzoval v mene ľudovej strany Hlinkov najbližší mladý spolupracovník a jednoznačný obdivovateľ Poľska Karol Sidor. Už v rokoch 1920 – 1925 publikoval články v slovenských periodikách. Prejavil v nich svoj obdiv voči veľkému kresťanskému severnému susedovi. Podľa poľskej historičky Ewy Orlof však aj tento politik SLS chápal kontakty s poľskými diplomatmi a ďalšími politikmi ako súčasť politickej hry či zápasu s E. Benešom a inými „domácimi“ politickými odporcami. Autorka však tiež konštatuje, že Sidor si uvedomoval dôležitú úlohu Slovákov v spolupráci Československa s Poľskom a snažil sa, aby práve Slováci vytvorili most pre dobré vzťahy s blízkym severným susedom.³⁶

*

Sidorove sympatie k Poľsku sa z národného hľadiska zakladali na rovnakej kresťanskej, resp. katolíckej tradícii ako na Slovensku. Nesporne mu bola sympatická samostatnosť a suverénnosť severného slovanského suseda. Vzťah k Poľsku založený na tomto základe však nemal v prvej polovici dvadsiatych rokov 20. storočia politickú objektivnosť. Voči Poľsku Sidor nepoužíval rovnaký meter ako voči iným krajinám. Jeho polonofilstvom neotriasli ani napäté vzťahy, ktoré panovali medzi Československom a Poľskom v prvých rokoch po skončení vojny, späté s rozšírením poľského územia o 13 spišských a 12 oravských obcí.³⁷ V intenciách politických postojov ľudovej strany Sidor obviňoval z územnej straty na severnom Slovensku vtedajšieho ministra zahraničných vecí Edvarda Beneša.³⁸ Sidor nepoznal pozadie poľských akcií. Na zreteli mal iba kultúrnu stránku.³⁹ Vzhľadom na posilnenie spolupráce medzi Poliakmi a Slovákami v kultúrnej a umeleckej oblasti mala však Sidorova orientácia na Poľsko pozitívny význam a prispela k vzájomnému spoznávaniu sa obidvoch národov.⁴⁰ Tento politický reprezentant Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) vyvíjal rôzne aktivity, zamerané najmä na zintenzívnenie spolupráce Slovákov a Poliakov v oblasti politiky a kultúry. Už od mladosti mu imponovala myšlienka slovanskej vzájomnosti. Z vývoja v Rusku bol sklamaný a politiku nadradenosti triednych záujmov nad národnými nekompromisne odmietal. Spomedzi susedných národov v ňom vzbudzovalo dôveru jedine Poľsko. Nádeje vkladané do Poľska mu umožňovali zaujať pevné stanovisko v otázke svojbytnosti slovenského národa. Politický vývoj v Poľsku však prezentoval príliš jednostranne a neobjektívne a v súvislosti so svojim polonofilstvom sa často dostával do tvrdých konfrontácií s politickými protivníkmi. Napriek napätiu v československo-poľských vzťahoch, ktorého jednou z hlavných

³⁶ BARTLOVÁ, Slovensko-poľské vzťahy, s. 50.

³⁷ KÁZMEROVÁ, Ľubica – KATUNINEC, Milan: *Dilemy Karola Sidora*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 60.

³⁸ Tamže, s. 61

³⁹ Tamže, s. 64.

⁴⁰ Tamže, s. 68.

príčin bola predovšetkým konkurencia v otázke vedúceho postavenia v stredoeurópskom regióne, neustále presadzoval spoluprácu ľudovej strany s poľskými politickými reprezentantmi. HSLS nemala ani vypracovanú koncepciu svojej zahraničnej politiky. I keď na rozdiel od Sidora si veľká časť ľudákov uvedomovala, že Poľsko nepodporuje autonómne snahy Slovenska z nezištných dôvodov, jeho úsilie o orientáciu na Poľsko si v strane získalo podporu.⁴¹ Sidorovo polonofilstvo silnelo v priebehu tridsiatych rokov 20. storočia. Vyplyvalo to aj z upevnenia vlastnej pozície v ľudovej strane.

*

Na odlišnej báze sa budovali, v porovnaní s politikmi ľudovej strany, kontakty českých a slovenských agrárnikov s ich partnermi v Poľsku. Treba si uvedomiť, že celoštátne organizovaná agrárna strana patrila od roku 1925 medzi piliere vládnych koalíčných zostáv a na Slovensku sa zaradila svojimi volebnými úspechmi tiež medzi najsilnejšie politické subjekty. Milan Hodža, politik, o ktorom bolo známe, že sa nielen interesuje o smerovanie zahraničnej politiky ČSR, ale má svoju vlastnú predstavu, akou cestou by sa mala jej línia uberať. Na rozdiel od ministra Beneša nepovažoval Hodža za najdôležitejšie poprevratové silné väzby s mocnosťami Dohody. Tvrdil, že Československo sa má i v zahraničnej politike prejavovať ako suverénny samostatný štát a navrhoval väčšiu orientáciu na blízke susedné krajiny, čiže i na spojenectvo s Poľskom. Československý minister vnútra a predseda celoštátnej agrárnej strany Antonín Švehla vyslal Hodžu v roku 1922 do Poľska. Poveril ho dôležitou úlohou. Mal sondovať situáciu poľských agrárnikov a zistiť, či by boli ochotní podieľať sa na vytvorení nadnárodnej politicko-ekonomickej organizácie, ktorá by združovala agrárne politické prúdy v strednej Európe a na Balkáne.⁴²

Milan Hodža sa už od prvých rokov po vzniku republiky zasadzoval za aktívne zapojenie Slovákov do budovania republiky a do celoštátnej politiky. Sám sa k tomu usiloval prispieť iniciovaním vzniku nových inštitúcií realizovaním programov, ktoré mali zlepšiť hospodársku a sociálnu situáciu na Slovensku. Ako predstaviteľ agrárneho prúdu slovenskej politiky a nespochybniteľný prvý muž slovenskej vetvy agrárnej strany rozvíjal teoretické postuláty politického agrarizmu, ktoré po roku 1918 sformuloval vo svojej koncepcii agrárnej demokracie.... prakticky ako jediný významný slovenský politik prichádzal v tomto období s vlastnými zahraničnopolitickými reflexiami diania na politickej scéne iných európskych krajín. Presadzoval spoluprácu stredoeurópskych krajín nielen v hospodárskej, ale aj v politickej oblasti.⁴³

⁴¹ KATUNINEC, Milan: Polonofilská koncepcia Karola Sidora. In: *Vývin a význam slovensko-poľských vzťahov*, s. 170-171.

⁴² BARTLOVÁ, Slovensko-poľské vzťahy, s. 50.

⁴³ ZEMKO, Milan – HANULA, Matej (eds.): *Milan Hodža na vrchole politickej kariéry. Prejavy a články (1932 – 1938)*. Bratislava : HÚ SAV, 2014, s. 7.

Pre Hodžu bolo najaktuálnejším východiskom spoločné zasadnutie zainteresovaných poľnohospodárskych politických strán a hľadanie jednotného východiska z problémov.⁴⁴

Hodža svoj názor formuloval už dávnejšie v súvislosti s celkovým programovým nasmerovaním agrárnej strany. Už v roku 1922 sa zapojil do príprav medzinárodnej Zelenej internacionály. Neskôr, najmä pre ochorenie A. Švehlu, sa stal prvoradou osobnosťou tohto spoločenstva. Cieľom tohto medzinárodného agrárnického združenia, ktorého činnosť kulminovala na prelome 20. a 30. rokov 20. storočia bolo prispieť k vytváraniu politických a ekonomických mostov medzi európskymi krajinami. Odvážny projekt Zelenej internacionály sa však nepodarilo realizovať. Jednak samotné vedenia agrárnych strán neboli na túto akciu dostatočne pripravené a jednak medzinárodná situácia v danom čase už skôr vytvárala podmienky pre nezmyselné nacionalistické aj ekonomické zápolenie, než pre potrebnú a logickú spoluprácu.⁴⁵

Hodža už po vzniku Československej republiky koncipoval politiku bloku slovenských politických strán s proticentralistickým programom. V rokoch 1936 – 1937 sa usiloval uskutočniť projekt kooperácie strednej Európy, ktorý predpokladal zblíženie Československa, Juhoslávie, Maďarska, Rumunska a Rakúska. V zahraničnopolitických koncepciách presadzoval agrarizmus. Roku 1939 koncipoval memorandum (projekt) nového štátoprávneho usporiadania Československej republiky s osobitným federatívno-autonómno- samosprávnym postavením Slovenska. Po rozpade prvej Československej republiky emigroval a v období emigrácie (počas druhej svetovej vojny) rozvíjal projekt federácie slobodných štátov strednej Európy, ktorý sa mal zriadiť po skončení vojny a malo ho tvoriť osem štátov – Poľsko, ČSR, Rakúsko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, Juhoslávia a Grécko. Svoj plán podrobne opísal v knihe *Federation in Central Europe* (Federácia v strednej Európe). Vznik stredoeurópskej federácie mal jednak zamedziť mocenským tlakom do tohto priestoru, nastoliť kooperatívnu atmosféru medzi stredoeurópskymi národmi, ale zároveň vytvoriť silný bezpečnostný pilier, na ktorom sa mohla stavať celoeurópska architektúra. Hodža si počas celej svojej politickej činnosti uvedomoval, že len jednotná a silná stredná Európa sa môže efektívne zapojiť do celoeurópskej politiky. Bol odporcom koncepcií sfér vplyvu a výrazným oponentom zahraničnej politiky E. Beneša, ktorý chcel viazať bezpečnosť Československa na veľmoci.⁴⁶

V celom období medzi dvoma svetovými vojnami vyslovovali mnohé štáty, politické hnutia, vrátane diplomatických a politických kruhov v zahraničí podporu autonomistickým požiadavkám HSLS. No vždy tak bolo,

⁴⁴ BARTLOVÁ, Slovensko-poľské vzťahy, s. 51.

⁴⁵ BARTLOVÁ, Slovensko-poľské vzťahy, s. 52.

⁴⁶ MANKOVECKÝ, Róbert: *Hodža (grandseñor v halene)*. Martin : Slovenské komorné divadlo, 2005, s. 16.

až na nepatrné výnimky, výlučne s cieľom oslabiť česko-slovenské vzťahy, komplikovať vnútropolitickú situáciu. Nemecké, ale predovšetkým maďarské, poľské a pravicovo orientované masmédiá sledovali udalosti na Slovensku v prvom rade z hľadiska politických konfliktov medzi autonomistickým hnutím a vládou, resp. vládnymi stranami. V krajinách, s výnimkou Rumunska, sa nikdy záujem o autonomistické požiadavky neniesol v snahe podporiť v pozitívnom zmysle slova riešenie slovenskej otázky ako prínos ku konsolidácii štátu. Slovenská otázka sa permanentne využívala na diskreditáciu republiky, zostrovanie vzťahov vo vnútri štátu a pod. Bezprostredne po vzniku republiky sa začala používať táto taktická ideologická propaganda, ktorej intenzita začala narastať v tridsiatych rokoch. Obdobné tendencie bolo možné sledovať aj vo Varšave, kde čelní predstavitelia na ministerstve zahraničných vecí hovorili o Československu pesimisticky, pretože sa rozpadne.⁴⁷

Takmer ideálnym variantom podsúvaným v tomto čase A. Hitlerom Poľsku, ale aj Maďarsku bol, aby tieto štáty začali politické alebo vojenské aktivity, smerujúce k likvidácii Československej republiky. Tieto aktivity chcel vyprovokovať a podporiť sľubom, že Nemecko by sa v takomto prípade mocensky angažovalo. Z týchto príčin sa mal ukázať dojem, že Slovenská krajina by sa mohla navrátiť do lona svätoštefanskej koruny, ak by Maďarsko aktívne vstúpilo do vojenského konfliktu.⁴⁸ V Berlíne však odmietali stanoviť podmienky konkrétnej vojenskej spolupráce, koordinovať vojenské plány a neexistovali ani žiadne formálne dohody.⁴⁹

V medzivojnovom období prebiehali vzťahy medzi Československom a Poľskom dosť komplikovane. Oficiálne kontakty s Poľskom celkovo zastupovali z československej strany takmer výlučne českí diplomati a úradníci. Až v roku 1936 sa stal vyslancom vo Varšave Slovák Juraj Slávik, ktorý však zastával stanovisko československého centralizmu a Hradu.⁵⁰

Vo vládných kruhoch v ČSR, predovšetkým však na ministerstve zahraničných vecí, sa v polovici 30. rokov minulého storočia teda veľké nádeje vkladali do predpokladanej činnosti J. Slávika (slovenského reprezentanta agrárnej strany), ktorý sa stal vyslancom ČSR vo Varšave. Počas jeho pôsobenia sa však spolupráca koncentrovala takmer výhradne na kultúrno-umelecké pole a vedeckú bázu. Vyslanectvo naďalej pomáhalo zabezpečovať výmenu vysokoškolských študentov medzi Komenského univerzitou a Jagellonskou univerzitou v Krakove, pozývalo najmä mladších Poliakov na prázdninové jazykové kurzy a objektom záujmu boli tiež voľné

⁴⁷ BYSTRICKÝ, Valerián: Slovensko v politike Nemecka v rokoch 1918 – 1938. In: IVANIČKOVÁ, *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru*, s. 318-319.

⁴⁸ HOENSCH, K. Jörg: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. Tübingen 1967, s. 48. Citované podľa BYSTRICKÝ, Slovensko v politike Nemecka, s. 310.

⁴⁹ BYSTRICKÝ, Slovensko v politike Nemecka, s. 310.

⁵⁰ ORLOF, Ewa: Stosunki polityczne polsko-słowackie w okresie międzywojennym. In: KÁZMEROVÁ – ORLOF, *Slovensko-poľské vzťahy 1918 – 1945*, s. 59.

preklady poľskej beletrie do českého a slovenského jazyka, ako aj slovenských a českých spisovateľov do poľštiny. Možno povedať, že poľsko-slovenská spolupráca sa premietla nielen v politickej oblasti, ale i na úrovni vysokých škôl a ďalších vzdelávacích a umeleckých inštitúcií. Spomínané spolky síce navonok pestovali iba kultúrno-propagačnú spoluprácu, v skutočnosti sa sústredili na získavanie odporcov pražskej vlády, čím v podstate odhaľovali svoj zámer. Československá vláda sa pomocou svojej diplomacie v Poľsku snažila robiť „protiofenzívu“ tým, že podporovala činnosť rôznych pročeskoslovenských organizácií a podujatí na pôde Poľska.⁵¹

Riešenie „slovenskej otázky“ v Karpatskej kotline tvorí osobitnú kapitolu vzájomných československo-poľsko-maďarských vzťahov po skončení prvej svetovej vojny. Spoločná maďarsko-poľská podpora slovenských autonomistických, resp. separatistických snáh súvisela v prvom rade s nádejami na realizáciu vlastných politických a mocenských záujmov v strednej Európe. Spomedzi všetkých nástupníckych štátov bolo Poľsko jedinou krajinou, ktorá mala s povojnovým Maďarskom najmenšie záujmové rozpory. Obe krajiny nemali voči sebe územné nároky, pričom ich spájali záujem o vytvorenie spoločnej hranice.⁵² V tomto kontexte je na zamyslenie vyhodnocovanie polonofilských postojov k severnému susedovi v kritických rokoch.

Nejasné výsledky Sidorových návštev v Poľsku v tomto kritickom roku (1938) presvedčili napokon poslanca K. Sidora, ale aj jeho politických kolegov o nereálnosti ich predstáv o vytvorení spoločného poľsko-slovenského štátu. Dňa 19. septembra 1938 dostalo poľské ministerstvo zahraničných vecí informáciu z Budapešti, konkrétne od ministra Kanyu, ktorý v mene maďarskej vlády oznamoval, že Maďarsko ponúklo Slovákom autonómiu pod medzinárodnou záštitou, čiže pod „patronátom“ Budapešti a Varšavy.⁵³

Slovensko-poľské vzťahy v roku 1938 možno charakterizovať ako rozporuplné. Počas neho vyvrcholil celý dovtedajší vývoj vzájomných oficiálnych aj neoficiálnych kontaktov. V danej etape musíme rozlišovať dve obdobia, ktoré sú podmienené Mnichovskou dohodou a stupňujúcim sa prenikaním Nemecka do stredoeurópskeho priestoru. Poľsko koordinovalo svoje akcie spoločne s Maďarskom a bolo odhodlané využiť zhoršujúcu sa situáciu v strednej Európe vo svoj prospech, čo znamenalo bezprostrednú hrozbu pre Československo. V marci 1938, po anšluse Rakúska, vstúpili vzťahy medzi Československom a Poľskom do ďalšej fázy ochladenia.⁵⁴ Na jednej strane Poľsko podporovalo autonomistické hnutia na Slovensku a na

⁵¹ BARTLOVÁ, Slovensko-poľské vzťahy, s. 55.

⁵² HERTEL, Maroš : Tajné maďarsko-poľské rokovania týkajúce sa „oslobodenia“ Slovenska v rokoch 1922 – 1928. In: *Vývin a význam slovensko-poľských vzťahov*, s. 158.

⁵³ BARTLOVÁ, Slovensko-poľské vzťahy, s. 56.

⁵⁴ GAREK, Slovensko-poľské vzťahy v roku 1938, s. 10-11.

strane druhej intenzívne spolupracovalo s Maďarskom. Vtedajšia poľská diplomacia mala jeden stále aktuálny cieľ: snahu dostať sa do susedstva s Maďarskom, tzv. spoločnou poľsko-maďarskou hranicou. Pokiaľ išlo o Slovensko, uvažovalo sa o jeho zlúčení s Poľskom, alebo o vytvorení „nárazníkového“ štátu s bližšie neurčeným stupňom samostatnosti, s výhradami istej kontroly buď len poľskej, alebo spoločnej poľsko-maďarskej.⁵⁵ Poľsko sa teda rozhodlo vystupňovať svoju činnosť proti Československu, na jednej strane podporou slovenských autonomistov, predovšetkým HSLS a na druhej strane stupňovaním svojich požiadaviek pre poľskú menšinu na Tešínsku.⁵⁶ Voči územiú Slovenska nemalo Poľsko pred Mníchovom žiadne oficiálne požiadavky, keďže Beck rátal s autonómiou Slovenska v rámci Maďarska a nechcel oslabiť polonofilské krídlo v ľudovej strane.⁵⁷

K. Sidorovi sa vari definitívne „otvorili oči“ až vtedy, keď sa dozvedel o poľsko-maďarskom projekte o ich plánovanej spoločnej hranici, ktoré samozrejme malo padnúť za obeť Slovensko. Niet divu, že sa cítil zaskočený. Napriek tomu ešte i v tejto situácii publikoval v *Slováku* články o nutnej spolupráci s Poľskom. Články podobného znenia priniesla aj tlač SNS. Národné noviny propagovali utvorenie federácie slovensko-poľskej a vyzývali, že je potrebné robiť Poľsku ústupky.⁵⁸

Poslednou stránkou tejto tragickej drámy bolo ultimátum, ktoré poľská vláda predložila československej vláde a žiadala si – podobne ako Hitlerove Nemecko – časť území ČSR. Jej žiadosť sa vyplnila v súvislosti s realizáciou Mníchovskej dohody. Splnenie územných požiadaviek a získanie výhodných tešínskych surovinových zdrojov nepriniesol poľskej vláde žiadaný efekt. Vyostрили sa tým nielen československo-poľské vzťahy, ale aj vzťahy s Francúzskom a anglicko-poľské vzťahy.⁵⁹

Mníchovská konferencia štyroch veľmocí o maďarských a poľských menšinových požiadavkách nerokovala, ale v záverečnej dohode sa predsa len formou dodatku do nej dostali. Podľa tohto dodatku, ak by do troch mesiacov nedošlo k bilaterálnym dohodám v otázke menšín medzi ČSR a Maďarskom a ČSR a Poľskom, tak by sa záležitosť opäť dostala na spoločné rokovanie štyroch mníchovských veľmocí. Prví zareagovali Poliaci, ktorí nemienili ani čakať tri mesiace, ani sa spoliehať na veľmoci. Ultimátnym nátlakom na vládu v Prahe dosiahli toho, že sa Československo opäť pod rúškom ohrozenej menšiny vzdalo v prospech Poľska územia Tešínska a časti Oravy a Spiša. Maďarsko postupovalo inou metódou, ale s rovnakým výsledkom: 2. novembra vo Viedni získalo arbitrážnym rozhodnutím

⁵⁵ BATOWSKI, Henryk: Z poľsko-slovenských vzťahov v období rokov 1931 – 1939. In: *Historické štúdie*, roč. 15, 1970, s. 230-231. Citované podľa: GAREK, Slovensko-poľské vzťahy v roku 1938, s. 11.

⁵⁶ GAREK, Slovensko-poľské vzťahy v roku 1938, s. 12.

⁵⁷ Tamže, s. 20.

⁵⁸ BARTLOVÁ, Slovensko-poľské vzťahy, s. 56.

⁵⁹ Tamže.

Nemecka a Talianska od Československa južné Slovensko. Veľká Británia, ktorá sa v Mníchove spolu s ostatnými zaviazala garantovať hranice „zvyškového“ Československa, sa v oboch prípadoch dostala do nepríjemnej pozície. A ako zvyčajne našla zodpovedajúce „vysvetlenie“. Kým v prípade Poľska mohla argumentovať bilaterálnou dohodou, a tým dodržaním podmienok dodatku k Mníchovskej dohode, pri Viedenskej arbitráži to bolo zložitejšie. Vzhľadom na neúčasť Veľkej Británie na Viedenskej arbitráži prehlásili, že sa ich táto záležitosť netýka. Participácia na Mníchovskej dohode a stanovisko k Viedenskej arbitráži urobilo bodku za prítomnosťou Veľkej Británie v tomto regióne v medzivojnovom období.⁶⁰ Mníchovská dohoda ukončila jednu z etáp 20. storočia.

Predovšetkým treba mať na zreteli, že rok 1918 zavŕšil v histórii oboch susedných slovanských národov, Slovákov i Poliakov, jednu dejinnú etapu a súčasne otváral ďalšiu. Bol akousi vstupnou bránou do nového, voči predchádzajúcemu rozhodne odlišného obdobia v dejinách oboch stredoeurópskych národov. Poľsko sa po zániku Rakúsko-Uhorska obnovilo ako národný štát, jedna z nástupníckych krajín, vzniknutých na pôde bývalej monarchie. Vo vývoji Slovenska tiež prišlo k zásadným zmenám. Krajina sa vymanila z bývalého Uhorska. Slovenská politická reprezentácia uprednostnila pri voľbe nasledujúcej osudovej línie svojho národa spoluprácu s blízkym českým národom vo viacnárodnej samostatnej Československej republike. Slováci nadobudli po prvý raz vo svojich dejinách kompletne ohraničenie svojho národného územia v roku 1927 v súvislosti s reorganizáciou štátnej správy a so vznikom slovenskej krajiny. Mali možnosť vstupovať do svojej histórie ako dôležitý činiteľ.⁶¹

Vývoj dvadsaťročnej etapy dokázal, že ani osobné a politické väzby, dokonca ani maximálne nebezpečenstvo pre obyvateľstvo dvoch geograficky i civilizačne blízkych krajín nedokázalo vytvoriť také pevné mosty spolupráce, ktoré by vedeli čeliť sebestvu, agresii a dravosti konkurenčných zápasov.⁶²

⁶⁰ IVANIČKOVÁ, Edita: Veľká Británia a stredoeurópske menšiny v rokoch 1918 – 1945. In: IVANIČKOVÁ, Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru, s. 375.

⁶¹ BARTLOVÁ, Alena: Slovenská historiografia o vývoji Poľska a slovensko-poľských vzťahov (po roku 1918). In: *Vývin a význam slovensko-poľských vzťahov*, s. 131.

⁶² BARTLOVÁ, Slovensko-poľské vzťahy, s. 57.

Resumé:***Slovak-Polish relations in Central European coordinates. (Ideas and concepts of Slovak Polonophiles of interwar era)***

The efforts of some Slovak Polonophiles and their relations to neighbouring Poland in interwar period can be demonstrated in broader contexts of central European area – through “concepts” about look, logistics and mainly functionality of relations of state-judiciary subjects of this region. The study presents several concepts from the “workshop” of Slovak history personalities, who set the question, how and why create stronger Slovak-Polish bounds, or how should these bounds seem in the overall “character”, “modelled” image of Central European region.

Kambodža za vlády Červených Kmérov

František Strapek

V januári 2019 uplynulo 40 rokov od pádu jedného z najkrvavejších totalitných režimov na svete – vlády Červených Kmérov. Ukončenie tohto „červeno-čierneho“¹ obdobia v istom zmysle predstavuje paradox, pretože komunistov porazili komunisti. Vpád vietnamských jednotiek do Kambodže a dobytie hlavného mesta, Phnom Penh, dali definitívnu bodku za takmer 4-ročným vyčíňaním Pol Potovej² vlády. Moc sa dostala do rúk provietnamsky orientovaných komunistov. To upevnilo vzťahy Kambodže nielen s Vietnamom, ale aj s krajinami sovietskeho bloku. ČSSR nebola výnimkou, rýchlo nadviazala na niekdajšiu spoluprácu³ a zapojila sa do obnovy rozvrátenej kambodžskej ekonomiky, zdravotníctva a školstva. Po roku 1989 sa vietnamské vojská z Kambodže napokon stiahli, v krajine sa následne uskutočnili parlamentné voľby a z exilu sa vrátil aj staronový kráľ Norodom Sihanouk⁴. Krvavé obdobie vlády Červených Kmérov však zaujíma svet aj s odstupom času. S nástupom nového tisícročia vzniklo viacero odborných publikácií, ako aj reportáží venujúcich sa problematike genocídy v Kambodži.⁵ Na konci roku 2018 sa v médiách⁶ objavila správa, že

¹ Pozn. červený – farba krvi a komunistov a čierny – farba uniforiem, ktorú zaviedli Červení Kméri.

² Pol Pot, vl. menom Saloth Sar (*19. 5. 1928 – †15. 4. 1998) sa pôvodne mal stať budhistickým mníchom, no už v mladosti patril k stúpencom vietnamského komunistu Ho Či Mina. Počas 2. svetovej vojny vstúpil do Komunistickej strany Indočíny a v roku 1949 odišiel študovať do Paríža. V roku 1953 sa vrátil do Kambodže a od roku 1963 žil na severe krajiny, kde sa stal popredným funkcionárom Komunistickej strany Kampučie. Po prevzatí moci Červenými Kmérmi v roku 1975 sa stal mužom č. 1 nového režimu. Keď do Kambodže v roku 1979 vpadla vietnamská armáda, ušiel do džungle, kde sa skrýval do svojej smrti. KIERNAN, Ben: *The Cambodian Genocide, 1975–1979*. In: TOTTEN, Samuel – PARSONS, William (eds.): *Centuries of Genocide. Essays and Eyewitness Accounts*. Routledge : New York, 2013, s. 318-319.

³ Diplomatické vzťahy medzi Československom a Kambodžou boli nadviazané v máji 1956. Čoskoro nato podnikol princ Norodom Sihanouk sprevádzaný viacerými kambodžskými osobnosťami niekoľkodennú oficiálnu návštevu Prahy. Po rokovaní s československým prezidentom Antonínom Zápotockým bolo vydané obsiahle spoločné prehlásenie o zásadách mierovej spolupráce a o rozvoji vzájomných kultúrnych a hospodárskych vzťahov. In: DOLEŽEL, Ivan: *Kambodža*. Praha : Svoboda, 1973, s. 186.

⁴ Norodom Sihanouk (*31. 10. 1922 – †15. 10. 2012) sa stal kľúčovou osobnosťou Kambodže počas a aj po vojne vo Vietname. V priebehu rokov pôsobil ako kambodžský kráľ, hlava štátu a zvolený premiér. Rovnako ako ostatní príslušníci indočínskej elity získal aj on francúzske vzdelanie, najskôr v kambodžskom hlavnom meste v Phnom Penh, neskôr v Saigone a v Paríži. Sihanouk sa stal kráľom v roku 1941 po smrti jeho starého otca, kráľa Monivonga. Francúzsky koloniálny režim sa nazdával, že Sihanouk, podobne ako jeho predchodcovia, bude ľahko manipulovateľnou bábkou. Namiesto toho sa však ukázalo, že ide o politicky šikovného vodcu, ktorý zabezpečil krajine väčšiu autonómiu a priviedol Kambodžu na cestu k nezávislosti. *Norodom Sihanouk* [online]. Dostupné na internete: <<https://alphahistory.com/vietnamwar/norodom-sihanouk/>>.

⁵ Prevažná väčšina z nich je na našom trhu dostupná v anglickom jazyku. Spomeňme napr.: FAWTHROP, Tom – JARVIS, Helen: *Getting Away with Genocide? Cambodia's Long Struggle against the Khmer Rouge*. London : Pluto Press, 2004, 350 s.; SHORT, Philip: *Pol Pot – The History of a Nightmare*. London : John Murray, 2006, 541 s.; TOTTEN, Samuel – PARSONS, William (eds.): *Centuries of Genocide. Essays and Eyewitness Accounts*. New York : Routledge, 2012, 616 s. Z francúzskych autorov sú to napr.: BRUNETEAU, Bernard: *Le siècle des génocides. Violences, massacres et processus génocidaires de l'Arménie au Rwanda*. Paríž : Armand Colin, 2004, 253 s.; DERON, Francis: *Le Procès des Khmers rouges. Trente ans d'enquête sur le génocide cambodgien*. Paríž : Gallimard, 2009, 480 s.; LOCARD, Henri: *Pourquoi les Khmers rouges*. Paríž : Editions

kambodžský súdny tribunál podporovaný OSN opätovne stanovil doživotné tresty pre dvoch bývalých čelných predstaviteľov Červených Kmérov – Nuon Chea, hlavného ideológa režimu, a Khieu Samphana, niekdajšieho prezidenta Demokratickej Kampučie⁷. Hlavného vodcu Pol Pota sa postaviť pred súd už nepodarilo. Až do svojej smrti v roku 1998 sa ukrýval v džungli na hraniciach Kambodže a Thajska. Čo všetko sa však v Kambodži za vlády Červených Kmérov udialo? Skutočne to bola iba hrstka dogmatických bláznov, ktorá „slepo“ verila v dosiahnutie komunizmu?

Situácia pred rokom 1970

V 19. storočí sa Kambodža dostala do područia Francúzska. Ako zámienku vytvorenia „naráznikovej“ zóny medzi ich vietnamskými územiami, Britmi ovládanou Barmou (dnešné Mjanmarsko) a nezávislým Siamom (dnešné Thajsko), Francúzi sústredili svoj politický vplyv na dvore kambodžského kráľa Norodoma. Kráľ, starý otec budúceho panovníka, princa Norodoma Sihanouka, súhlasil s protektorátnou formou francúzskej vlády a stal sa viac-menej francúzskym vazalom.⁸ Ako aj inde vo svete, tak aj tu Francúzi v rámci svojho koloniálneho panstva nedopatrením podporili národnostné aspirácie Kambodže prostredníctvom ekonomického vykorisťovania, politickej podriadenosti, ale aj snahou francúzskych učencov „oživiť históriu Kambodže“.⁹ Toto učenie pozdvihlo hrdosť Kmérov na ich minulosť a poskytlo ideologický základ pre dosiahnutie nezávislosti kmérskeho národa.¹⁰

Ďalším zásadným podielom Francúzska na kmérskom nacionalizme bolo udeľovanie štipendií pre Kambodžanov, ktorí dostali možnosť študovať v Paríži. V 50. rokoch 20. storočia bolo francúzske hlavné mesto doslova presiaknuté revolučným nadšením rôznych mládežníckych hnutí francúzskych kolónií. Povojnová doba sa taktiež stala základom pre prostredie bez politického prenasledovania, ktoré zaručene prialo aj

Vendémiaire, 2016, 384 s. V slovenčine nedávno vyšla historická reportáž IDLING, Peter: *Pol Potov úsmev*. Žilina : Absynt, 2017, 200 s.

⁶ Pozri napr.: ELLIS-PETERSEN, Hannah: Khmer Rouge leaders found guilty of genocide in Cambodia's 'Nuremberg' moment In: *The Guardian*, 16. 11. 2018. Dostupné na internete: <<https://www.theguardian.com/world/2018/nov/16/khmer-rouge-leaders-genocide-charges-verdict-cambodia>>.

⁷ Názov Kambodže od januára 1976, ktorý schválila Komunistická strana Kampučie. Rozdelená bola do 6 správnych celkov, tzv. hlavných zón, a 32 regiónov, ktoré zahŕňali ešte okresy a podokresy a jednotlivé dediny. KIERNAN, The Cambodian Genocide, s. 321. Slovo „Kampučia“ predstavuje kmérsku výslovnosť pofrancúzšteného termínu „Cambodge“, ktorý pochádza zo sanskritu. MARGOLIN, Jean-Louis: Kambodža – v krajine zarážajúceho zločinu. In: COURTOIS, Stephane et al.: *Čierna kniha komunizmu*. Agora : Bratislava, 1999, s. 679.

⁸ JONES, Adam: *Genocide. A comprehensive Introduction*. New York : Routledge, 2006, s. 186.

⁹ BECKER, Elizabeth: *When the War Was Over – Cambodia and the Khmer Rouge Revolution*. New York : Public Affairs, 1998, s. 37.

¹⁰ Kméri sú štátotvorným národom Kambodže, pričom tvoria 91 % jej populácie. K ďalším významnejšie zastúpeným národom v krajine patria Vietnamci 3 %, Číňania 1 % a k zvyšným 5 % sa radia ďalšie menšie etnické skupiny obyvateľstva. *Ethnic Groups In Cambodia* [online]. Dostupné na internete: <<https://www.worldatlas.com/articles/ethnic-groups-in-cambodia.html>>.

revolúciám Tretieho sveta.¹¹ Vláda princa Norodoma Sihanouka sa stavala do pozície antikolonialistov a inklinovala k politickej neutralite. Mnohí z bývalých študentov, ktorí sa vracali z Francúzska a Európy, sa združovali v Komunistickú stranu Indočíny spájajúcej komunistické hnutia Vietnamu a Kambodže. Napätie v rámci strany však čoskoro viedlo k vytvoreniu dvoch krídiel – vietnamského a kambodžského. Po vietnamskom víťazstve nad Francúzmi v bitke pri Dien Bien Phu z roku 1954, ktorá prakticky znamenala koniec Indočínskej vojny,¹² a po podpise Ženevských dohôd, sa príslušníci Viet Minhu¹³ z Kambodže stiahli. Pri svojom odchode však rozštiepili členskú základňu kambodžských komunistov, keď presunuli do Vietnamu asi tisíc jej členov a zhruba ďalších tisíc zanechali v Kambodži – okrem iných aj Pol Pota a budúce jadro vedúcich predstaviteľov Červených Kmérov.¹⁴ Severný Vietnam zároveň prestal na kambodžských komunistov vyvíjať nátlak, čo vzápätí využila skupina okolo Pol Pota na vraždenie vietminhských Kmérov, ktorí zostali po skončení vojny vo Vietname nažive a čoskoro sa vrátili do Kambodže.¹⁵

V roku 1966 Sihanoukova vláda prostredníctvom polície potichu uplatňovala kampaň zameranú proti komunistom na vidieku a uskutočnila tvrdý zásah voči členom mestskej ľavice, ktorú sa jej nepodarilo získať na svoju stranu. Severovietnamsky režim Ho Či Mina sa rozhodol podporiť politicky neutrálneho Sihanouka, a naopak nepodporil vzburu svojich komunistických „bratov“ z Kambodže. Komunisti z Vietnamskej demokratickej republiky (VDR) považovali totiž Sihanouka za akúsi „bariéru“ proti americkej dominancii v juhovýchodnej Ázii, a preto ho vnímali za spojenca vietnamských národných snáh. Naproti tomu vedenie kambodžských komunistov na čele s Pol Potom považovalo Sihanouka za spojenca USA. Z tohto dôvodu sa Červení Kméri rozhodli zanechať svoju politickú činnosť v mestách a vymenili ju za ozbrojený zápas na odľahlom

¹¹ JONES, Genocide, s. 186.

¹² V roku 1945, keď bolo územie bývalých francúzskych kolónií (tzv. Indočina – Kambodža, Laos a Vietnam) oslobodené od japonskej okupácie, Francúzi plánovali v tejto oblasti obnoviť svoju koloniálnu zvrchovanosť. Avšak už 2. septembra 1945 došlo k vyhláseniu nezávislosti Vietnamu, ktoré iniciovalo vedenie Viet Minhu na čele s Ho Či Minom. Jednotky Viet Minhu najskôr ovládali iba časť severu krajiny, no postupne prenikali aj na juh, kde dovtedy dominovali francúzske jednotky. Partizánsky spôsob boja, dobrá znalosť terénu a do istej miery aj víťazstvo komunistov v Číne zabezpečili vojenské úspechy Viet Minhu, ktoré v konečnom dôsledku viedli k porážke Francúzska, vo vojne finančne podporovaného USA v snahe zastaviť šírenie komunizmu v Ázii. Kambodža a Laos získali úplnú nezávislosť, Vietnam bol napokon v roku 1955 rozdelený na dva štáty – komunistický Severný Vietnam (tzv. Vietnamská demokratická republika) pod vedením Ho Či Mina a Južný Vietnam (Vietnamská republika) na čele s proamerickou vládou. KAMENICKÝ, Miroslav et al.: *Lexikón svetových dejín*. Bratislava : SPN, 2003, s. 210-211.

¹³ Viet Minh predstavoval jednu z viacerých vietnamských skupín, ktoré bojovali proti francúzskej koloniálnej vláde. Časom sa vyvinul do významného politického hnutia a vojenskej sily, dostatočne silnej na to, aby porazil Francúzov. LLEWELLYN, Jennifer et al.: *Viet Minh* [online]. Dostupné na internete: <<https://alphahistory.com/vietnamwar/viet-minh/>>

¹⁴ Pomenovanie Červení Kméri dostali komunistickí partizáni na severe Kambodže, ktorých tak nazval vtedajší vládca krajiny Norodom Sihanouk. TERNON, Yves: *Genocidy XX. stoločí*. Praha : Themis, 1997, s. 174.

¹⁵ MARGOLIN, Kambodža, s. 511.

vidieku, kde mohli bez Sihanoukovho vedomia rozvíjať svoje revolučné plány.¹⁶

Prvý partizánsky oddiel Červených Kmérov vznikol na severovýchode krajiny. Miestne kmene z horských oblastí zostávali dlhodobo vládou ponížované a utláčané. Pre Pol Pota a jeho druhov to znamenalo príležitosť na získanie ľahko ovplyvniteľnej masy, ktorú mohli využiť v boji. Vysokohorské prostredie navyše vytváralo vhodné podmienky na gerilu – nepreniknuteľný terén a nedotknuteľná základňa, poslúžili ako miesto, kam sa mohli po útoku rýchlo stiahnuť.¹⁷

Vojna vo Vietname a revolúcia Červených Kmérov

Po americkej invázii do Južného Vietnamu¹⁸ v roku 1965 sa ozbrojený konflikt preniesol aj do Kambodže. Vláda Severného Vietnamu totiž posielala zásoby pre partizánov Frontu národného oslobodenia, operujúceho v Južnom Vietname, po tzv. „Ho Či Minovej ceste“, ktorá viedla cez Laos, ale aj východné územie Kambodže. Keď Spojené štáty túto cestu bombardovali, zasiahli aj oblasti Kambodže a zároveň zatlačili jednotky Vietkongu ešte viac do vnútrozemia Kambodže. Severovietnamci, uprednostňujúci vlastné záujmy, nabádali svojich komunistických spojencov z Kambodže najskôr k zdržanlivosti. Avšak, keď sa v roku 1970 vojna rozšírila naprieč celou Kambodžou a vzrástol aj vietnamsky vplyv v krajine, Ho Či Minov režim poskytol Červeným Kmérom silnú podporu, napr. aj v podobe vojenského výcviku.¹⁹

Severovietnamská okupácia pohraničných oblastí Kambodže vyvolala dve zásadné reakcie USA. Prvá, ktorá prišla v roku 1970, spočívala v americkej podpore prevratu proti vláde princa Sihanouka, vnímaného z pohľadu Spojených štátov ako nebezpečného socialistu a šíriteľa politiky neutrálnosti. Po vojenskom puči bol nahradený Lon Nalom, jeho bývalou „pravou rukou“ a veliteľom armádnych síl Kambodže, ktorý založil Kmérsku republiku.²⁰ Generál Lon Nol bol náboženským fanatikom, ktorý veril, že

¹⁶ JONES, Genocide, s. 187-188.

¹⁷ TERNON, YGenocidy, s. 174.

¹⁸ O zjednotení Vietnamu sa malo rozhodnúť na základe ženevských mierových dohôd (1954) do dvoch rokov v slobodných voľbách pod medzinárodnou kontrolou. Voľby sa však nekonali a bolo zrejmé, že Severný Vietnam (VDR) bude chcieť krajinu zjednotiť násilnou cestou s tým, že celý Vietnam bude komunistický. Od 1956 začali na území Južného Vietnamu (VR) operovať jednotky Vietkongu (vojenské krídlo Frontu národného oslobodenia Južného Vietnamu – FNO), využívajúce partizánsky spôsob boja, zastrašovanie a ideologické spracovávanie obyvateľstva. V Južnom Vietname začali pôsobiť americkí vojenski poradcovia, ich počet sa v roku 1963 zvýšil na 15 tisíc. Eskalácia vojenského konfliktu nadobudla rýchle tempo po incidente v Tonkinskom zálive, kde severovietnamské lode údajne zaútočili na americké torpédoborce. Prvé americké bojové jednotky dorazili vo februári 1965. Na území VR začali prenikať regulárne útvary severovietnamskej armády (Vietnamská ľudová armáda – VLA). Vinou USA a VDR sa tak občianska vojna zmenila na intervenčnú. DRAGÚŇ, Stanislav: Od ofenzívy Tet po porážku. In: *Historická revue*, roč. 23, 2012, č. 2, s. 6-7.

¹⁹ JONES, Genocide, s. 188-189.

²⁰ CRIBB, Robert: Political Genocides in Postcolonial Asia. In: TOTTEN, Samuel; PARSONS, William (Ed.): *Centuries of Genocide. Essays and Eyewitness Accounts*. Routledge: New York, 2013, s. 460.

„buddhistické učenie, rasová cnosť a moderná veda urobia z Kmérov nezlomný národ“²¹.

Lon Nol sa podľa očakávaní odplatil svojim mecenášom tým, že „otvoril dvere“ americkej a juhovietnamskej invázii vlastnej krajiny, ktorá trvala tri mesiace.²² Význam tohto činu následne prekonala druhá americká reakcia, keď došlo v 1970 k zvýšeniu intenzity kobercových náletov, ktoré sa najskôr začali proti vietnamským úkrytom v pohraničných oblastiach Kambodže ešte v roku 1969. Počas rokov 1969 – 1973, keď americké bombardovanie Kambodže dosiahlo svoj vrchol, bolo na vidieckej oblasti krajiny zhodených viac ako pol milióna ton bômb.

Dopad rozhodnutia, zbombardovať celú krajinu, bol ohromujúci. Desiatky až stovky tisíc Kambodžanov bolo zabitých.²³ Keď sa vidiečania, ktorí sa pri náletoch náhodou ocitli mimo svojich obydli, vrátili domov, nenašli nič, iba prach a bahno zmiešané so spálenými a zakrvavenými časťami ľudských tiel.²⁴ Okrem ľudských obetí bolo následkom bombardovania zničené aj veľké množstvo obrábanej pôdy. Mnoho Kambodžanov bolo podvyživených a hromadnému hladovaniu sa zabránilo len vďaka potravinovej pomoci amerických dobročinných organizácií. Americké bombardovanie bezbranného obyvateľstva, zrejme genocída sama o sebe, bezpodmienečne však „jeden z najagresívnejších útokov vojnových konfliktov moderných dejín“, sa stalo najdôležitejším faktorom, ktorý priviedol k moci Červených Kmérov.²⁵ Spúšť po bombardovaní a masaker civilného obyvateľstva sa totiž stal ich nástrojom propagandy pre získavanie nových prívržencov, a zároveň ospravedlnením ich krutej a radikálnej politiky.²⁶

Na základe parížskych mierových dohôd²⁷ z roku 1973 severovietnamské jednotky opustili Kambodžu, no vojenský odpor voči Lon

²¹ CHANDLER, David: *The Tragedy of Cambodian History – Politics, War and Revolution since 1945*. New Haven : Yale University Press, 1991, s. 205.

²² Prevrat, invázia, ako aj následné bombardovanie Kambodže sú hodnoverne opísané v práci Williama SHAWCROSS, William: *Sideshow – Kissinger, Nixon, and the Destruction of Cambodia*. New York : Cooper Square Press, 2002, 544 s.

²³ FAWTHROP, Tom – JARVIS, Helen: *Getting Away with Genocide? Cambodia's Long Struggle against the Khmer Rouge*. London : Pluto Press, 2004, s. 245.

²⁴ POWER, Samantha: „*A problem from Hell*“ – *America and the Age of Genocide*. New York : Basic Books, 2002, s. 94.

²⁵ JONES, Genocide, s. 189.

²⁶ KIERNAN, The Cambodian Genocide, s. 327.

²⁷ Dňa 27. januára 1973 USA, Južný Vietnam, Front národného oslobodenia Južného Vietnamu (FNO) a Severný Vietnam formálne podpísali „*Dohodu o ukončení vojny a obnovení mieru vo Vietname*“ v Paríži. Vzhľadom na neochotu Južného Vietnamu uznať provizórnu revolučnú vládu FNO všetky zmienky o nej boli obmedzené na dvojstrannú verziu dokumentu podpísaného Severným Vietnamom a USA. Južný Vietnam figuroval na samostatnom dokumente, v ktorom sa nenachádzala zmienka o vláde FNO. Stalo sa tak pre dlhoročné odmietanie Saigonu (hl. mesto Južného Vietnamu) uznať FNO ako legítimného účastníka diskusií o ukončení vojny. Dohoda zahŕňala prímerie v celom Vietname. Okrem toho sa USA dohodli na stiahnutí všetkých amerických vojakov a poradcov, ako aj na demontáži všetkých amerických základní do 60 dní. Na oplátku Severný Vietnam súhlasil s prepustením všetkých amerických a iných vojnových zajatcov. Obe strany sa navyše dohodli na stiahnutí všetkých vojakov z Laosu a Kambodže a na zákaze zakladania základní a pohybu

Nolovmu režimu v tom čase už dlhšie viedli aj tak Červení Kméri. Skúsené jednotky Červených Kmérov, vybavené zbraňami z VDR a dobré vycvičené, predstavovali reálnu hrozbu. Proti nim stála zdecimovaná a z polovice vyhladovaná vládna armáda. Netrvalo dlho a Červení Kméri už obliehali hlavné mesto Phnom Penh a iné významné mestá krajiny. V čase týchto revolučných bojov sa už na mnohých miestach vidieka, ktoré boli pod kontrolou Červených Kmérov realizovala prvá fáza aplikácie ich osobitej, avšak mimoriadne pustošivej ideológie.²⁸

Pol Potova Kambodža

V druhej polovici sedemdesiatych rokov 20. storočia napredoval v celom svete rozvoj masovokomunikačných prostriedkov. Neplatilo to však pre Pol Potovu Kambodžu, kde zavládlo doslova hrobové ticho. Krajina bola zvnútra aj zvonka izolovaná od okolitého sveta. Jej hranice boli zavreté, všetky susedné štáty vojensky napadnuté, cudzie jazyky zakázané, ambasády a tlačové agentúry z krajiny vypudené, miestne noviny a televízia zrušené, rádiá a bicykle skonfiškované, pošta a telefónne spojenie zadržané. Kambodžania sa dokonca medzi sebou nemohli ani priveľmi rozprávať. Rýchlo totiž pochopili, že akýkoľvek prejav vedomostí alebo zručností, nesúci znaky zahraničného vplyvu, znamenal „šialenstvo“ a bol prísne trestaný. Ľudská komunikácia sa tak v krajine obmedzila iba na každodenné inštrukcie a príkazy.²⁹

Podobne ako mnoho iných komunistických revolúcií, aj prevrat Červených Kmérov bol charakteristický hlboko zakorenenou nenávisťou voči „triednym nepriateľom“. Perzekúcie Pol Potovej vlády sa zameriavali na bohatých ľudí, odborníkov (aj tých, ktorí sa vrátili zo zahraničia pomôcť novému režimu), „imperialistické bábky“ (amerických kolaborantov a ich bývalý režim v Phnom Penhe) a vzdelancov. Z tohto dôvodu sa represálie dotkli v prevažnej miere mestského obyvateľstva. „Nepriatelia kambodžského ľudu“ však neboli vymedzení len na základe vzdelania a politického presvedčenia, ale aj etnickej príslušnosti.³⁰ Červení Kméri zabíjali aj príslušníkov etnických menšín – Vietnamcov, Číňanov či moslimských Čamov.³¹ V neposlednom rade sa krutosť nového režimu ukázala aj proti náboženským skupinám, ktoré „nešli s dobou“ a nepodriadili sa pseudonáboženstvu Červených Kmérov. Poslednou prenasledovanou skupinou sa stali mnohí predstavitelia nového režimu, ktorí boli obvinení z rozvracačskej činnosti a zradu revolúcie.

vojsk cez tieto krajiny. *Paris Peace Accords signed* [online]. Dostupné na internete: <<https://www.history.com/this-day-in-history/paris-peace-accords-signed>>.

²⁸ JONES, Genocide, s. 190.

²⁹ KIERNAN, The Cambodian Genocide, s. 320.

³⁰ JONES, Genocide, s. 190.

³¹ CRIBB, Political Genocides, s. 462.

Ďalšou charakteristickou zložkou ideológie režimu Červených Kmérov, ako aj iných kambodžských nacionalistov sa stala túžba obnoviť zašlú slávu ríše Angkor.³² Ako to už pri šovinistickom nacionalizme býva zvykom, územné nároky odzrkadľujú vrchol moci, ktorý národ dosiahol v minulosti. Pol Pot a jeho najbližší spolupracovníci zrejme verili, že si môžu nárokovať „stratené“ kambodžské územia, tzv. Kampučie Krom v južnom Vietname.³³ Územné snahy sa zároveň spájali s veľkým strachom a nenávisťou voči etnickým Vietnamcom, ktorých vnímali jednak ako dávnych nepriateľov a jednak ako zradcov kambodžského komunizmu.

Rasizmus a xenofóbia sa stali základom politiky vyvražďovania, ktorej prvou obeťou sa mala stať vietnamská menšina žijúca v Kambodži. Červení Kméri považovali etnických Vietnamcov za vnútorných nepriateľov, ohrozujúcich prežitie kmérskeho národa. Obyvateľstvo z historických území Kambodže – Kmér Krom – mal čakať rovnaký osud. Koniec koncov snaha obnoviť ríšu Angkor viedla k opakovaným vpádom kmérskeho národa do Vietnamu v rokoch 1977 a 1978. To sa pre Pol Potov režim stalo nakoniec osudným, lebo Vietnam zareagoval ofenzívne a pri invázii do Kambodže zvrhol vládu Červených Kmérov.

Okrem vyššie uvedených špecifik ideológie režimu Červených Kmérov možno hovoriť aj o podpore výhradne roľníckeho spôsobu života, anti-urbanizme a tzv. primitivizmu. Roľníci boli podľa Červených Kmérov strážcami „pravej a čistej“ Kambodže, ktorí ju chránili pred cudzími a kozmopolitnými obyvateľmi miest. Predstava Červených Kmérov o vidieckom ľude však bola od samého začiatku mylná. Pol Potov režim totiž zaútočil na tri základné zložky roľníckeho života: náboženstvo, pôdu a rodinu. Červení Kméri zavrhnuli roľnícku oddanosť k budhizmu, pripisovali roľníkom túžbu po kolektivizácii poľnohospodárstva, ktorá bola pre nich viac než cudzia, obnovili vekmi nenávidenú nútenú prácu a snažili sa narušiť a rozbiť rodiny. Najtvrdšie prvky ideológie režimu boli zrejme ovplyvnené životom kmeňov z východných oblastí Kambodže, s ktorými v revolučnom období žili v džungli vedúci predstavitelia Červených Kmérov.³⁴ Príslušníci týchto kmeňov na začiatku poskytli Pol Potovi a jeho druhom útočisko i obživu a neskôr sa aj aktívne zapojili do kampane proti Lon Nolovmu režimu.³⁵

³² Toto kráľovstvo patrilo v 14. storočí k najmocnejším štátom na polostrove Západnej Indie a územie Kambodže bolo jeho súčasťou od 9. do 15. storočia. Jeho prosperitu zaisťovalo otrokárstvo, ktoré umožňovalo obhospodávanie čoraz väčších zavlažovacích polí, a tým zvyšovalo výnos z pôdy. Kráľ bol uctievaný ako boh, fungoval prísny trestný systém a obyvateľstvo bolo sociálne diverzifikované na chudobných vidiečanov a bohatých mešťanov. V 15. storočí okupoval kráľovstvo Siam (Thajsko). TERNON, *Genocidy*, s. 171.

³³ V tom čase už išlo o južné územie zjednoteného Vietnamu pod nadvládou komunistov. Juhovietnamské hlavné mesto Saigon sa nakoniec vzdalo bez boja 30. apríla 1975 po zničujúcom postupe severovietnamskej armády a v roku 1976 vznikla Vietnamská socialistická republika s hlavným mestom Hanoj.

³⁴ JONES, *Genocide*, s. 190-191.

³⁵ TERNON, *Genocidy*, s. 174.

Podobne ako nacisti, aj Červení Kméri vyjadrovali svoj rasizmus prostredníctvom chorobného zdôrazňovania rasovej čistoty. Od Sovietov zase prebrali spájanie čistoty s triednym pôvodom a neochvejnou vernosťou k revolučným princípom a metódam. Za rozhodujúcu zložku považovali sebaovládanie, ktoré bolo prejavom revolučného zánietenia a sebaobety. Najzásadnejším faktorom zo všetkých však aj tak zostával militarizmus. Režim Červených Kmérov ho využíval po celú dobu svojej existencie, napr. pri násilnej evakuácii miest, nútení obyvateľstva vstupovať do ekonomických programov organizovaných s vojenskou disciplínou. V administratíve pri spoliehaní sa skôr na armádne sily ako na civilné kádre a presadzovaní politických rozhodnutí, keď namiesto logických vysvetlení bola použitá hrubá sila.³⁶

Jednotky Červených Kmérov sa zmocnili hlavného mesta, Phnom Penh, 17. apríla 1975.³⁷ Po pár hodinách od svojho príchodu do hlavného mesta zhromaždili dva milióny jeho obyvateľov, aby ich deportovali na vidiek. Mnoho z deportovaných smerovalo do svojich bývalých domovov, kde sa mali venovať svojmu predošlému spôsobu života, pričom išlo zväčša o utečencov z vidieckych oblastí zasiahnutých vojnou, ktorí našli útočisko v meste. Väčšiu skupinu deportovaných však tvorilo pôvodné mestské obyvateľstvo, ktoré čakal na vidieku „nový“ život, plný represálií a núdze.³⁸ Za menej ako deň boli Kambodžania nútení zanechať svoje domovy a majetky, a hoci tak trochu uspokojení milosrdnou lžou, že za pár dní sa vrátia, vydesil ich vír udalostí, počas ktorých bolo veľmi ľahké stratiť (často aj definitívne) svojich blízkych. Všetko riadili chladnokrvní vojaci, ktorí nikdy neprejavovali city. Oblasť určenia závisela od štvrte, z ktorej obete odchádzali. Deportovaní len ťažko znášali výjavy smrti a beznádeje. Od Červených Kmérov navyše počas tohto pomalého exodu, ktorý pre niekoho trval aj celé týždne, iba zriedka dostávali nejakú pomoc v podobe potravín či lekárskej starostlivosti.³⁹ Podobný osud stretol aj iné mestá a ich obyvateľov po celej krajine. Ako zámienka pre deportáciu všetkých obyvateľov miest poslúžila Červeným Kmérom hrozba leteckého útoku USA na kambodžské mestá. Vedúci predstavitelia Červených Kmérov následne svetovej verejnosti oznámili, že išlo o humanitárny čin, pretože sa americká potravinová pomoc pre preplnené kambodžské mestá skončila a „obyvateľstvo muselo ísť tam, kde bolo jedlo“.⁴⁰ Toto ospravedlnenie však bolo protichodným tvrdením Červených Kmérov, ktorí zanovito hlásali, že krajina je sebestačná a jedlo, ako aj inú pomoc zo zahraničia odmietali.

³⁶ JONES, Genocide, s. 192.

³⁷ CRIBB, Political Genocides, s. 460-461.

³⁸ JONASSOHN, Kurt – CHALK, Frank: *The History and Sociology of Genocide*. New Haven : Yale University Press, 1990, s. 403.

³⁹ MARGOLIN, Kambodža, s. 512.

⁴⁰ JONASSOHN – CHALK, The History, s. 403.

Dôvod presunu mestského obyvateľstva na vidiek pramenil zo samotnej ideológie Červených Kmérov, ktorí mestské prostredie vnímali ako miesto korupcie, vykorisťovania a západnej dekadencie. Z ich pohľadu šlo teda o protichodné hodnoty, ktoré sa stavali do kontrastu s „čistotou“ revolučných kádrov, sebaovládaním a rešpektovaním kambodžských tradícií. Možno sa navyše domnievať, že deportácie mohli odzrkadľovať osobnú skúsenosť vedúcich predstaviteľov Červených Kmérov, keďže za vlády Sihanouka boli komunisti v mestách perzekvovaní a väčšina z nich unikla pred smrťou len vďaka úteku do odľahlých vidieckych oblastí. Po deportácii mestského obyvateľstva zostali Phnom Penh a iné mestá ľudoprázdne. Prebývali v nich len niektorí členovia vedenia Červených Kmérov, významní straníci a ich osobný personál. Miestom najväčšieho úteku Červených Kmérov na kambodžský národ a kultúru sa však stal vidiek.⁴¹ Roľníctvo, základná podpora Červených Kmérov, bolo označované ako „bazálni“ ľudia⁴² (*neak moultanh*) a deportované obyvateľstvo miest dostalo pomenovanie „noví“ ľudia (*neak thmey*).⁴³ Červení Kméri podnecovali nenávisť tzv. proletárov – vlastencov voči kapitalistom – prisluhovačom imperialismu. Nastolili diferencované právo, inými slovami nejaké práva mali iba „bazálni“ ľudia, tvoriaci malú väčšinu obyvateľstva, ktorí spočiatku disponovali napr. právom obrábať súkromné políčka, mali právo prednosti pri jedení v jedálni, mali nárok na trochu lepšiu stravu a príležitostne sa mohli dokonca zúčastniť na voľbách avšak len s jednotnou kandidátkou. V princípe sa jedna skupina obyvateľstva s druhou nesmela spolu ani rozprávať a v žiadnom prípade medzi sebou sobášať. Napokon, aj pokiaľ ide o ubytovanie, každej skupine bola pridelená jedna časť dediny.⁴⁴ Tzv. noví ľudia sa tak stali bezprávnou, pracujúcou masou. V skutočnosti sa však v Kambodži podľa predstáv Červených Kmérov začalo všetko považovať za „nové a revolučné“. Rok 1975 bol vyhlásený za „Rok Nula“, čo odzrkadľuje nihilistickú podstatu politiky Červených Kmérov.⁴⁵

Vláda strachu a krvi

Za menej ako štyri roky, konkrétne počas posledných dvoch, bolo kambodžské obyvateľstvo vystavené masovému vraždeniu. Červení Kméri zabíjali každého, koho považovali za nepriateľa. Vnútrostranícke čistky dosiahli svoj vrchol na prelome rokov 1977 – 1978 a vyžiadali si stovky tisíc životov. Ešte výraznejší podiel na smrti Kambodžanov mali choroby, všeobecná núdza a hladomor, ktorý sa rozšíril po celej krajine. Odhaduje sa, že počas vlády Červených Kmérov zahynulo zhruba 1,7 – 1,9 milióna ľudí

⁴¹ JONES, Genocide, s. 193.

⁴² Niektoré zdroje používajú termín „starí“ ľudia, pozri: CRIBB, Political Genocides, s. 461.; KIERNAN, The Cambodian Genocide, s. 325.

⁴³ JONES, Genocide, s. 194.

⁴⁴ MARGOLIN, Kambodža, s. 513.

⁴⁵ JONES, Genocide, s. 194.

z celkového počtu 8 miliónov obyvateľov. Život v mnohých regiónoch krajiny bol počas prvých dvoch rokov Pol Potovej vlády síce spartanský, ale znesiteľný. Štátny teror sa ukázal v plnej sile až neskôr. Deportácie obyvateľstva z Phnom Penhu a iných miest sprevádzali tisícky vražd a ďalšie boli vykonané na vidieku. Napriek tomu existujú aj výpovede, ktoré svedčia o umiernenosti a súdnosti niektorých kádrov z radov Červených Kmérov.⁴⁶

Situácia sa však potom výrazne zmenila. Väčšina preživších sa zhoduje na tom, že v roku 1977 sa životné podmienky obyvateľov Kambodže výrazne zhoršili, či už išlo o prídely jedla, pracovnú dobu, rodinný život alebo použitie násilia. K obratu zrejme došlo na základe nástojčivosti režimu dosiahnuť závratným tempom nespĺniteľné poľnohospodárske ciele, rastúcej paranoje vedúcich predstaviteľov zo sprisahania a narastajúceho konfliktu s Vietnamom.⁴⁷

„Červení Kméri naverbovali veľké množstvo dobrovoľníkov z Lbaeuku, prevažne okolo 20. ročných mladíkov. Nalákali ich podstatne väčšími prídely jedla, ktoré Červení Kméri dostávali a skutočnosť, že nemuseli pracovať a mohli zabíjať ľudí. V niektorých prípadoch členovia Červených Kmérov, ktorí spáchali nejaké prehrešky, boli svojimi spolupracovníkmi zabíjať... V roku 1977 všetky malé deti, ktoré nebolo už viac treba dojsť, boli odobraté rodičom a natrvalo sa o nich starali príslušnícky Červených Kmérov. Bolo to uskutočnené s cieľom matkám umožniť efektívnejšie pracovať. Chlapci v mojom veku (11) a starší boli spolu poslaní do lesnej oblasti zvanej Lbaeuk Prey. Bolo tam dokopy viac ako sto chlapcov. Našou úlohou bolo vysadiť ryžu pod dohľadom asi 20 ozbrojených Červených Kmérov vo veku okolo dvadsať rokov. Pracovali sme tam päť mesiacov, počas ktorých bolo viac než 20 chlapcov odvedených na vrchol príľahlej hory. Nikdy viac som ich nevidel. Verím, že boli zabíjať.“⁴⁸

Najničivejším obdobím vlády Červených Kmérov sa však pravdepodobne stal rok 1978, teda ešte skôr ako do krajiny vpadla vietnamská armáda. Represálie postihli najmä východnú oblasť Kambodže, kde Červení Kméri zabili takmer štvrt milióna ľudí.⁴⁹ Tých, ktorí prežili, v polovici roka 1978 deportovali nákladnými autami, vlakmi a loďami na západ krajiny, kde mali byť postupne zabíjaní. Mnohí z nich však zahynuli už počas transportu. Museli byť oblečení do modrých šiat, dovezených na objednávku z Číny, ktoré ich odlišovali od ostatného obyvateľstva, odetého do typickej čiernej uniformy zavedenej práve za Pol Pota.⁵⁰

Režim Červených Kmérov bol postavený na troch základných pilieroch vládnutia, ktoré mali genocídny charakter. Prvý predstavovala nútená práca.

⁴⁶ Tamže, s. 195.

⁴⁷ CHANDLER, The Tragedy, s. 270-271.

⁴⁸ Výpoveď p. Sata, BOAU, Chanthou – KIERNAN, Ben – interview, 7. – 19. marec 1979. KIERNAN, The Cambodian Genocide, s. 366-368.

⁴⁹ JONES, Genocide, s. 195.

⁵⁰ MARGOLIN, Kambodža, s. 515-516.

„Bazální“ aj „noví“ ľudia museli vstávať pred svitaním a odpočívať mohli, až keď sa zotmelo. Dni odpočinku bolo vo všeobecnosti málo, niekedy boli aj zrušené. Existovali iba každých desať dní a zväčša ich vyplňali nekonečné politické mítingy. Počas všedných dní bol pracovný rytmus zhruba rovnaký ako ten, na ktorý bol kambodžský roľník zvyknutý aj spreď vlády Červených Kmérov. Avšak výrazný rozdiel spočíval v tom, že takmer neexistovali chvíle na oddych, v rámci práce nebol vyhradený čas na odpočinok a hlavne, že ľudia trpeli chronickou podvýživou.⁵¹ Jedlo sa podávalo výhradne v spoločných kuchyniach a okrem obdobia rokov 1975 – 1976 ho nikdy nebolo dost.⁵² Kambodža od 20. rokov 20. storočia pravidelne exportovala niekoľko stotisíc ton ryže ročne a zároveň dokázala aj užiť celé svoje obyvateľstvo. Odkedy však boli začiatkom roka 1976 po celej krajine zavedené spoločné jedálne, drvivá väčšina Kambodžanov poznala len čiru ryžovú polievku, ktorá obsahovala zhruba štyri kávové lyžičky ryže na osobu.⁵³ Ak bola dobrá úroda, okamžite bola väčšia časť z nej skonfiškovaná kádrami Červených Kmérov. Obyvateľstvo si nemohlo nakúpiť žiadne zásoby, pretože peniaze a trhy boli vyhlásené za protizákonné. Taktiež si nemohli dopĺňať potravinové prídely o úrodu z vlastných pozemkov, keďže súkromné vlastníctvo bolo tiež zakázané. Dokonca si nemohli prerozdeľovať potraviny ani v rámci rodín a vzájomne si tak pomôcť. Kambodžania, ktorí ochoreli na základe prepracovania a podvýživy alebo dostali maláriu,⁵⁴ mali len malú šancu dostať adekvátnu liečbu. Lieky boli vzácnosťou a zvyčajne sa odkladali pre členov strany.

„Od roku 1975 boli tiež zakázané peniaze a veľké domy boli buď zbúrané a materiál bol použitý na výstavbu menších, alebo sa využívali pre administratívu či ako ubytovanie pre vojenské jednotky. Banánovníky na plantážach boli všetky povytŕhané na príkaz Červených Kmérov a na ich mieste bola povysádzaná ryža. Produkcia bola vysoká, hoci nejaká pôda ležala úhorom a prídely zvyčajne pozostávali len z ryžovej kaše s veľmi malým množstvom mäsa. Po zbere každoročnej úrody prichádzali v noci nákladiaky, aby odniesli ryžu z dedinských skladov na neznáme miesto. V roku 1975 Červení Kméri tiež začali so zabíjaním bohatých ľudí, hoci ušetrili staršieho vlastníka 800 hektárov pôdy. Zabili aj vládnych úradníkov, vojakov a políciu. Videl som telá mnohých z nich neďaleko dediny. Stovky ľudí zomreli od hladu a chorôb počas roka po apríli 1975, keď chýbali zásoby liekov.“⁵⁵

Bývalí obyvatelia miest z Juhozápadnej zóny, jednej zo šiestich administratívnych jednotiek Demokratickej Kampučie, boli navyše opäť hromadne presunutí do Severozápadnej zóny. Zhruba 800 tisíc ľudí tak bolo

⁵¹ Tamže, s. 526.

⁵² JONES, Genocide, s. 197.

⁵³ MARGOLIN, Kambodža, s. 528.

⁵⁴ Táto choroba sa rozšírila po celej krajine, keď Červení Kméri odmietli používať pesticídy.

⁵⁵ Výpoveď p. Thoun Cheng, BOAU, Chanthou – KIERNAN, Ben – interview, 13. – 14. marec 1979. KIERNAN, The Cambodian Genocide, s. 366-368.

ponechaných v katastrofálnych podmienkach a bez potrebných zásob jedla. Pravdepodobne 200 tisíc zomrelo na vyhladovanie alebo následkom masových vrážd, ktoré sa uskutočnili v roku 1978.

Ďalšou oporou režimu sa stalo masové zabíjanie, ktoré bolo vo všeobecnosti zacielené na „triednych nepriateľov“ a etnické menšiny. „Noví“ ľudia, podozriví pre Červených Kmérov už od začiatku revolúcie, patrili k najviac postihovaným obetiam zverstiev nového režimu.⁵⁶ Ako pomoc polície sa využívali aj deti a dospievajúci. Tí, ktorí už boli začlenení do aparátu Červených Kmérov sa nazývali „chhlop“ a zväčša pracovali ako špióni – skrývali sa napr. za domami a striehli na trestuhodné rozhovory či hľadali súkromné zásoby potravín, ktoré boli všeobecne zakázané. Iní, často mladší, dostali za úlohu sledovať najmä politické smerovanie svojich rodičov, bratov a sestier a v prípade „prehrešenia“ ich udávať.⁵⁷

V druhej skupine obyvateľstva, ktorú postihol rovnaký údel, patrili náboženské skupiny a etnické menšiny. Náboženské chrámy a inštitúcie boli vyprázdnené a mnohokrát zrovnané so zemou.⁵⁸ Mnísi, zastávajúci dôležité spoločenské postavenie tejto budhistickej krajiny, predstavovali pre Červených Kmérov neprijateľnú konkurenciu, čo viedlo k systematickému odstraňovaniu tých, ktorí nevystúpili z kláštorov. V celkovom meradle ich počet klesol zo 60 tisíc na zhruba asi tisíc. Tých, čo nezabili, odviedli na vidiek.⁵⁹ Zmes etnických menšín, ktorá tvorila 15 % celkovej populácie, čelila taktiež vyhubeniu. Ostrému útoku zo strany Červených Kmérov boli vystavení predovšetkým miestni Vietnamci, ktorých sa režimu podarilo takmer úplne vyhladiť. Moslimskí Čamovia boli ohrození jednak pre svoje náboženstvo a jednak pre svoj etnický pôvod. Ich náboženstvo bolo zakázané, školy zatvorené, čelní predstavitelia zabití, dediny zničené a obyvateľstvo rozohnané do rôznych častí Kambodže.⁶⁰

„Roky 1977 a 1978 boli rokmi tvrdej práce a masového prenasledovania. Rok 1978 bol rokom najtvrdšej práce vykonávanej dňom i nocou. Sadili sme od 4:00 do 10:00 potom zjedli jedlo. O 13:00 sme opäť začali a pracovali do 17:00, a potom od 19:00 do 22:00. Existovalo aj akési vzdelávanie pre malé deti, aby sa naučili abecedu. Trvalo to zhruba hodinu denne od 12:00 do 13:00. Nebol dostatok jedla a samozásobovanie nebolo povolené. Prídely pozostávali zo sladkých zemiakov a trokuon (kambodžský vodnatý vinič s bohatými listami, pozn. autora). V roku 1978 sme boli dvakrát za mesiac prinútení (aj napriek vierovyznaniu) pod hrozbou popravy jesť bravčové mäso. Ľudia ho vyvracali. Moji traja bratia zomreli na vyhladovanie v rokoch 1976,

⁵⁶ JONES, Adam: Genocide, s. 197-198.

⁵⁷ MARGOLIN, Kambodža, s. 533.

⁵⁸ KIERNAN, Ben: Genocidal Targeting – Two Groups of Victims in Pol Pot's Cambodia. In: BUSHNELL, Timothy (ed.): *State Organized Terror – The Case of Violent Internal Repression*. Boulder : Westview Press, 1991, s. 218.

⁵⁹ MARGOLIN, Kambodža, s. 519.

⁶⁰ KIERNAN, Genocidal, s. 218.

1977 a 1978. Moji ostatní příbuzní sú stále nažive. Z piatich rodín, s ktorými som išla do dediny Kantout, jedna osoba zomrela na chorobu. V štyroch ďalších dedinách boli jeden alebo dvaja ďalší zabíť, lebo odmietli jesť bravčové. Boli obvinení z toho, že sú svätcami starej spoločnosti.⁶¹

Čínske obyvateľstvo Kambodže, koncentrované hlavne v mestách, trpelo nálepkou „nových“ ľudí a zároveň ako etnická menšina, takže celkový počet obetí prekročil 200 tisíc mŕtvych. Okrem spomínaných etnických skupín sa krutosť Pol Potovho režimu prejavila aj u mnohých ďalších menšín žijúcich v Kambodži.⁶²

Tretím pilierom režimu sa stali vnútrostranícke čistky, ktoré sprevádzali politiku Červených Kmérov ešte pred ich víťaznou revolúciou, no po vzniku Demokratickej Kampučie sa z dôvodu narastajúcej paranoje vedúcich predstaviteľov strany ich počet ešte zvýšil. Počas vlády Červených Kmérov sa uskutočnili dve hlavné regionálne čistky. Obe boli vykonané pod vedením Ta Moka,⁶³ prezývaného „mäsiar“. K prvej, už spomínanej, čistke došlo na prelome rokov 1977 – 1978 v Severozápadnej zóne. Druhá, ktorá mala skôr charakter vojenskej akcie, sa začala v máji 1978 na hraniciach s Vietnamom, konkrétne vo Východnej zóne. Na východe, „v domovine kmérskeho komunizmu“, najlepšie fungoval stranícky aparát a administratíva Červených Kmérov, avšak vedúci predstavitelia na čele s Pol Potom považovali tieto kádre za „Kmérov s vietnamským myslením“. ⁶⁴ Desiatky tisíc vidiečanov bolo deportovaných na severozápad krajiny. Keď prechádzali cez Phnom Penh, boli prinútení nosiť *modrú šatku* ako istý druh „označenia“ obyvateľov Východnej zóny a neskôr boli hromadne likvidovaní.⁶⁵ Vražedná kampaň, namierená aj proti straníkom z tejto oblasti, viedla nakoniec k povstaniu proti „centru“ sídliačemu v Phnom Penhe a zapríčinila vpád vietnamskej armády do krajiny. Povstalci z Východnej zóny totiž „otvorili cestu“ vietnamskej invázii. Desiatky tisíc obetí Pol Potových čistiek prešli aj tzv. strediskami Červených Kmérov, kde ich vypočúvali, mučili a nakoniec zavraždili.⁶⁶ Väzni dostávali biedne prídely stravy, nemali zabezpečenú nijakú lekársku starostlivosť, boli natlačení v preplnených miestnostiach neustále pripútaní reťazou k spoločnému železnému kolu zabitému do zeme, pričom ženy a slabší muži boli oň zafixovaní jedným členkom nohy a silnejší muži oboma, niekedy navyše s lakťami spútanými za chrbtom. Nemali záchody a ani možnosť sa umyť.

⁶¹ Výpoveď p. Nao Gha, BOAU, Chanthou – KIERNAN, Ben – interview, 26. augusta 1980. KIERNAN, The Cambodian Genocide, s. 360.

⁶² JONES, Genocide, s. 200.

⁶³ Ta Mok, vl. menom Chhit Choeun (1925 – 2006) bol od roku 1963 členom ústredného výboru Komunistickej strany Kampučie a patrila k hlavným vojenským oporám režimu Červených Kmérov. KIERNAN, Ben: Kambodžská genocida, 1975 – 1979. In: ŠMOK, Martin – HORSÁKOVÁ, Monika (eds.): *Holokaust a jiné genocidy*. PANT : Ostrava, 2016, s. 95.

⁶⁴ KIERNAN, Genocidal Targeting, s. 212.

⁶⁵ KIERNAN, The Cambodian Genocide, s. 325.

⁶⁶ JONES, Genocide, s. 199.

„Hovoril som po anglicky a za tento zločin ma Červení Kméri zatkli a krivajúceho a potácajúceho ma odvliekli na povraze, ktorý som mal uviazaný na krku, do väznice v Kach Roteh pri Battambangu. To bol len začiatok. Bol som pripútaný spolu so všetkými ostatnými väzňami a okovi sa mi zarezávali do kože. Dodnes mám po nich na členkoch stopy. Opakovane ma mučili niekoľko mesiacov. Jedinou úľavou pre mňa bolo, keď som omdlel. Dozorcovia každú noc vpadli do cely a vyvolali mená jedného, dvoch alebo troch väzňov. Odviedli ich a viac sme ich nevideli – zavraždili ich na príkaz Červených Kmérov. Pokiaľ viem, som jeden z mála väzňov, čo prežili Kach Roteh, skutočný tábor na týranie a vyhladzovanie. Prežil som len vďaka tomu, že som vedel rozprávať Ezopove bájky a staré kmérske rozprávky o zvieratách dospievajúcim a deťom, čo nás strážili.“⁶⁷

V takýchto životných podmienkach sa priemerná dĺžka života nových väzňov pohybovala okolo troch mesiacov a iba zopár ich toto väznenie aj prežilo.⁶⁸ Najznámejším z nich sa stalo stredisko Tuol Sleng, areál bývalej strednej školy v hlavnom meste s krycím názvom „S-21“, kde bolo počas vlády Červených Kmérov uväznených približne 14 tisíc⁶⁹ ľudí. Vie sa iba o desiatich, ktorí toto väznenie prežili. V súčasnosti slúži táto budova ako múzeum genocídy v Phnom Penhe.

Dňa 25. decembra 1978 prekročilo 150 000 vietnamských vojakov spolu s 15 000 kambodžskými povstalcami a leteckou podporou hranice Demokratickej Kampučie. Do dvoch týždňov sa zmocnili hlavného mesta Phnom Penh. Vedúci predstavitelia Červených Kmérov sa uchýlili do západnej časti Kambodže, kde prekročili hranice s Thajskom a prešli na partizánsky spôsob boja. Bývalí poprední straníci Červených Kmérov z Východnej zóny boli napokon vymenovaní za vietnamských zastupiteľov pri riadení novovzniknutej Kampučskej ľudovej republiky.⁷⁰

Záver

Dejiny 20. storočia sú spojené s množstvom krviprelievania. Režimy, ktoré vznikli počas tohto obdobia, sa zapísali do histórie ako totalitné. Vláda Červených Kmérov bola snahou o nastolenie komunizmu za každú cenu, bez ohľadu na počet obetí. Jej hlavní predstavitelia študovali v zahraničí, mnohí z nich dosiahli univerzitné vzdelanie a do vlasti sa vrátili s ideou revolúcie. Najtragickejším aspektom takmer všetkých revolučných hnutí je, že pri dosahovaní svojich cieľov neváhali použiť násilie. Na začiatku roku 1975 ešte panoval v Kambodži tvrdý pravicový režim generála Lon Nola, ktorý sa však onedlho skončil práve vďaka odhodlaniu kambodžských komunistov nastoliť

⁶⁷ Pardoning Ieng Sary: the hardest choice to make. In: *Phnom Penh Post*, 20. september 1996, s. 8.

⁶⁸ MARGOLIN, Kambodža, s. 537.

⁶⁹ Niektoré zdroje uvádzajú aj vyššie čísla, pozri: CRIBB, Political Genocides, s. 462.; TERNON, Genocidy, s. 181.

⁷⁰ JONES, Genocide, s. 199-200.

beztriednu spoločnosť. Radikálny „obrat doľava“ ju však nepriniesol a realitou sa, naopak, stal každodenný zápas o prežitie. Zatiaľ čo vedúci predstavitelia a najvyšší stranícki úradníci bývali v mestách, pričom netrpeli nedostatkom potravín, celé masy ľudí boli vyhnané z miest na vidiek, kde sužovaní ťažkou fyzickou prácou a hladom vo veľkom umierali. Pol Potova vláda zaviedla cenzúru a odrezala krajinu od sveta tým, že „hermeticky“ uzavrela hranice a dlho neprijímala žiadne zahraničné návštevy. Na jednej strane to bolo preto, že sa Červení Kméri dlhodobo obávali expanzie svojho vietnamského suseda a na druhej strane aj preto, že v krajine dochádzalo ku genocíde, a to prostredníctvom hladomoru, rasového násillia voči Vietnamcom, Čiňanom či moslimským Čamom, ale aj ideologického prenasledovania vlastného obyvateľstva, čo dokazujú napokon aj výpovede preživších. Napriek tomu je nutné konštatovať, že ako pri iných genocídnych udalostiach, tak aj pri tej v Kambodži neexistuje vláda, ktorá by bola výhradne založená na násillí. Hannah Arendtová v tejto súvislosti tvrdí: „Dokonca aj totalitný vládca, ktorého hlavným nástrojom ovládania je mučenie, potrebuje určitú mocenskú základňu – tajnú políciu a jej sieť informátorov.“⁷¹ Platilo to aj pri Červených Kméroch, ktorí na sledovanie vlastného obyvateľstva neváhali využívať aj deti. Chorobná paranoja zo „zrady súdruha“ sa koniec koncov stala Červeným Kmérom osudnou a vpád vietnamskej armády do Kambodže iba urýchlil proces rozpadu Pol Potovej vlády.

Resumé:

Cambodia during the reign of Red Khmers

The work deals with the period of the Khmer Rouge government in Cambodia during the years 1975 and 1979. In the first part it focuses on the situation before the right-wing coup of General Lon Nol from 1970, mentioning not only the beginning of the reign of Prince Sihanouk, but also the French regional influence and dissemination of the communist ideology in Asia. In the next part, the work mentions the Vietnam War and its impact on Cambodia itself which at that time was hit by American bombing with the intention of eliminating North Vietnamese troops located in its territory. In addition, there is mentioned a short period of General Lon Nol government, whom power gradually faded along with the declining US support, while there was a rise in the popularity and military achievements of the Khmer Rouge led by Pol Pot. In the last part, the paper deals with the government of the Khmer Rouge, who managed to conquer the capital of Cambodia, Phnom Penh, to overthrow the local government and begin to "blaze a trail" of communism marked by bloodshed and many victims. This murderous persecution and terrorization of its own population was ended only by the Vietnamese invasion of Cambodia after which the Vietnamese-oriented communists took over the country.

⁷¹ ARENDT, Hannah: *O násillí*. Praha : Oikoymenth, 1995, s. 38.

Prítomnosť minulosti: slovenské učebnice dejepisu ako prameň pre výskum histórie a historickej pamäti – možnosti prípadových štúdií*

Mária Tonková

Výkladový materiál dejepisných učebníc (v širšom ponímaní učebníc dejepisu, občianskej náuky, vlastivedy, zemepisu) rôznych časových období, ako i tematika fenoménu v súčasnosti v historiografii najčastejšie súhrne nazývaného historickou pamäťou¹ vo všeobecnosti už niekoľko rokov patria k „top témam“ i nástrojom historického výskumu. Hoci záujem o pamäťové štúdie našu historiografiu zasiahol s istým oneskorením (ich vyše polstoročný – sedemdesiatročný „boom“ vo svetovej historiografii však takisto kulminuje zhruba posledných tridsať rokov), aj slovenské výsledky možno považovať po viacerých stránkach za vydarené. Aj v našich podmienkach sa stali interdisciplinárnym priestorom, v ktorom sa historická veda šťastne zišla s ďalšími humanitnými odbormi a aj na slovenský výskum tohto typu možno vzťahovať známe slová, ktoré sú stabilným argumentom voči najnovšie sa objavujúcim kritickým hlasom upozorňujúcim na prípadné nedostatky takýchto výskumných trendov: okolo termínu spomienok sa skonštitovala celá nová paradigma vied o kultúre, úspešne umožňujúca nahliadnuť na najrôznejšie kultúrne javy v zásadne nových, a pritom presvedčivých súvislostiach.²

Všeobecné výsledky slovenských pamäťových štúdií – presnejšie povedané prác empiricky na rozmanitom materiáli skúmajúcich vzťah jednotlivých spoločenských skupín, sociálnych vrstiev k (svojej) minulosti, analyzujúce spôsoby tvorby, prenosu a fixácie tohto vzťahu (kultúrnych tradícií) a napokon poňatie kultúry ako komplexu „*poznania zaistujúceho identitu, objavujúceho sa v podobe symbolických foriem*“³ už vzhľadom na podmienky našej historiografie skutočne považujeme za relatívne úctyhodné i úspešne rôznorodé. Existujú práce k širokej škále javov „slovenských“ miest pamäti inšpirované vplyvným „zoznamom“ či „inventárom“ „*lieux de memoire*“ Pierra Noru. Preto je čiastočným paradoxom, že empirický výskum tohto typu si ako možný zdroj svojho poznávania takmer nevšimol materiál slovenských dejepisných učebníc. Navyše, nejde len o výskum formovania

* Štúdiá vznikla ako výsledok projektu VEGA 1/0711/19 *Historická veda a moderný školský systém na Slovensku – teória historického poznávania v premenách slovenského dejepisného vzdelávania 19. – 20. storočia*.

¹ Chceme upozorniť, že pod tento pojem možno zahrnúť aj všetky termíny týkajúceho sa tzv. historického vedomia používané v staršej historiografii, prirodzene spôsob jeho výskumu a hlavne konceptuálne východisko – úlohy, ktoré sa mu prikladali, sú značne odlišné.

² ASMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha : Prostor, 2001, s. 15.

³ Tamže, s. 81

príslušnej žiadanej či žiaducej historickej pamäti (a v konečnom dôsledku i poznávania väzieb medzi touto vedome systemizovanou a širšou, spontánnou či žitou) pamäťou), pre ktorý sú dejepisné texty nezastupiteľným zdrojom informácií, materiálom, ktorý v súčasnosti už jednoducho nemožno obísť. Slovenské učebnice sa v porovnaní so situáciou v iných historiografiách zatiaľ takmer vôbec nepremenili na širšie využívané primárne dokumenty pre žiadnu tematiku, pričom výsledky prichádzajúce z mimoslovenského územia už dávnejšie dosvedčili podnetnosť, ba dokonca atraktivitu učebnicového materiálu pre historický výskum. Myslíme, že práve v záľahe literatúry posledných rokov stojí za to neustále si pripomínať niektoré zo starších prác upozorňujúcich na tieto skutočnosti: slovenský výskum by mal nadviazať aj na poznámky a úvahy J. Le Goffa. Pravdivosť jeho zdánlivo jednoduchých konštatovaní o úlohe učebnicového materiálu vo vývoji historickej vedy dnes nepriamo dosvedčujú desiatky špecializovaných štúdií v inonárodných historiografiách analyzujúcich rozmanité vzťahy medzi historiografiou a vyučovaním dejín.⁴ Napriek niektorým pozoruhodným výsledkom sa (slovenské – ale pripomeňme že pre nás neobyčajne zaujímavé napríklad maďarské, české „československé“, rakúske a ďalšie) dejepisné učebnice stále nachádzajú na okraji záujmu našich historikov a tomu zodpovedajú aj existujúce výsledky výskumu.⁵ Príčiny možno hľadať vo viacerých fenoménoch, znovu však chceme najskôr zdôrazniť paradox celej skutočnosti – bol to do značnej miery práve rozrastajúci sa výskum formovania historickej pamäti, ktorý záujem historikov postupne upriamil na netradičný zdroj zdánlivo druhotných historických informácií. V súčasnosti sú výkladové texty dejepisných učebníc všeobecne považované za jeden z najzaujímavejších primárnych zdrojov poznávania metód, ktorými sa formuje spomenutá „žiadaná“, t. j. formalizovaná kolektívna pamäť príslušného spoločenstva i zdrojov pre poznávanie výsledkov uplatňovaných metód jej formovania napríklad na vytváranie väzieb: historické spomínanie – formovanie národnej identity.

Slovenská historiografia prvé roky po roku 1989 stále vychádzala prevažne z premisy, že tak ako tvorba učebníc nemôže byť plnohodnotnou vedeckou činnosťou, pretože neskúma, len transformuje historické poznatky do iných rovín, tak aj výsledný tvar tejto činnosti je príliš zjednodušujúcim výsledkom aktuálneho historického poznania na to, aby mu bolo treba venovať sústredenejšiu pozornosť. Pri posudzovaní učebnicových textov sa

⁴ LE GOFF, Jacques: *Paměť a dějiny*. Praha: Argo, 2007, s. 212-213; Ten istý: *Une vie pour l'histoire. Entretiens avec Marc Heurgon*, v slovenčine: *Život v znamení histórie. Rozhovory s Marcom Heurgonom*. Bratislava: 2003, s.139-143, 229-237.

⁵ Porovnaj TONKOVÁ, Mária: Systemizovaná pamäť stredoeurópskeho regiónu – slovenské, české a slovinské dejepisné učebnice ako historický prameň. In: *Nauka (Edukacja-kultura-społeczeństwo)*. Wrocław : Tempus, 2014, s. 11-22.

koncentrovala predovšetkým na zhodnotenie „vhodnosti“ pomeru dvoch rovín („historickej“ – vedeckej a „dejepisnej“) optikou výsledkov historiografie. Je to do značnej miery pochopiteľné, pred dejepisným vzdelávaním sa vtedy otvárali už svojim širším bezprostredným spoločenským dosahom ešte pálčivejšie otázky než pred samotnou historickou vedou. Treba však pripomenúť, že ani takto ponímané bilancovania sa nevyhli istým nepresnostiam, nepochopeniam či jednoducho odborným historickým omylom, dokonca ani pri hodnoteniach zaoberajúcich sa didaktickou stránkou dejepisných historických textov. Naša historiografia však až do súčasnosti (takmer) nevníma dejepisné texty ako spolutvorcov obrazu vlastnej vedy. Len na okraj pripomíname, že v mnohých inonárodných prostrediach používané termíny „školská historiografia“ a „akademická historiografia“ sú v našich podmienkach úplne neznáme, pričom tento aspekt nesúvisí len so slovenským, inak výhodným, používaním dvoch samostatných (rozlišovacích) pojmov: história – dejepis. Treba tiež dopovedať, že posun učebnicových textov do kategórie prvostupňových pramenných materiálov sa netýka len ich roly čoraz častejšie využívaného inšpiračného zdroja pri výskume historického vedomia, úlohy nositeľa a spolutvorcu jeho systemizovanej prezentácie; aj teoretici vyučovania dejín v európskych krajinách (pre ktorých analýza učebnicového textu spojená s historiografiou je „klasickou analýzou“) prinajmenej v poslednom desaťročí hovoria o rastúcom výskumnom záujme o rôzne nové, doteraz nezaujímavé či marginalizované aspekty ich obsahu.⁶ V tomto prípade však pozitívne registrujú predovšetkým „*obrat od výskumu učebníc ako produktu k [výskumu] ich využitiu a percepcii*“. V takomto rámci sa záujem výskumných pracovníkov venuje skôr praktikám, ktoré sa týkajú používania dejepisných textov v učebniciach, a rozdielom medzi vnímaním učebnice učiteľmi a študentmi, než *posolstvom, ktoré je zahrnuté v kontexte cieľov výrobcov, pokiaľ ide o štát, autorov a trh. Spochybňovanie korelácie medzi prístupom do kopca (obsah, výroba) a zostupom (použitie, vnímanie) je novým trendom, rovnako ako pokus o začlenenie učebnice do všeobecného kultúrneho prostredia.*⁷ Tento vývoj, samozrejme, opätovne ovplyvňuje najnovšiu podobu metodologického a koncepcného rámca výskumu učebníc. Stará metóda kvantitatívnej písomnej analýzy obsahu opäť raz prestáva postačovať, považuje sa za nedostatočne relevantnú *na skúmanie a analýzu multimodality* najnovších učebníc. Zameranie výskumu na donedávna neznáme vrstvy používania učebníc si vyžaduje nové metódy zhromažďovania a analýzy údajov. Pozorovanie učební, skúmanie reprezentácií a skúseností alebo dokonca spomienky jednotlivcov si vyžadujú

⁶ REPOUSSI, Maria – TUTIAUX-GUILLON, Nicole: New Trends in History Textbook Research : Issues and Methodologies toward a School Historiography. In: *Journal of Educational Media, Memory and Society*, vol. 2, 2010, Issue 1, s. 154-170, s. 155.

⁷ Tamže.

metodológie, ktoré si často vypožičiavajú spoločenské vedy, a to individuálne, ale aj v porovnávacích perspektívach, ako závisí používanie učebníc od sociálneho vzdelávacieho kontextu užívateľov a pod.⁸ Spojitosť s pamäťovými štúdiami je vo všetkých prípadoch očividná.

Ak sa však priamo vrátime k užšej otázke – k možnostiam poznávania ciest, ktorými spoločnosť premyslene skomponovanými textami dobových učebníc usiluje konštruovať (i interpretovať) aktuálne vedomie svojho spoločenstva prostredníctvom inštitucionálneho formovania jeho „spomienok na minulosť” – treba zdôrazniť, že v našom prostredí ju úspešne otvorila predovšetkým autorka nepochádzajúca z prostredia slovenskej historiografie. Elisabeth Bakkeová v rozsiahlej, precízne zdokumentovanej štúdii z konca 90. rokov 20. storočia sa okamžite paralelne zamerala na asi najzásadnejšiu i najpálčivejšiu otázku inštitucionálneho formovania (slovenského) historického vedomia: spôsob, akým si ho vytvára národné spoločenstvo existujúce mimo samostatného (vlastného) štátnopolitického rámca.⁹ Slovenská historiografia jej prácou získala korigovaný pohľad na tradovaný jednotný (jediný) centralistický pročeskoslovenský (čechoslovakistický) naratív slovenských a českých učebníc dejepisu údajne jestvujúci v medzivojnovom období 20. storočia. Bakkeová jednoznačne tvrdí, že „*mnohé učebnice vôbec nesprostredkovali československú identitu*“.¹⁰ Aj keď nasledujúci záujem o medzivojnové učebnice, uberajúci sa v Bakkeovej šľapajach, upozornil, že takýto záver ešte nemusí jednoznačne znamenať širšie či prehĺbenejšie vnímanie (presadzovanie) samostatnej slovenskej identity, než sa pôvodne prezentovalo, že v príslušných súvislostiach treba vnímať skôr rozkolísané, nedôsledné dobové chápanie či uplatňovanie historických pojmov,¹¹ je zrejmé, že zahraničná autorka vystihla problém, ktorý podrobnejší výskum učebnicových textov z nasledujúcich rokov len potvrdzuje, resp. precizuje a uvádza na pravú mieru. Naše podrobnejšie poznávanie medzivojnových slovenských a českých učebníc – a to učebníc pre všetky typy a stupne škôl, vrátane tej najpoužívanejšej, určenej pre najvyšší stupeň stredoškolského vzdelávania (Pekařových, Pekařových/Klikových *Československých dejín* pre maturitný ročník československých reálnych gymnázií) sa stáva ilustráciou skutočnosti, že autori jednotlivých učebníc mali v rámci oficiálnej doktríny istú voľnosť v tom, ako chcú chápať „československé“ dejiny aj ich smerovanie (presnejšie ich čiastkové, ale dôležité aspekty). Tvrdíme preto, že dobový prístup jednotlivých pisateľov učebníc do značnej miery vychádzal zo špecifického sociálneho a kultúrneho prostredia príslušného tvorcu – a rovnako relatívne

⁸ Tamže.

⁹ BAKKE, Elisabeth: Čechoslovakizmus v školských učebniciach. In: *Historický časopis*, roč. 47, 1999, č. 2, s. 233-253.

¹⁰ Tamže, s. 251.

¹¹ OTČENÁŠOVÁ, Slávka: *Schválená minulosť : Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918 – 1989)*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2010, s. 38.

diferencovane ho autor mohol uplatňovať – závisel na ňom prinajmenej v rovnakej miere ako spomenutá a existujúca dobová nevyváženosť používania viacerých historických termínov (národ, ľud a i).

Po Elisabeth Bakkeovej uskutočnila významný krok k nastolenému výskumu formovania národnej kolektívnej identity prostredníctvom dejepisných textov používaných v slovenskom vzdelávacom prostredí v dlhom časovom období a teda aj v mnohých diametrálne odlišných historických etapách S. Otčenášová. Jej prvá monografia *Schválená minulosť*¹² je skutočne pokusom o komplexné spoznanie miesta učebnicových textov v procesoch národnej sebaidentifikácie, snahou o spoznanie väzieb medzi úsilím o vytvorenie oficiálnych národných symbolov a národnej symboliky, ich žiadaných premien a čiastočne i o výsledných premenách týchto procesov v podobe spontánnej individuálnej i kolektívnej pamäti slovenskej národnej komunity. Opakujeme, že to všetko v čase, keď dochádzalo k závažným zmenám historických naratívov našej kolektívnej i individuálnej pamäti. Autorka sa pritom konkrétne venovala podobe „sprítomňovania“ takmer všetkých tematických okruhov českých a slovenských dejín považovaných v každej etape od roku 1918 až po rok 1989 za podstatné (etnogenéza a národné, resp. „československé“ dejiny, Veľká Morava ako *spoločný štát Čechov a Slovákov*, husitské hnutie a jeho význam i „význam“ v československom slovenskom prostredí, reformácia a protireformácia, národnoemancipačné procesy od prelomu 18. storočia, vývin jazykovej otázky, slovenská národná identita po roku 1945, resp. 1948). V takmer rovnakom období vydaná práca A. Hudeka potvrdila jej analytický obraz týchto dejepisných tém zo zorného uhla „vlastnej“ historiografie.¹³

Viacerými aspektmi podoby (nielen) slovenských učebníc dejepisu, takisto zhruba od 90. rokov 20. storočia, sa prirodzene zaoberali rôzni autori (menujeme aspoň V. Konečného, V. Chromekovú, K. Fremala a i., špecificky však treba zdôrazniť publikované výsledky J. Albertyho).¹⁴ Dalo by sa, pravdaže, pripomenúť, že vzťah historiografie a dejepisu, teda histórie ako vedy a dejepisu ako vzdelávacej disciplíny, resp. väzby medzi historickým výskumom a teóriou vyučovania dejín, rozoberali i marxistickí slovenskí historici prirodzene v rámci svojských limitov – za zmienku však stoja

¹² Tamže.

¹³ HUDEK, Adam: *Najpolitickjšia veda : Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010. 252 s.

¹⁴ KONEČNÝ, Stanislav: Vyučovanie dejepisu a vlastenecká výchova v období Slovenského štátu. In: BYSTRICKÝ, Valerián (ed.): *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Slovenská národná rada, Historický ústav SAV, 1991, s. 125-130; CHROMEKOVÁ, Valéria: Problematika slovenských dejín v dejepisných učebniciach Maďarska. In: *Acta Historica Neosoliensia*, roč. 1, 1998, s. 28-40; FREMAL, Karol: Dejiny Slovákov a Slovenska v učebniciach dejepisu susedných štátov. In: TÓTH, Dezider – KOVÁČIKOVÁ, Katarína (eds.): *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 1999, s. 434-444. Z publikačnej činnosti J. Albertyho pripomíname aspoň jeho štúdiu podnetne analyzujúcu vzťah maďarských dejepisných textov k slovenským dejinám, teda tematiku, pri ktorej slovenská historiografia stále mimoriadne pociťuje svoje deficit: ALBERTY, Július: Slovensko a Slováci v súčasných maďarských učebniciach dejepisu. In: *Historický časopis*, roč. 52, 2004, č. 1, s. 135-148.

príspevky z 5. a 6. zjazdu Slovenskej historickej spoločnosti, ale aj iné.) Ak výsledky spomínaných autorov publikujúcich po roku 1989 nerozoberáme hlbšie, je to nielen preto, že ich záujmom bolo skôr smerovanie textov inonárodných dejepisných učebníc. Vo svojom výskume siahajú po sprostredkovaní metodicko-didaktickej podoby dejepisnej výučby a jej zámerov.

Pohľad na učebnicové texty ako na prvostupňový pramenný historický materiál nájdeme skôr v ďalších štúdiách S. Otčenášovej. Aj jej kratšie práce pritom naznačili, že výskum inštitucionálneho budovania kolektívnej historickej pamäti prostredníctvom pohľadu na podobu dejepisných učebníc otvára až netušene rozsiahly priestor na zodpovedanie otázok národnej identifikácie vo viacnárodných štátoch uplatňujúcich rôzne stupne centralizovanej národnoštátnej doktríny nielen u nás, ale i v celej strednej Európe.¹⁵ K analýze problémov vyplývajúcich z politickej preferencie zdôrazňovania historických príbuzností novovytvorených celkov pred poukazovaním na prípadný reálne odlišný vývoj ich častí poskytujú slovenské (české, slovinské, srbské, chorvátske, rumunské) učebnice nečakane závažný materiál. Ich texty zároveň veľmi jasne dokumentujú, ako sa odborné historické argumenty v širšom diskurze popularizujú, skresľujú, politizujú i polarizujú. V každom prípade, ak chceme pomenovať stále neodkryté možnosti pre užšie zamerané štúdie výskumu dejepisných učebníc pre pozitívny vývoj celej našej historiografie, práve v tejto oblasti by bádatelia našli veľa materiálu. Ako veľmi potrebné sa ukazujú štúdie komparatívneho typu, analyzujúce učebnicový materiál nadnárodného stredoeurópskeho priestoru.

Špecifický význam a dosah spôsobov inštitucionalizovaného formovania slovenského historického vedomia v stredoeurópskom kontexte pozoruhodne naznačila časť zborníka venujúceho sa hľadaniu „spoločného jazyka“ vo výskume slovenskej a maďarskej minulosti.¹⁶ Boli to však predovšetkým nové impulzy interdisciplinárnych pohľadov na historické procesy – otázky, ktoré si o úlohe identity/alterity, spontánnej a inštitucionalizovanej pamäti v rozprávaní o minulosti a pri vytváraní jej symbolov začali klásť vedci príbuzných spoločenských a sociálnych vied, ktoré poskytli ďalšie metodické pohľady, možnosti a nové teoretické okruhy aj pre podobný výskum slovenskej historiografie. Ako príklad môžeme uviesť práce venujúce sa výskumu vzniku a formovania stereotypov (teda už nielen ich sumárneho charakterizovania ako faktu, ktorý vlastne len odráža spoločenskú realitu) A. Findora analyzujúce aj dejepisný učebnicový

¹⁵ OTČENÁŠOVÁ, Slávka: Who is the Czechoslovak and Who is the Yugoslav in Collective Identity Formation in Communist History Textbooks? In: *Eckert : Das Bulletin*, 2008, č. 4, s. 55-56.

¹⁶ OTČENÁŠOVÁ, Slávka – ZAHORÁN, Csaba. (eds.): *Hľadanie spoločnej minulosti – dialóg mladej generácie slovenských a maďarských historikov : Keressünk közös nyelvet a közös múlthoz – szlovák és magyar történészek fiatal nemzedékének párbeszéde*. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2012, 116 s.

materiál. Hoci je slovenský výskum učebnicových textov nepomerne skromnejší než český, zhodou okolností dosiahol niektoré povšimnutiahodné výsledky práve pri poznávaní problematiky súvisiacej s našou témou: pri výskume otázok o úlohe vlastných i cudzích národných dejín, otázok nacionalizmu, otázok o úlohe „dejepisných“ národných príbehov v kontexte „dejepisných“ príbehov o minulosti všeobecne. Len znovu opakujeme: viac než výsledky historikov sú to historizujúce pohľady sociológov, ktorí sa o tento typ historických reprezentácií v textoch učebníc zaujímajú ako o prostriedky výrazného typu socializácie spoločnosti (a z pohľadu historika sa niekedy môže zdať ako problém priveľké zovšeobecnenie príslušnej historickej reality).¹⁷

Ak by sme mali stručne charakterizovať jedny z posledných analýz textov dejepisných učebníc vytvorených v slovenskom prostredí, treba predovšetkým uviesť, že sa na jednej strane pokúšajú dospieť k širšiemu pohľadu na možnosti ich výskumu ako pramenných materiálov (komparatívne analýzy viacerých národných učebníc) alebo sa zamýšľajú nad novými koncepčnými cestami výskumu dejepisných textov pre hlbšie spoznávanie historických procesov a zároveň sa už priamo venujú zamýšľanému (i nezamýšľanému) formovaniu historickej pamäti slovenského spoločenstva. Len zopakujeme že práve texty dejepisných učebníc postkomunistických krajín (a ešte špecifickejšie texty učebníc krajín stredoeurópskeho regiónu), ktoré rovnako podobne či svojrázne, odrážajú tak spoločné črty ich historického vývoja, ako i spoločné i odlišné prístupy k riešeniu svojich národných i komplexnejších geopolitických problémov regiónu (a napokon i prístupy k riešeniu „stredoeurópskych“ problémov dejepisnej praxe). Problémové miesta dejepisnej praxe stredoeurópskych krajín môžu slúžiť ako nečakaný nový zdroj informácií pre poznanie vývinu historiografie príslušných krajín, teda nielen ako ilustrácia (funkčnosti) didaktiky ich dejepisného vzdelávania.

Komparatívna analýza slovenských, českých a slovinských učebníc prezentuje predovšetkým cesty (troch) národných historiografií medzi dvoma extrémami – pri ich spoločne nesmierne vyhrotenom vnímaní vlastnej minulosti ako zásadnej formatívnej zložky svojej prítomnej kolektívnej i individuálnej existencie v podmienkach rovnako vyhrotene utilitárneho prístupu tak k výučbe minulosti, ako i k jej akademickému spracovaniu (máme na mysli predovšetkým etapy druhej polovice 20. storočia do roku 1989).¹⁸

¹⁷ FINDOR, Andrej: „Ako fungujú národné dejiny“ : Reprezentovanie „kultúrnej nadradenosti“ a vytváranie etnických hraníc v slovenských učebniciach dejepisu (1918 – 1938). In: *Ako skúmať národ : Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme*. Brno : Tribun EU, 2009, s. 106-130; FINDOR, Andrej: *Začiatky národných dejín*. Bratislava : Kalligram, 2012, 264 s.

¹⁸ TONKOVA, Systemizovaná pamäť stredoeurópskeho regiónu.

Ďalšiu možnú cestu slovenského výskumu „žiaduceho“ sprítomňovania minulosti a jej výsledkov zatiaľ naznačila sonda, ktorá vznikla ako súčasť väčšieho medzinárodného projektu zaoberajúceho sa rozmanitými stránkami formovania historickej pamäti opätovne v širšom stredoeurópskom priestore. Rozborom textov dejepisných učebníc i doplnkových učebnicových materiálov („pracovných zošitov“ a ďalších pomôcok) zo širokého časového rozpätia (1918 – 1989) skúmala premeny formalizovanej a spontánnej kolektívnej pamäti na politika dlhodobo považovaného za symbolickú postavu „otca národa“ – venovala sa posudzovaniu roly Andreja Hlinku, teda osobnosti, ktorej sa mimoriadne týkali všetky zlomové a už svojou podstatou takmer sa vylučujúce etapy silných nárokov na „argumentáciu dejinami“. Spoznaná podoba spontánne uchovávaných historických „spomienok“ na Andreja Hlinku na podklade i v kontraste so školskou dejepisnou praxou pritom vykazuje pozoruhodne konštantné znaky na začiatku i na (momentálnom) konci celej etapy doterajšieho spolužitia slovenskej spoločnosti s jeho osobnosťou. Symbol „otca národa“ zostal prevládajúcou charakteristikou Hlinkovej osobnosti v širokej verejnosti aj v rokoch po zmene politických pomerov po roku 1945, 1948 či 1989, ktoré so sebou priniesli záplavu nových informácií, podrobností o jeho politickej a spoločenskej činnosti vrátane mnohých menej pozitívnych skutočností šikovne zamlčovaných ešte v časoch vlastného Hlinkovho pôsobenia a samozrejme v čase úplne iných ideologických nárokov. Zdá sa, akoby presadzovanie norovského *skutočného poslania histórie: pamäť zničiť a vytesniť* nadobudlo v slovenských školských osnovách podivuhodnú podobu (aj keď jeho motívy pravdepodobne plne nekonvenujú so skutočným vysvetlením, resp. zamyslením sa P. Noru o meniacej sa úlohe histórie). Nad výsledkami možno oscilovať v dvoch extrémnych polohách: vidieť v nich výsledok par excellence i žasnúť nad neobratnosťou metód, ktorými sa malo dospieť – opätovne povedané s Norom – k podobe *vulgáty vznešenej učenosti*.¹⁹ V každom prípade však ponúkajú aspoň počiatočnú analýzu jednotlivých prejavov, ktoré tradíciu *ospravedlňovania budúcnosti* zakladali v našom školskom prostredí.

Pri otázke, ako k výskumu kultúrneho vývoja Slovenska môže prispieť primárny výskum jeho dejepisných učebníc (resp. ich používania, v širšom význame i poznávanie celého vývoja slovenského vzdelávacieho prostredia dejepisu a príbuzných predmetov) sa nám tak zdá zrejmé, že najpríťažlivejším výsledkom môže byť práve hľadanie nových odpovedí na otázky zamýšľajúce sa nad príčinami a veľkosťami rozdielov medzi

¹⁹ NORA, Pierre: Mezi pamětí a historií : problematika míst. In: *Politika paměti : Antologie francouzských společenských věd. Cahiers du CEFRES. N° 10.* Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 43, 45.

Dostupné na internete: <http://www.cefres.cz/IMG/pdf/nora_1996_mezi_pameti_historii.pdf>.

formalizovanou a spontánne vytvorenou (žitou) pamäťou nášho spoločenstva a jeho rozmanitých skupín, medzi oficiálnym vytváraním (národného) symbolu pre komunitu (a jeho premenami) a skutočným stavom „historického“ vedomia spoločenstva. Tie následne otvárajú širokú škálu súvisiacich parciálnych tém.

Resumé:

Presence of the past: Slovak History textbooks as a source for History and historical memory research – possibilities of case studies.

The lecture material of History textbooks from various eras, as well as phenomenon thematic in the present in historiography, most often overall called historical memory in general have belonged to the “top topics” as well as a tool of historical research. The interest of memoir studies has struck our historiography with a certain delay (their more than half-century to seventy years “boom” in world historiography is also culminating approximately for the last thirty years), Slovak results too could be considered in many aspects successful.

DOKUMENTY

Príspevok k 150. výročiu založenia slovenského katolíckeho gymnázia v Kláštore pod Znievom

Miriam Viršínská (ed.)

Pred 150 rokmi, v roku 1869, v starobyľom turčianskom mestečku Kláštore pod Znievom bolo založené v poradí už tretie slovenské gymnázium, po evanjelických gymnáziách v Revúcej (1862) a v Martine (1867). Jeho založenie predstavuje jeden z úspechov, ktorý sa slovenskému národnému hnutiu podarilo dosiahnuť v zmenenej atmosfére v Uhorsku v šesťdesiatych rokoch 19. storočia. Poprední predstavitelia slovenského národného života sa v tzv. maticnom období popri aktivizácii na politickom poli sústredili aj na budovanie inštitúcií, ktoré mali napomôcť rozvoju vzdelanosti a kultúry slovenského národa. Kultúra bola dôležitou súčasťou národnej agitácie, keďže slovenské politické aktivity limitovali politické pomery v Uhorsku.

Iniciátorom založenia katolíckeho gymnázia sa stal Martin Čulen, ktorý bol predtým násilne odstránený z banskobystrického gymnázia. Novovznikajúce gymnázium sa preto malo stať náhradou za pomaďarčené bystrické gymnázium. Zakladajúce zhromaždenie sa konalo v 30. októbri 1869 a do prvých dvoch tried v školskom roku 1869/1870 sa prihlásilo 73 žiakov. V priebehu 5 rokov existencie sa počet tried i študentov zdvojnásobil. Na školu dochádzali študenti z desiatich slovenských žúp v Uhorsku. Škola predstavovala nižšie reálne gymnázium, čo znamenalo, že sa na nej nekonali maturity. Pozostávala zo štyroch tried. Napriek tomu sa toto kláštorské gymnázium zaradilo v priebehu svojej krátkej existencie k najlepším vzdelávacím inštitúciám tohto typu v Uhorsku. V priebehu piatich rokov, od založenia po zatvorenie, ho vyštudovalo 669 žiakov. Pôsobili tu mnohí vynikajúci učitelia, ktorí popri tradičných predmetoch, ako boli gymnaziálne jazyky (slovenčina, maďarčina, nemčina, latinčina), matematika, prírodné vedy, vyučovali aj francúzštinu. Študenti taktiež mohli absolvovať napr. kurz ovocinárstva, včelárstva, lesníctva. K nepovinným predmetom patrili aj telocvik, hudba, spev. Popri škole bolo zriadené aj alumneum (študentská jedáleň). Medzi absolventmi nájdeme viacerých známych predstaviteľov slovenského národného života a kultúry, ako napr. spisovatelia Ferko Urbánek a Anton Bielek. Založenie tejto inštitúcie stálo jeho iniciátorov nemálo úsilia, čo nám dosvedčuje článok jedného zo zakladateľov Františka V. Sasinka. Sasinek v ňom poukázal na viaceré problémy, s ktorými sa jeho zakladatelia museli vyrovnávať v Uhorsku na konci šesťdesiatych rokov 19. storočia. Gymnázium bolo spolu s ďalšími slovenskými gymnáziami a Maticou slovenskou zatvorené v roku 1874 v čase silnejúcej maďarizácie.

SASINEK, František: Zniovské gymnasium. In: Pešťbudínske vedomosti, 1869, roč. 9, 9. 6. 1869, č. 46, s. 1.¹

Každý kat. Slovák, ktorému rozkvet a blahobyť národa a vlasti na srdci leží, nič tak nespokojného nenosí na srdci, jako to, že nevidí, na území Slovenska slovenských kat. gymnasií, ktoré by mohli poskytnúť vzdelaných synov národu a kroz týchto priniesť mu i lepšiu budúcnosť. Odtiaľ sa dá vysvetliť, že volanie o slovenské gymnasia je všeobecným, hromadným a, kde bašovstvo len trochu popúšťa putá, i verejným hlasom Slovákov.

Medzitým len kričať a ruky si položiť krížom, to nedostačuje. Kričať a s novými i s novými plánami v ohľade na gymnasia vystupovať, ľahko je, lebo za slová a krik sa neplatí. Čo nám ale povedia na krik? Mrdnú naň bajuzami a bude pri starom. — Jakokoľvek leda i ja horlím za petície o školy, tieto považujem len za ľavú ruku; za pravú ruku ale považujem čulé sbierky na určite už založiť sa majúce kat. sl. Zniovské gymnasium, — výdatné podpory už jestvujúcich, sväto-martinského a revúckeho, gymnasií. K čomu neprinúfa vládu petície o školy, k tomu ešte istejšie prinútime vládu kroz zakladania svojich samostatných gymnasií, do ktorých mládež sa pohne.

Bratia! Už minul rok, čo sa ozvala myšlienka za kat. slov. gymnasium, a mnohí národovci ozaj a skutkom zaujatí za národ poskladali obeť svoje na oltár národa. Medzitým mnoho je tých, ktorí v prvom zápale dali v časopise pod statočným menom svojim uverejňovať sľubované stovky, ale ten kvet krásny opadal a zostal bez ovocia. Nuž bratia moji, či na sľuboch a slovách, na číslach a v povetrí budeme zakladať gymnasia? Lepšie by bolo tuším pre národ mnoho skutkov a málo kriku. Môže byť, že si niektorí odložili sbieranie a obetovanie milodarov preto, že i tak odložené bolo i otvorenie Zniovského gymnasia na budúci rok. No bár úrokovaniu takto citne uškodené, predca i takto veci vážnej zodpomôže sa, len nech odkladanie sbierok a obeti nedeje sa až do s. Vida. Školský terajší rok už sa blíži ku koncu, a tak i odročovanie sbierok nech sa kloní k uskutočneniu, žeby sme už s budúcim rokom aspoň dve gymnasiálne triedy mohli otvoriť v Zniove.

Nehovorte bratia, vezmúc si za vzor evangelium druhej svätodušnej nedele : niesme v stave založiť samostatné gymnasium, lebo je nás Slovákov dosť, keď len budeme mať i chuti dosť. Keď si 1 000 Slovákov bude vo svojej ohavnej netečnosti bedákať na nemožnosť, neprídeme k zelenej ratolesti: jestlí ale tých 1 000 Slovákov by dalo po 10 zl. mali by sme hneď 10,000 zl., čoby potom vec veru pohlo dobre k predu.

Nehovorte bratia: ktoby stačil ustavične dávať? Lebo veru tak nehovoríte tam, kde o mnoho väčšie obeť prinášate svojej pohodlnosti. Len majte opravdivú lásku k národu a, verte mi, pôjde to i vám. Jestlí nemôžete

¹ Dokument po gramatickej stránke neprešiel jazykovou úpravou, je publikovaný v pôvodnej, neupravenej podobe s ponechaním dobového štýlu, slovosledu a gramatických chýb.

zlaté klášt do pokladnice utiekajúceho sa k vám národu, dajte aspoň krajciare. Nehanbite sa skladať krajciare, lebo ani národ sa nehanbí ich prijať. Jestli my počet duší katolíckych položíme na 2.000,000 a od každej hlavy dostaneme na gymnasium len po krajcari, obdržíme peknú sumičku 20,000 zl.

Nehovorte bratia: veď ešte je dosť času starať sa o konfessionálne slov. kat. gymnasium. Už tuším stojíme blízko toho času, čo cirkvi odňatý bude vliv na profesorov a knihy; čo náboženstvo a náboženské náhľady a mravy profesorov nebudú rozhodovať, lež jedine vedecká schopnosť; či teda už my neteční katolíci máme čakať so založením konfessionálneho kat. slov. gymnasia až dotiaľ, keď už židia a neznabohovia obsadia gymnasiaľne kathedry? ...

Nehovorte bratia: nuž keby sa to gymnasium zakladalo tam alebo tam, i ja bych bol zaň! Kto takto hovorí, ten žene vodu na mlyn vlkom a liškám, ktorí sťa špiclovia všetky možné výhovorky vymýšľajú, len aby cirkev a národ neprišli k slov. konfessionálnému kat. gymnasiu. Kto má pred očima prospech cirkve a národa, ten so zápalom oduševní sa za založenie gymnasia, bar by ono i v Trantarii sa zakladalo, len nech ono zodpovie a odpomôže potrebám cirkve a národa. Jestli my dľa vlastných sebeckých a osobníckárskych náhľadov založenie kat. slov. gymnasia učiníme závislým od dákeho miesta, vtedy, verte mi, nikdy sa nám nepošťastí jeho založenie. Keď povie Púchovčan, Brežňan, Rajčan, Žilinčan, Kubinčan, Prividčan, Krupinčan, Zvolenčan, Mikulášťan a Staro-Turan: keby to gymnasium u nás sa zakladalo i ja bych naň dačo obetoval, vtedy by sme my chudobní Slováci museli založiť už 11 gymnasií. No pri takýchto filosofovaniach už by sa z celého hrdla rehotali nad nami: sokat akar a szarka, de nem birja a farka.² — Zniov je slov. čisté, vzdelané a čistokatolícke mestečko, a tak i súce za sídlo kath. slov. gymnasia a zniovskí mešťania, a vôbec Turčania už značné sumy poskladali k tomu cieľu. Netrhajme sa teda! Nehovorme aspoň my špiclovské porekadlá!

Nehovorte bratia: veď nám dá vláda slovenské gymnasia; nech nám dá vláda slovenské gymnasia; vláda nám dať musí slovenské gymnasia! Keby toto nehovorili daktorí opravdiví, národu oddaní synovia, držal bych to za uplatené agitacie k prekazeniu zniovského gymnasia; lebo sú ozaj mnohí vlci v ovčom rúchu, ktorí náhľadom protinárodným neskúsených všady pochlebujú, len aby svornosť a pokrok národa prekazili; ponevác ale tie slova opakujú i opravdiví a za takých i platiť chcejúci národovci, ja z mojej strany ľutujem ich optimismus, ktorého v netečnosti sa pridržajú. Nádeje nás tam sklamaly, kde nám mnoho až veľmi mnoho sľubovali (ku pr. v otázke národnostnej), a dostali sme z koláča dieru: a my chceme úfať od vlády slovenské gymnasia, ktoré nám asi najmenším pokývnutím hlavy nesľúbili?

² Straka chce veľa, ale nemá chvost (z maď.).

Na to „nech nám dá " a „musí nám dať“ tým menej stavám svoju nádej na slovenské gymnasia, lebo pre nás sú iné vážky spravodlivosti, nežli pre maznancov macochy. K takémuto nátlaku už vládu treba inej svornosti a energie národa, nežli je to u nás, u ktorých „ano“ „nie“ sú si vo vlasoch, a kde energia vyvinutá za dobro národa odmeňuje sa statočného a dospelého muža nehodnými anekdotami a denunciaciami.

Ba dajme tomu, žeby vláda konečne sto rokami pred súdnym dňom chcela nám dať slovenské gymnasia: či myslíte že to urobí ináč, nežli až zo snemovného naloženia? Či myslíte, že nám dá vierovyznanské gymnasia? Vidíte teda: či nám dá vláda či nedá slovenské gymnasia, je to pre nás „gehupft wie gesprungen“: v oboch pádoch musíme si založiť slovenské gymnasia, a síce vierovyznanské, lebo beznáboženské gymnasia by boli len záhubou pre mravnosť národa, — samostatné, žeby pre ne neprišli dnes vládne „stanovy“, a zajtra „szabályok“³.

Nože teda bratia katolíci hore sa! Vy čo ste posluhovali tie stovky a padesiatky, jestli sa nechcete uderiť po hube, uderť sa po vrecku; Vy pl. t. duchovní pastieri, ktorí v terajších okolnosťach potrebu konfesionálneho kath. gymnasia najviac nahliadnuť máte, napomeňte duše vám sverené aspoň ku sbierkam krajcarovým. Vy svadobníci a hodovníci, keď sa vám pri pečienkach a vinku dobre povede, rozepamätajte sa i na biedu národa, ktorý v novomodnej konštitúcii stratil i to pestovanie slovenskej reči a literatúry v gymnasiach na Slovensku, ktoré mu skúpy a tesný absolutismus nekdý doprial.

Demonštrujte! Demonštrujte nie sťa reakcia dáka vo vlasti, lež demonštrujte sbierkami a obeťami vašu lásku ku cirkvi a národu; demonštrujte činom týmto praktickým žiadosť a potrebu škôl pre slovenský národ, aby vzdelaný bol i pre blaho a česť svoju, i pre blaho a česť spoločnej uhorskej drahej vlasti.

³ Poriadky (z mad').

PRÁCE ŠTUDENTOV

Spoločenské postavenie slovenského učiteľa v rokoch 1918 – 1938*

Jaroslav Durec

Otázka vysokoškolského vzdelávania učiteľov ľudových škôl a možnosti jej riešenia

Otázkou reformy akademického vzdelávania učiteľov sa už pred prvou svetovou vojnou zaoberali pedagogickí myslitelia v Nemecku a v Rakúsko-Uhorsku.¹ Nemecký pedagóg Gustáv Adolf Lindner vo svojej práci *Vysoká škola pedagogická* opisuje vysokoškolské semináre pre učiteľov pôsobiacich na učiteľských ústavoch. Počas prvej svetovej vojny plánovala uhorská vláda reformu učiteľských ústavov, ktoré mali byť predĺžené zo 4-ročného na 6-ročné štúdium. Zánik monarchie znemožnil uskutočniť plánované reformy.²

Podľa štatistických údajov v školskom roku 1921/22 bolo v celej ČSR 68 učiteľských ústavov, z toho 33 českých, 16 nemeckých, 14 slovenských, 4 rusínske a 1 maďarský. Na slovenských učiteľských ústavoch študovalo 1 643 kandidátov učiteľstva, do prvého ročníka nastúpilo 412 kandidátov učiteľstva a do praxe vstúpilo 332 absolventov.³

Vzdelávanie na učiteľských ústavoch prebiehalo štyri roky podľa rakúskeho školského zákona z roku 1869 a uhorského nariadenia z roku 1881. Obsah vzdelávania bol podmienený spoločenskými požiadavkami ČSR. V učebných osnovách na slovenských a českých učiteľských ústavoch existovali určité odlišnosti. V Česku bol predmet náboženstvo nepovinný, ale na Slovensku povinný vo všetkých štyroch ročníkoch. Českým kandidátom učiteľstva na učiteľských ústavoch boli poskytnuté hlbšie poznatky z pedagogiky, fyziky, chémie, prírodopisu, kreslenia, hudby a spevu. Naopak, slovenskí kandidáti učiteľstva na učiteľských ústavoch získali širšie poznatky z oblasti náboženstva, materinského jazyka, dejepisu a vlastivedy.⁴

Samotná pedagogická príprava začínala v druhom ročníku. Pozornosť bola venovaná všeobecnej psychológii a pedagogike so zameraním na duševný vývin človeka. V treťom ročníku vzdelávanie pozostávalo z predmetov základy logiky a všeobecnej didaktiky. V štvrtom ročníku kandidáti učiteľstva získali poznatky z dejín výchovy a vzdelávania. Školské čítanie bolo zamerané na diela J. A. Komenského a iných pedagogických spisov.⁵

* Text študenta Jaroslava Dureca je pokračovaním rovnomenného príspevku publikovaného v časopise *Verbum historiae* 2/2018.

¹ BIELEK, Karol: Akademické vzdelanie učiteľstva. In: *Slovenský učiteľ*, 1922, roč. 3, č. 14-15, s. 253.

² MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 53.

³ Tamže, s. 50.

⁴ Tamže, s. 51-52.

⁵ Tamže, s. 52.

Štúdium končilo maturitnou skúškou a následne museli dočasní učitelia absolvovať 20-mesačnú pedagogickú prax v ľudovej škole. Po ukončení praxe skladali skúšku učiteľskej spôsobilosti a po jej úspešnom zložení sa z nich stali definitívni učitelia.⁶

Nespokojnosť so vzdelávaním kandidátov učiteľstva viedla v ČSR k vytvoreniu dvoch skupín učiteľov s rozdielnymi názormi na reformu učiteľskej prípravy. Prvá skupina zastávala názor, že je potrebné uskutočniť len reformu učiteľských ústavov, pričom druhá skupina požadovala rozšíriť prípravu kandidátov učiteľstva o vysokoškolské vzdelanie.⁷

Po vzniku ČSR sa poukazovalo na rozsiahle nedostatky učiteľských ústavov. Veľmi kritizovaným problémom bolo prijímacie konanie do učiteľských ústavov. Prijímali do nich 15 – 16-ročných chlapcov, ktorí si často neuvedomovali dôležitosť učiteľského povolania. V učiteľskom ústave im síce bola vstúpovaná dôležitosť učiteľského poslania, ale po jeho absolvovaní sa museli sami vyrovnávať so spoločenskými a kultúrnymi problémami. Pri nadmerných požiadavkách mohol vzniknúť odpor k učiteľskému povolaniu.⁸

Ako príklad nedostatočného vzdelania dosiahnutého v učiteľskom ústave možno poukázať na rozvoj seba vzdelávania. Na hodinách pedagogiky sa naučili naspamäť odsek o potrebe neustáleho seba vzdelávania jednotlivca. Budúcich učiteľov to ale nepripravilo na reálny život: „*Tento odsek sme sa naučili, na jednotku sme ho vypovedali a v živote potom sme stáli s prázdnyimi rukami.*”⁹ Po skončení učiteľského ústavu začali so seba vzdelávaním, ale pod vplyvom nedostatočného vzdelania nevedeli nájsť správny životný smer: „*Stretol som sa s kolegami, ktorí náhodou dostali do rúk knihy extrémneho, tendenčného obsahu a na ich „vývine” zapríčineného „seba vzdelávaním” bolo poznať poblúdenie.*”¹⁰

Tieto nedostatky sa snažila vyriešiť prvá skupina, ktorá ako sme uviedli, nepodporovala vysokoškolské vzdelanie učiteľov, ale bola len za reformu učiteľských ústavov. Bolo potrebné prispôsobiť učiteľské ústavy modernému chápaniu školy a novým spoločensko-kultúrnym pomerom. Učiteľské ústavy mali oboznámiť kandidátov učiteľstva s učebnými osnovami všetkých predmetov a s prípravou učebných plánov na jednotlivé mesiace, týždne a dni. Teoretické prednášky profesorov o metodike jednotlivých predmetov mali byť doplnené o praktické výstupy v cvičnej škole.¹¹

Praktická príprava kandidátov učiteľstva prebiehala v cvičnej škole v blízkosti učiteľského ústavu. Okrem cvičnej školy mali navštevovať rôzne

⁶ PŠENÁK, Jozef: *Slovenská škola a pedagogika 20. storočia*. Ružomberok : Verbum, 2011, s. 70.

⁷ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 56.

⁸ VALOCKÝ, Gustáv: Akademické vzdelanie. In: *Slovenský učiteľ*, 1921, roč. 2. č. 5 – 6, s. 59.

⁹ KLIMKO, Ján: K reforme učiteľského vzdelania. In: *Slovenský učiteľ*, 1935, roč. 16, č. 4, s. 181.

¹⁰ Tamže, s. 180.

¹¹ RÁKOŠ, Jozef: Čo sa očakáva od učiteľských ústavov?. In: *Slovenský učiteľ*, 1931, roč. 13, č. 2, s. 80-81.

mestské a vidiecke školy v rôznych podmienkach a navzájom ich porovnávať. Osobitnú pozornosť mali kandidáti učiteľstva venovať jednotriednej škole. Keďže v týchto triedach sa naraz učilo viacero ročníkov, bolo potrebné správne rozdeliť vyučovaciu látku na niekoľko častí.¹²

Obzvlášť veľká pozornosť mala byť venovaná vedeniu školskej administratívy. V tejto oblasti mali učitelia veľké nedostatky. Poukazujú na to udalosti krátko po vzniku ČSR, keď školská inšpekcia v roku 1921 zisťovala podmienky na jednotlivých školách. Mnohí učitelia nevedeli správne viesť školskú administratívu a mnohí neviedli ani triednu knihu.¹³ Tento závažný problém malo vyriešiť praktické vyučovanie. Samotná teória bola považovaná za nedostatočnú. Budúci učitelia sa mali oboznámiť zo všetkými tlačivami, s ktorými môžu prísť do styku v škole. Dôležité bolo správne naučiť sa viesť triednu knihu, účtovnícke knihy, výročné správy, školský inventár a pod. *„O všetkých spomenutých a iných tlačivách nestačí poučenie, do toho treba sa vžiť už v učiteľskom ústave.”*¹⁴

Dôležitou súčasťou prípravy kandidátov učiteľstva v učiteľských ústavoch bola ich mimoškolská činnosť. Pod pojmom mimoškolská činnosť sa myslelo vzdelávanie vidieckeho obyvateľstva v oblasti kultúry a hospodárstva. Mnohé učiteľské ústavy mali v týchto oblastiach medzery, a preto mali kandidáti učiteľstva absolvovať sériu prednášok z mimoškolskej činnosti, zamerané na prácu v úverových a potravných družstvách, v hasičskom zbore, v osvetovej komisii atď. Od učiteľa miestny vidiecky ľud požadoval často rady v oblasti roľníctva a politiky. Učiteľ preto vystupoval ako tzv. „radca” ľudu. Z toho môžeme usúdiť, že učiteľský ústav mal vychovávať skôr praktických ľudí, ktorí by si vedeli poradiť s rôznymi neočakávanými udalosťami. Naopak, vysoká škola bola chápaná len ako teoretická škola, bez praktického zamerania.¹⁵

Práve v súvislosti s mimoškolskou činnosťou učiteľa ľudovej školy bola kritizovaná snaha o vysokoškolské vzdelanie. Návrhy na vedecké alebo akademické vzdelanie mnohí učitelia prijímali ako zbytočné pre učiteľa ľudovej školy: *„Učiteľské povolanie nepokladám za vedecké, lebo som presvedčený, že dobrý učiteľ je v prvom rade tvorivým umelcom, čo je voľačo celkom iného.”*¹⁶ Pojem „vedecké” J. Klimko chápal ako absolvovanie univerzity s jednotlivými vedeckými odbormi, ako boli: psychológia, sociológia, etika, logika a iné vedy, ktoré považuje pre učiteľa za zbytočné, pretože „degradujú” učiteľské vzdelanie. Naopak, učiteľa chápal ako „tvorivého umelca”, ktorý síce musí mať dostatočný prehľad v pedagogike, v

¹² Tamže, s. 82.

¹³ KÍČKOVÁ, Adriana: Situácia na slovenských školách v roku 1921 [online]. In: *Historicko-pedagogické fórum*, 2016, roč. 5, č. 2, s. 4-6 [citované 30. marca 2017]. Dostupné na internete: <http://www.msap.sk/images/stories/casopis/hpf_2-2016.pdf>.

¹⁴ RÁKOŠ, Čo sa očakáva od učiteľských ústavov?, s. 82.

¹⁵ Tamže, s. 82.

¹⁶ KLIMKO, K reforme učiteľského vzdelania, s. 181.

psychológii dieťaťa a v sociológii, ale nie na vedeckej úrovni. Učiteľ sa mal zameriavať predovšetkým na kľúčové faktory, ktoré ovplyvňujú vývin jednotlivca (prostredie, rovesníci, rodina a pod.).¹⁷

Druhá skupina požadovala rozšírenie prípravy kandidátov učiteľstva. Budúci učitelia ľudových škôl mali okrem učiteľských ústavov absolvovať aj vysokoškolské vzdelávanie.¹⁸ V tejto druhej skupine bolo oveľa viac učiteľov ako v prvej skupine, pretože vyššie vzdelanie znamenalo lepšie spoločenské postavenie. Učitelia ľudových škôl nedosahovali také spoločenské postavenie ako iné povolania s vysokoškolským vzdelaním, napr. lekár alebo kňaz.¹⁹ Rovnaký názor na vysokoškolské vzdelanie učiteľov mal prezident T. G. Masaryk: „*Som za akademické vzdelanie rozhodne a bezpodmienečne: Všetky dôvody, ktoré sa udávajú za akademické vzdelanie duchovných, platia pre učiteľov, a to dokonca v miere vyššej.*”²⁰

Vysokoškolské vzdelanie učiteľov ľudových škôl malo pomôcť odstrániť bariéry medzi učiteľmi a stredoškolskými profesormi. Skupina poslancov už 21. novembra 1918 podala návrh ministerstvu školstva na zavedenie vysokoškolského vzdelávania učiteľov. Na pracovnom pedagogickom zjazde, uskutočnenom 4. júla 1919 v Prahe, predložil svoj návrh na reformu vzdelávania učiteľov prof. Otakar Kádner, významná osobnosť českej pedagogiky. Jeho návrh je považovaný za prvý ucelený systém vysokoškolskej prípravy kandidátov učiteľstva. Na celom území ČSR mali byť založené vysoké školy pedagogické. Vzdelávanie malo prebiehať dva roky a štúdium by tvorila teoretická a praktická príprava. Do vysokých škôl pedagogických mohli byť prijatí len absolventi s úplným stredoškolským vzdelaním.²¹

Slovenskí učitelia zhrnuli svoje požiadavky v memorande, ktoré odovzdali MŠaNO 3. septembra 1919. V memorande požadovali akademické vzdelanie pre učiteľov, ktoré malo byť do praxe zavádzané postupne, aby nebola náhlým zásahom narušená príprava kandidátov v učiteľských ústavoch.²² Obávali sa tiež zhoršenia vzťahov medzi učiteľmi z dôvodu vytvorenia dvoch skupín, ktoré by mohli navzájom súperiť. Jednu skupinu by tvorili absolventi učiteľských ústavov a druhú skupinu vysokoškolsky vzdelaní učitelia.²³ Súčasne požadovali v memorande pre učiteľov zavedenie

¹⁷ Tamže, s. 182.

¹⁸ ŠTULRAJTEROVÁ, Jana: Vývin učiteľského vzdelávania na Slovensku do roku 1945. In: *Paedagogica*. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2013, roč. 25, s. 22.

¹⁹ VALOCKÝ, Akademické vzdelanie, s. 59.

²⁰ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 56.

²¹ LETZ, Róbert: Prierez dejinami Pedagogickej fakulty UK v Bratislave od založenia po súčasnosť. LETZ, Róbert – MATULA, Pavol (eds.): *Tradere scientiam : 70 rokov Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 1946 – 2016*. Bratislava : Pedagogická fakulta UK; Iris, 2016, s. 32-33.

²² DANKO, Ján: Návrhy predsedníctva ZUS. Ďalšie vzdelávanie učiteľov. In: *Slovenský učiteľ*, 1921, roč. 2, č. 5 – 6, s. 74-75.

²³ ŠVEC, Michal: Vysokoškolské vzdelanie slovenského učiteľstva. In: *Slovenský učiteľ*, 1921, roč. 2, č. 16 – 17, s. 242-243.

pokračovacích kurzov, prostredníctvom ktorých si mali zvyšovať vzdelanie.²⁴ Tieto pokračovacie kurzy sa tiež nazývali letné kurzy a mali byť zriadené v každej župe. Učitelia mali vytvoriť 20 – 30-členné skupiny a kurzy navštevovať počas letných prázdnin.²⁵

Prvý zjazd českých a slovenských učiteľov, uskutočnený 1. – 3. júla 1920 v Prahe, priniesol so sebou ďalší návrh vysokoškolského vzdelávania učiteľov, ktorý na zjazde opäť predložil O. Kádner. V návrhu požadoval 4-ročné štúdium na pedagogickej fakulte, ktorá by zastávala rovnocenné postavenie s ostatnými fakultami. Napriek tomu, že sa návrh podporovaný Československou obcou učiteľskou (ČOU) dostal do záverečnej zjazdovej rezolúcie, nenašiel dostatočné porozumenie vo vláde, ani v univerzitnom prostredí. Ako riešenie slúžilo zakladanie pedagogických akadémií.²⁶

Porada odborníkov a učiteľov poľnohospodárskych škôl, ktorá sa uskutočnila 30. januára 1921 v Trenčianskych Tepliciach, priniesla so sebou určité očakávania. Počas porady A. Štefánek informoval o udalostiach prebiehajúcich na MŠaNO, ktoré rokovalo o možnostiach reformy vzdelávania učiteľov a plánovalo zaviesť pre absolventov strednej školy dva ročníky pedagogickej akadémie s praktickým zameraním.²⁷

Zo slovenských učiteľov podporovali vysokoškolské vzdelávanie učiteľov ľudových škôl Karol Bielek, Ján Dérer a Michal Švec. Na stránkach pedagogického časopisu *Slovenský učiteľ* rozpracoval svoj návrh Karol Bielek v článku *Akademické vzdelanie*. Podľa neho čím vyššie vzdelanie učitelia absolvujú, tým bude ich vyučovanie v škole, ale hlavne kultúrne pôsobenie medzi ľudom, dokonalejšie a účinnejšie. Podáva nasledovnú reformu učiteľskej prípravy: učiteľský ústav pozostávajúci zo štyroch ročníkov, plus 2-ročnú pedagogickú akadémiu. K. Bielek vyzval slovenských učiteľov a učiteľské spolky, aby sa k danému návrhu vyjadrili a podporili vypracovanie spoločného návrhu, ktorý by predložili MŠaNO. Vypracovanie spoločného návrhu nebolo v danej situácii možné, a to z dôvodu začínajúcich konfliktov medzi členmi v ZUS.²⁸

V roku 1926 prichádza zo strany škôldozorca Pavla Gallu z Turčianskeho Sv. Martina ďalší námet na vzdelávanie učiteľov. V návrhu zlúčil vzdelávanie učiteľov a stredoškolských profesorov, ktorí by sa spoločne prihlásili na filozofickú fakultu. Učitelia ľudových škôl mali po štyroch semestroch absolvovať prvú skúšku a po desaťmesačnom pôsobení v ľudovej škole zasa skúšku učiteľskej spôsobilosti. Štúdium učiteľov meštianskych a stredných škôl malo na filozofickej fakulte pokračovať ďalej.²⁹

²⁴ DANKO, Návrhy predsedníctva ZUS, s. 74.

²⁵ ŠVEC, Vysokoškolské vzdelanie slovenského učiteľstva, s. 243.

²⁶ LETZ, Prierez dejinami Pedagogickej fakulty UK, s. 34-35.

²⁷ VALOCKÝ, Akademické vzdelanie, s. 58.

²⁸ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 59.

²⁹ KOMPOLTOVÁ, Soňa: Odzrkadlenie snáh o vysokoškolské vzdelávanie učiteľov národných škôl v slovenských pedagogických časopisoch v rokoch 1918 – 1946. In: MICHALIČKA, Vladimír – PLEŠKOVÁ,

Dôležitý medzník nastal v školskom roku 1930/1931, keď bola v Bratislave z podnetu Školského referátu MŠaNO zriadená jednoročná Štátna pedagogická akadémia (ŠPA). Podobné akadémie zriadili o rok neskôr v Prahe a v Brne. Poskytovali vyššie vzdelanie učiteľom ľudových a meštianskych škôl. Podľa štatútu ŠPA sa pedagogický zbor skladal z vysokoškolských profesorov, stredoškolských profesorov, cvičných učiteľov učiteľských ústavov a iných odborníkov s vysokoškolským vzdelaním. Na ŠPA vyučovali známe osobnosti v oblasti pedagogiky napr. Josef Hendrich, Imrich Karvaš, Juraj Čečetka a iní.³⁰

Na činnosť ŠPA sa pozeralo z dvoch uhlov pohľadu. Jedna strana hodnotila činnosť ŠPA pozitívne. Podľa Jozefa Kerpta poslucháči pracovali intenzívne a boli vedení k samostatnej práci s knihou a odbornou literatúrou. Na seminároch hodnotili odborné práce a spoločne diskutovali o jednotlivých pedagogických problémoch. Takýto spôsob práce prevyšoval učiteľské ústavy. J. Hendrich vo svojich spomienkach na ŠPA tvrdil, že jeho hlavným záujmom vo vyučovaní bolo pretvárať poslucháčov na kritických skúmateľov.³¹

Cieľom kritiky ŠPA bola dĺžka štúdia pozostávajúca len z jedného roku. J. Hendrich preto navrhoval dvojročné štúdium, nie však z dôvodu rozšírenia obsahu predmetov, ale aby poslucháči mali väčší priestor venovať sa vlastným záujmom. Podľa neho, nadmerné požiadavky kladené na poslucháčov, môžu len znechutiť celé štúdium. S názormi J. Hendricha sa stotožňuje J. Čečetka, jeden rok štúdia na ŠPA považoval tiež za nedostatočný, pretože učebná látka sa nemá len namemorovať, potrebné je premyslieť ju.³²

J. Čečetka v roku 1937 podal vlastný návrh na reformu učiteľského vzdelávania. Vo svojom návrhu jednoznačne požadoval vysokoškolskú prípravu budúcich učiteľov, pretože učiteľské ústavy počas štyroch rokov nemohli poskytnúť žiakom dostatočné vedomosti, ktoré od nich požadovala súčasná doba. J. Čečetka rozdelil univerzitné prednášky na všeobecné a špeciálne, povinné a voľné. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave mala poskytnúť vysokoškolskú prípravu nielen stredoškolským profesorom, ale tiež učiteľom ľudových a meštianskych škôl. Dĺžku štúdia rozdelil podľa jednotlivých kategórií učiteľov: štyri roky profesori stredných škôl, tri roky učitelia meštianskych škôl a dva roky učitelia ľudových škôl. Návrh J. Čečetku mal vytvoriť nový model vzdelávania pre kandidátov

Eva (eds.): *Dejiny školstva v slovenskej pedagogickej časopiseckej tvorbe*. Bratislava : Ústav informácií a prognóz školstva, mládeže a telovýchovy, 1995, s. 67-68.

³⁰ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 61.

³¹ Tamže, s. 62.

³² Tamže, s. 63.

učiteľstva v jednotlivých kategóriách. Vyzval preto odborníkov na diskusiu, ktorá však nemala dostatočný súhlas.³³

V súvislosti s Filozofickou fakultou Univerzity Komenského mal pre pedagogiku veľký význam pedagogický seminár. Vznikol počas zimného semestra v akademickom roku 1923/24 a bol určený na prípravu stredoškolských profesorov. Pedagogika bola pomerne mladý vedecký odbor a krátko po vzniku ČSR sa prednášala v rámci filozofie, preto vďaka založeniu pedagogického seminára došlo k rozvoju pedagogickej vedy na Slovensku.³⁴

Vysokoškolské vzdelávanie učiteľov mala podporiť novovzniknutá Škola vysokých štúdií pedagogických (ŠVŠP) v Bratislave. Podnet na vznik školy dala Pedagogická spoločnosť slovenská, ktorá zvolala ustanovujúcu schôdzu 29. apríla 1937. Na schôdzu prišlo 11 zástupcov učiteľských spolkov, organizácií a Školského referátu MŠaNO. Za riaditeľa školy bol zvolený Ján Uher.

Štúdium malo trvať štyri semestre a obsah vzdelávania mal pozostávať zo základných problémov školskej pedagogiky a to rovnako na úrovni teoretickej, ako aj praktickej. V prvom roku štúdia mal byť dôraz kladený na teoretické vzdelávanie v predmetoch: dejiny pedagogiky, sociológia, psychológia, etika, estetika, biológia dieťaťa a iné. Druhý rok štúdia mal byť zameraný na praktické predmety: metódy didaktické, literatúra pre deti, hlavné úlohy ľudovej školy, ručné práce a iné. Predmety mali vyučovať univerzitní profesori a učitelia s praktickými skúsenosťami.³⁵ Napriek uskutočneniu rozsiahlych príprav a vytvoreniu pedagogického zboru, škola pod vplyvom blížiacich sa vojnových udalostí svoju činnosť nikdy nezačala.

Na rozdiel od Slovenska, v Čechách boli z podnetu ČOU založené ŠVŠP v Prahe už v roku 1921 a v Brne v roku 1922.³⁶ Išlo o súkromné vzdelávacie inštitúcie, ktoré poskytovali dvojročné kurzy na vysokoškolskej úrovni. Na kurzoch poslucháči získavali vedomosti z filozofie, psychológie, estetiky, logiky, biológie a pod. Model vzdelávania učiteľov na ŠVŠP neobsahoval ešte potrebné znalosti predmetov, ktoré učitelia vyučovali na ľudových školách.³⁷ ŠVŠP v Prahe so súhlasom MŠaNO počas letných prázdnin uskutočňovala na Slovensku kurzy pre učiteľov meštianskych škôl, ktoré mali skvalitniť prípravu na skúšky učiteľskej spôsobilosti vyučovať na meštianskych školách.³⁸

³³ ŠTULRAJTEROVÁ, Janka: Vzdelávanie učiteľov. In: KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.): *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, VEDA, 2016, s. 260-261.

³⁴ Tamže, s. 255.

³⁵ Blížšie pozri: JELÍNEK, K.: Škola vysokých štúdií pedagogických v Bratislave. In: *Slovenský učiteľ*, 1937, roč. 18, č. 9, s. 479-480.

³⁶ ŠTULRAJTEROVÁ, Vzdelávanie učiteľov, s. 256-257.

³⁷ LETZ, Priezez dejinami Pedagogickej fakulty UK, s. 35.

³⁸ Vysokoškolské kurzy v Banskej Bystrici. In: *Gemer-Malohont*, 1937, roč. 19, č. 11, s. 2.

Po vzniku ČSR vstupovalo do školstva množstvo žien. Pre vzdelávanie učiteľiek boli určené najmä odborné učiteľské ústavy. Tieto pripravovali učiteľky domácich náuk a učiteľky detských opatrovní (materských škôl). Zakladali sa pri učiteľských ústavoch.³⁹ Na štúdium učiteľiek domácich náuk prijímali najmenej 17-ročné dievčatá, telesne a duševne zdravé, bezúhonné, mravné, ktoré absolvovali štvrtú triedu meštianskej alebo strednej školy. Uprednostnené boli absolventky gazdinskej školy. Po ukončení dvojročného štúdia skladali komisionálne záverečné skúšky a po ich úspešnom zložení, dostali vysvedčenie o učiteľskej spôsobilosti vyučovať na ľudových školách domáce náuky – ženské ručné práce. Po absolvovaní dvojročnej pedagogickej praxe v ľudovej škole si mohli rozšíriť kvalifikáciu zložením odborných skúšok pre spôsobilosť vzdelávať žiakov v domácich náukách na meštianskej škole.⁴⁰

Odborné učiteľské ústavy, ako sme uviedli, vzdelávali tiež učiteľky pre detské opatrovne. Prijímali do nich 16-ročné dievčatá po absolvovaní predbežného školského vzdelania. Podmienkou prijatia bol dobrý hudobný sluch a hlas, zručnosť v kreslení, v ženských ručných prácach a telesná spôsobilosť. Po ukončení dvojročného štúdia skladali skúšku spôsobilosti, ktorá ich oprávňovala pôsobiť ako učiteľky v detských opatrovniach.⁴¹

Angažovanosť slovenského učiteľa v učiteľských spolkoch

Slovenskí učitelia si uvedomovali, že aj po vzniku ČSR musia naďalej bojovať za zlepšenie svojho sociálneho statusu. Preto začali v novovzniknutej ČSR vznikať nové učiteľské organizácie. Motiváciou boli väčšinou stavovské, politické, náboženské a odborné (pedagogické) dôvody. Každá organizácia si vytvorila svoj vlastný pracovný a ideový program. Svoje postoje a názory publikovali členovia v tlačových orgánoch svojej organizácie. Ak učiteľská organizácia nemala svoju vlastnú tlač, členovia predstavili svoje spoločensko-politické postoje na stránkach nezávislých pedagogických časopisov alebo dennej tlače. Niektoré učiteľské organizácie pod vplyvom rozdielnych spoločenských a politických názorov bojovali proti sebe. V mnohých prípadoch to záležalo od pripútania učiteľských organizácií k politickým stranám.⁴²

Na Slovensku pôsobili tieto učiteľské organizácie: Zemský učiteľský spolok, Zväz slovenského učiteľstva, Spolok evanjelických učiteľov, Spolok maďarských učiteľov, Spolok ukrajinských a ruských učiteľov, Spolok židovských učiteľov a Spolok učiteľov penzistov.⁴³

³⁹ ŠTULRAJTEROVÁ, Vzdelávanie učiteľov, s. 253.

⁴⁰ PŠENÁK, *Slovenská škola a pedagogika 20. storočia*, s. 70-71.

⁴¹ ŠTULRAJTEROVÁ, Vzdelávanie učiteľov, s. 253.

⁴² ŠTULRAJTEROVÁ, Jana: Učiteľské organizácie na Slovensku počas prvej Československej republiky. In: *Paedagogica*. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2012, roč. 24, s. 20-21.

⁴³ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 27.

Zemský učiteľský spolok a Slovenský učiteľ

Najstaršou učiteľskou organizáciou na Slovensku bol ZUS. Vznikol 4. augusta 1919 v Žiline.⁴⁴ Na zakladajúcom zhromaždení bol za predsedu spolku zvolený Anton Hancko, učiteľ v Žiline a poslanec Národného zhromaždenia za HSLS. S voľbou predsedu nebola spokojná pokroková časť učiteľstva, ani vedenie Školského referátu MŠaNO v Bratislave. Obávali sa, že činnosť ZUS by mohol spájať s politikou HSLS.⁴⁵

ZUS mal nasledujúcu správu: podpredsedovia František Šidlo, správca meštianskej školy v Banskej Bystrici, Alžbeta Mačková, učiteľka, a Jur Babka, inšpektor v Banskej Bystrici, tajomníci Martin Ježo, učiteľ vo Východnej a Jozef Chmeliček, učiteľ meštianskej školy v Banskej Bystrici, zapisovatelia Adam Špitka, učiteľ v Ľubinej a František Příborský, učiteľ, pokladníčka Terézia Košinová, učiteľka v Žiline.⁴⁶

ZUS stanovil niekoľko cieľov organizácie, pre učiteľov bol najdôležitejší nasledujúci cieľ: „*hájenie, podporovanie mravného a hmotného povznesenia stavu učiteľského*“.⁴⁷ ZUS obhajoval požiadavky slovenských učiteľov na zlepšenie sociálneho zabezpečenia, rozšírenie paritného zákona na všetkých slovenských učiteľov, nielen štátnych, zabezpečenie dôchodku pre staropenzistov a spravodlivé obsadzovanie vedúcich a inšpektorských miest v školstve. Členom ZUS mohol byť každý učiteľ bez ohľadu na konfesiu, charakter školy a politickú príslušnosť. Jedinou podmienkou bolo zložiť sľub vernosti ČSR a zaplatiť členský poplatok 500 Kčs.⁴⁸

ZUS vydával vlastný časopis *Slovenský učiteľ*, ktorý vychádzal dvakrát mesačne. Redaktorom bol Martin Ježo a neskôr Fraňo Mojto.⁴⁹ V prvom čísle ZUS poukázal na hlavnú úlohu časopisu: „*...má byť radcom a hybnou silou organizovaného učiteľstva na Slovensku vo veciach kultúrnych a hmotných. Má byť ohlasovateľom a tlumočníkom túžieb učiteľstva... Všetka naša práca vedená bude duchom republikánskym-demokratickým. Pracovať budeme na rozkvet našej vlasti československej zo všetkých našich síl*“.⁵⁰

Časopis ponúkol učiteľom priestor, aby sa mohli slobodne vyjadrovať ku všetkým pedagogickým problémom a stavovským záležitostiam. Časopis zo začiatku obhajoval bratské vzťahy medzi Čechmi a Slovákmi a odsudzoval hlasy proti Čechom:⁵¹ „*...musíme stáť ustavične na stráži, lebo falošní proroci a maďarónski štváči sa ukrádajú medzi ľud a láskavými vymyslenými heslami, ako sú: Česi nám chcú odobrať vieru a reč – hľadia ho sklátiť z pravej*

⁴⁴ HANCKO, Anton: Zemský učiteľský spolok – Naša jednotka. In: *Učiteľský kalendár*, 1921/1922, roč. 1, s. 92.

⁴⁵ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 27-28.

⁴⁶ ŠTULRAJTEROVÁ, Učiteľské organizácie na Slovensku, s. 21.

⁴⁷ Stanovy Zemského učiteľského spolku pre Slovensko. In: *Slovenský učiteľ*, 1922, roč. 3, č. 5 – 7, s. 114-115.

⁴⁸ Tamže, s. 115.

⁴⁹ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 28.

⁵⁰ JEŽO, Martin: Na cestu. In: *Slovenský učiteľ*, 1920, roč. 1, č. 1, s. 1.

⁵¹ PŠENÁK, *Slovenská škola a pedagogika 20. storočia*, s. 82.

cesty, na ktorú nastúpil a chcú zasíť semeno nedôvery a nenávisť proti bratom Čechom".⁵²

V 20. rokoch začína medzi učiteľmi združenými v ZUS narastať napätie. Problémom bola otázka zoštátňovania škôl. ZUS na začiatku svojej činnosti, pod vplyvom možného zlepšenia sociálnych pomerov učiteľov cirkevných škôl, podporoval možnosť poštátňovania cirkevného školstva:⁵³ „*My sme si to svojho času tak predstavovali, že štát vzájomnou, pokojnou dohodou s cirkvami ako dosavadnými udržiavateľmi odoberie cirkevné školy a zoštátni ich, že tieto školy budú slúžiť pestovaniu slovenského národného ducha, že vyučovanie náboženstva bude ponechané...*”⁵⁴ Slovenskí učitelia sa obávali, že pod vplyvom zoštátňovania školstva a zavádzaním predmetu občianska výchova, bude zo škôl odstránená náboženská výchova, čomu chceli rozhodne zabrániť.⁵⁵ Zavedením predmetu občianska výchova napokon došlo ku kompromisu medzi vedeckým a náboženským výkladom o spoločnosti a prírode.⁵⁶

Učitelia združení v ZUS sa rozdelili na dva prúdy. Jedni sa začali nazývať „pokrokármi” a druhý „nepokrokármi”. „Pokrokári” boli za okamžité a bezpodmienečné zoštátňovanie škôl. Okrem toho žiadali, aby učitelia nemohli vyučovať náboženstvo a vykonávať funkciu kantora, pretože to znevažuje učiteľský stav. „Nepokrokári” neboli proti zoštátňovaniu, ale chceli zostať nestranní. Vyučovanie náboženstva a vykonávanie funkcie kantora chceli nechať na slobodnom rozhodnutí učiteľa. K týmto patrili tiež redaktor časopisu M. Ježo.⁵⁷

Učitelia (členovia pokrokového krídla) prestali chodiť na valné zhromaždenia ZUS a začali si organizovať vlastné porady. Pod vplyvom hroziaceho rozkladu vyzýval M. Ježo oba prúdy, aby sa pomerili a našli spoločné riešenie: „*Bratia, držím sa toho stanoviska, že na Slovensku musí byť každému republikánsky a slovensky zmýšľajúcemu učiteľovi zabezpečené právo presvedčenia! Keby sme jeden druhého terorizovali, tak nesledujeme zásady pravej demokracie, ale staviame sa proti nim. Nie rozkol, ale zjednotenie hľadáme.*”⁵⁸

Historickým medzníkom vo vývoji ZUS bol rok 1928, keď na valnom zhromaždení zmenili, na návrh Karola Murína, názov spolku na Krajinský učiteľský spolok (KUS). Nový názov spolku sa vysvetľoval tiež ako Katolícky učiteľský spolok. A. Hancko ako predseda KUS sa snažil realizovať politiku

⁵² PAVLOVIČ, Jozef: Úloha slovenského učiteľa a slovenskej školy. In: *Slovenský učiteľ*, 1920, roč. 1, č. 1, s. 10.

⁵³ GABZDILOVÁ, Soňa: *Školský systém na Slovensku*, s. 68.

⁵⁴ JEŽO, Martin: Zoštátňovanie škôl a stanovisko učiteľov, organizovaných v ZUS. In: *Slovenský učiteľ*, 1920, roč. 1, č. 3, s. 51.

⁵⁵ Tamže, s. 51.

⁵⁶ ŠTULRAJTEROVÁ, Učiteľské organizácie na Slovensku, s. 22.

⁵⁷ JEŽO, Zoštátňovanie škôl, s. 49-50.

⁵⁸ Tamže, s. 51.

podľa HSEŠ. Na valnom zhromaždení KUS vystupoval najmä ako jej poslanec: „V ďalšom vývoji pôjdeme ďalej od heroicky šliapanou cestou v znamení kultúrneho prevratu, pokroku vedeného ideálmi kresťanského solidarizmu proti laicizujúcemu a dnešný spoločenský poriadok rozvracajúcemu, tzv. pokrokovému, v konečných dôsledkoch bolševizujúcemu smeru, za slávu a česť národa a vlasti.”⁵⁹

Na stránkach časopisu *Slovenský učiteľ* bol ďalej realizovaný program práce KUS, resp. ZUS. Podľa Š. Mila: „Jeho sľubné začiatky neboli dovedené do konca. Organizácia ZUS a Slovenský učiteľ vytvorili okolo seba bariéru, z ktorej sa nevedeli sami dostať, a preto ich práca sa niesla jednotajne tým istým smerom: útokom nielen na slovenské a české kruhy, nežičiace slovenským učiteľom, ale aj na pokrokové myšlienky vnášané do výchovného procesu, odporujúce cirkevnictvu a náboženským tradíciám.”⁶⁰

Zväz slovenského učiteľstva a Národná škola slovenská

ZUS nedokázal vytvoriť jednotu medzi všetkými slovenskými učiteľmi a z toho dôvodu prišlo k odtrhnutiu pokrokového krídla.⁶¹ Príčiny týchto nepokojov siahajú k samotnému zakladaniu ZUS. Niekoľkí učitelia nesúhlasili s voľbou A. Hancka ako predsedu spolku, pretože, ako sme uviedli, obávali sa prepojenia programu ZUS s programom HSEŠ. Napriek tomu väčšina slovenských učiteľov, až na malé výnimky učiteľov (legionárov) v Myjavskom a Skalickom okrese, patrili od začiatku do ZUS.⁶²

Konflikt vyvrcholil v decembri 1921, keď štátni slovenskí učitelia a inšpektori spoločne vypracovali memorandum, v ktorom žiadali zvolať valné zhromaždenie a odvolať predsedu spolku A. Hancka a iných popredných činiteľov ZUS. Memorandum podpísalo 24 učiteľov, ale ZUS ich žiadosti nevyhovel.⁶³

Z dôvodu nevyhovenia požiadavkám došlo k rozštiepeniu ZUS a pokrokové krídlo na stránkach slovenských časopisov pozývalo učiteľov k založeniu novej organizácie.⁶⁴ Pokrokové krídlo pozostávalo najmä z legionárov z okresov Myjava a Skalica. Títo sa zhromaždili 26. januára 1922 vo Vrútkach, kde založili nový učiteľský spolok Slovenská obec učiteľská (SOU). Za predsedu SOU bol zvolený Martin Oříšek a za hlavného tajomníka Anton Granatier. Českí učitelia si na Slovensku vytvorili vlastný spolok, ktorý dostal názov Spolok pokrokových učiteľov Slovenska (SPUS). 19. mája 1923 došlo k zlúčeniu spolkov SPUS a SOU a na druhom valnom zhromaždení v Bratislave 7. októbra 1923, dali novovytvorenej organizácii názov Zväz slovenského učiteľstva (ZSU). Predsedníctvo ZSU bolo

⁵⁹ HANCKO, Anton: Snemovanie ZUSu. *Slovenský učiteľ*, 1928, roč. 10, č. 1, s. 1-2.

⁶⁰ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 31.

⁶¹ ŠTULRAJTEROVÁ, Učiteľské organizácie na Slovensku, s. 22.

⁶² Slovenská obec učiteľská. In: *Slovenský učiteľ*, 1922, roč. 3, č. 3 – 4, s. 61.

⁶³ Tamže, s. 61-62.

⁶⁴ MOJTO, Fraňo: S. O. U. (Slovenská Obec Učiteľská). In: *Slovenský učiteľ*, 1922, roč. 3, č. 3 – 4, s. 53.

nasledovné: predseda M. Oříšek z Brezovej pod Bradlom, podpredseda za učiteľov ľudových škôl Juraj Babka z Banskej Bystrice, podpredseda za učiteľov meštianskych škôl Ján Loucky z Ružomberku, podpredsedníčka za učiteľky Emília Schückerová z Banskej Štiavnice, hlavný tajomník Július Brandýsek z Bratislavy, hlavný pokladník Vojtech Fraas z Malaciek, redaktor časopisu *Národná škola slovenská* Adolf Bartoň z Bratislavy.⁶⁵

ZUS a ZSU predstavovali dve organizácie, ktoré mali síce rovnaké záujmy, ale ideovo sa rozchádzali. Úlohy v programe ZSU mali veľa podobného s programom ZUS. Vznikom ZSU pokrokové krídlo učiteľov vstúpilo do novovzniknutého spolku a prinieslo so sebou úlohy, ktoré ZUS nechávalo nevyriešené. Medzi tieto úlohy patrilo poštátnenie konfesijných škôl a učiteľov a s tým súvisiace sociálne zabezpečenie učiteľstva.⁶⁶ Ešte pred zlúčením zo SPUS sa predseda spolku M. Oříšek vo svojom prejave na porade SOU dňa 25. januára 1923 jednoznačne vyslovil za poštátnenie cirkevných škôl: „*My sme za poštátnenie škôl ľudových a meštianskych, pravda, nie kvôli správcovstvu. Nás viedla a vedie snaha napomáhať a podporovať záujmy celonárodné, čo vidíme docieľiť jedine národnou výchovou, ktorá si zasa podmieňuje jednotnú národnú školu slovenskú, ktorú môže vypestovať, vybudovať, vytvoriť jedine národ slovenský pomocou svojho národného štátu. Národný štát sa udrží a bude mohutnieť len pomocou svojej národnej školy.*”⁶⁷

Do ZSU vstupovali tiež niektorí moderne orientovaní evanjelickí učitelia. Zastávali názor, že zoštátnením škôl bude evanjelická cirkev oslobodená od starostí súvisiacich s riadením školstva. Zároveň verili, že pod vplyvom lepšieho materiálneho zabezpečenia štátnych škôl budú mať zoštátnené cirkevné školy lepšie možnosti na skvalitnenie výchovy a vzdelávania.⁶⁸

ZSU svoj program spočiatku prezentoval v novinách *Slovenský denník* a neskôr po vytvorení svojho tlačového orgánu na stránkach moderného pedagogického časopisu *Národná škola slovenská*. Hlavné poslanie časopisu vyjadroval už samotný jeho názov: „*Chceme, aby každý učiteľ bol v prvom rade národným učiteľom, chceme vyplniť najprv tento národný program.*”⁶⁹

ZSU si svojou činnosťou získal medzi učiteľmi vážnosť a uznanie. Svojimi aktivitami, ktoré pripravoval pre učiteľov počas letných prázdnin (školenia a konferencie), sa usiloval zlepšiť ich spoločenské postavenie.⁷⁰ Š. Milo porovnal prácu ZUS a ZSU, pričom prišiel k záveru, že ZUS bol

⁶⁵ ŠTULRAJTEROVÁ, Učiteľské organizácie na Slovensku, s. 22-23.

⁶⁶ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 32.

⁶⁷ OŘÍŠEK, Martin: Reč na porade Slovenskej obce učiteľskej dňa 25. januára 1923. In: *Národná škola slovenská*, 1923, roč. 1, č. 2, s. 38. Citované podľa: MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 33.

⁶⁸ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 32.

⁶⁹ *Národná škola slovenská*, 1923, roč. 1, č. 1, s. 1. Citované podľa: MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 32.

⁷⁰ ŠTULRAJTEROVÁ, Učiteľské organizácie na Slovensku, s. 23.

ovplyvnený ideami HSLS a ZSU bol pod vplyvom politických názorov sociálnej demokracie a agrárnej strany.⁷¹

Školská matica Slovenskej ligy

Samostatnú kapitolu po vzniku ČSR prestavovalo školstvo na národnostne zmiešanom území tzv. menšinové školstvo. Na území Čiech sa venovala problému menšinového školstva Ústřední matice školská a české, moravské a sliezske národné jednoty a matice. Na Slovensku vznikla v roku 1920 Slovenská liga, ktorá už vo svojich prvých stanovách zdôrazňovala, že jedným z jej hlavných cieľov je rozširovanie siete škôl pre slovenské menšiny.⁷²

Slovenská liga stála pred ťažkou úlohou, pretože situácia na slovenskom národnostne zmiešanom území bola kritická. Napr. v Košiciach v roku 1921 musela niekoľkokrát zasiahnuť polícia, aby zakročila proti násilnému prihlasovaniu slovenských detí do maďarských škôl. Členovia Slovenskej ligy si uvedomovali nevyhnutnosť riešenia situácie, a preto 5. mája 1921 založili v Bratislave Školský odbor. Jeho prvoradá úloha bola zameraná na zlepšenie školskej dochádzky na slovenských školách v Bratislave.⁷³

V roku 1923 na druhom kongrese Slovenskej ligy sa členovia dohodli na zmene názvu, Školský odbor bol premenovaný na Školskú maticu Slovenskej ligy (ŠMSL). ŠMSL spoločne s Propagačným odborom patrili do prvého odboru pôsobiaceho v rámci Slovenskej ligy. Za prvého predsedu ŠMSL bol zvolený Alois Kolísek, za ďalších členov boli zvolení: K. Jelínek, D. Bučenec, S. Š. Osuský, F. Máčenka, E. Rosol, A. Žalud, F. Jožka, J. Hrivnák, L. Nedbálek, L. Novomeský a M. Orišek.⁷⁴

Činnosť ŠMSL pozostávala zo zakladania a udržiavania tzv. slovenských menšinových škôl. Prvú školu založila 16. decembra 1923 v Eberharte (dnešné Malinovo). I napriek tomu, že išlo len o jednotriedku, škola mala znázorňovať symbol víťazstva nad maďarským útlakom, pretože škola ležala na majetkoch rodiny Apponyiovcov. Stavbu školy financoval podpredseda Slovenskej ligy I. Gessay.⁷⁵

Miesta na zriaďovanie slovenských menšinových škôl vyberala ŠMSL na základe žiadostí. Tieto prichádzali od pôvodných slovenských obyvateľov žijúcich v národnostne zmiešaných krajoch, alebo od slovenských kolonistov, ktorí prichádzali na južné Slovensko počas pozemkovej reformy. Prvé školy zriadené ŠMSL boli z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov

⁷¹ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 34.

⁷² LETZ, Róbert: *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920 – 1948)*. Martin; Bratislava : Matica slovenská; Slovenský historický ústav Matice Slovenskej, 2000, s. 145.

⁷³ Tamže, s. 147.

⁷⁴ Tamže.

⁷⁵ Tamže, s. 148.

umiestnené v prechodných, často nevyhovujúcich budovách, napr. v skladiskách.⁷⁶

Manifestačné zhromaždenie Slovenskej ligy uskutočnené 6. septembra 1925 v Galante si dalo za cieľ zlepšiť podmienky škôl. Tu sa však ukázalo nepochopenie zo strany vlády pre činnosť Slovenskej ligy. Napriek tejto skutočnosti organizácia pokračovala vo svojej činnosti a veľký úspech dosiahla 4. októbra 1925, otvorením slovenskej meštianskej školy v Komárne. Obdobie druhej polovice 20. storočia bolo sprevádzané úspechmi ŠMSL. Stavali sa nové budovy jubilejných škôl a prebehli dve akcie, ktoré podporili činnosť Slovenskej ligy. Do 1. októbra 1926 ŠMSL založila 33 slovenských menšinových škôl, ktoré mali celkovo 46 tried, pričom jednu triedu navštevovalo približne 45 detí. Začiatkom školského roka 1927/1928 bolo otvorených ďalších 21 škôl. V roku 1927 sa Slovenská liga zúčastnila Dunajského veľtrhu v Bratislave a v roku 1928 výstavy súčasnej kultúry v Brne. Návštevníci sa počas podujatia bližšie zoznámili s činnosťou ŠMSL, pričom ju mnohí podporili.⁷⁷

Napriek úspechom ŠMSL, problémy spojené s rozvojom slovenských menšinových škôl boli pre vládu druhoradé. Zvýšený záujem prejavovala o české menšinové školstvo, ktoré tvorilo súčasť vnútro-zahraničnej koncepcie pôvodnej nemeckej otázky. Jediným východiskom na zlepšenie situácie slovenského menšinového školstva boli verejné zbierky. V roku 1932 sa uskutočnila prvá zbierka, na ktorej bolo celkovo vyzbieraných 500 804, 50 Kčs. Verejné zbierky prebiehali pravidelne každý rok v prvom novembrovom týždni, ktorý bol vyhlásený za týždeň slovenského menšinového školstva.⁷⁸

Slovenská liga sa pokúsila zlepšiť svoje postavenie spracovaním veľkého množstva faktov, ktoré poslúžili ako podklad na uskutočnenie ankety o slovenskom menšinovom školstve, v Prahe 13. decembra 1933. Na ankete boli prítomní zástupcovia jednotlivých ministerstiev, Národnej rady československej, slovenských politických strán a Ústřední matice školské. Slovenskú ligu reprezentovali M. M. Bella a V. Brestenský. V. Brestenský vo svojom referáte upozornil na skutočnosť, že zanedbávanie Slovenska vytvára u mnohých Čechov nesprávne závery o slovenskej kultúrnej podradenosti. Ako výsledok pražskej ankety vznikla parlamentná komisia pre budovanie slovenského menšinového školstva. Neskôr sa však ukázalo, že ani tento krok nepriniesol predpokladané riešenie. Členská základňa Slovenskej ligy reagovala na to s veľkým pobúrením, otvorene sa to prejavilo 19. októbra 1935 na XI. kongrese Slovenskej ligy v Trnave. Jediná inštitúcia, ktorá pomohla Slovenskej lige zakladať školy, bol Úrad slovenskej krajiny.⁷⁹

⁷⁶ Tamže.

⁷⁷ Tamže, s. 149.

⁷⁸ Tamže, s. 150.

⁷⁹ Tamže, s. 151.

Ďalšie plány Slovenskej ligy zmarila v roku 1938 Viedenská arbitráž. Od začiatku svojej činnosti až po Viedenskú arbitráž založila Slovenská liga 278 škôl, z toho 246 ľudových, 12 meštianskych, 18 detských opatrovní, jeden učiteľský ústav a jedno reálne gymnázium. Po Viedenskej arbitráži na území autonómneho Slovenska zostalo len 29 škôl s 2 444 žiakmi, ktoré naďalej Slovenská liga vydržovala.⁸⁰

ŠMSL bola na Slovensku neobvyklou organizáciou. Ak sa niekto stal jej členom, bolo to považované za spoločenskú prestíž, pretože združovala len tých, ktorí mali skutočný záujem plniť jej program. Na rozvoji ŠMSL mal veľkú zásluhu jej dlhoročný predseda A. Kolisek, neskôr jeho nástupca Ferdiš Juriga (1931 – 1939). ŠMSL urobila pre záchranu slovenských detí veľký kus práce, pretože bez založenia slovenských menšinových škôl by museli navštevovať maďarské, nemecké alebo rusínske školy. Otvorenie i tej najmenej slovenskej menšinovej školy bolo sprevádzané slávnostnou vysviackou školy a bohatým kultúrnym programom.⁸¹

Spolok evanjelických učiteľov a Evanjelický učiteľ

Postupne ako dochádzalo k premene ZUS na katolícku nábožensko-stavovskú organizáciu, prišlo k odtrhnutiu evanjelických učiteľov. Po odchode zo ZUS si založili svoju vlastnú organizáciu s názvom Spolok evanjelických učiteľov (SEU). Cieľom SEU mala byť ochrana stavovských záujmov evanjelických učiteľov a podporovanie ich ďalšieho vzdelávania.⁸²

Správu SEU si zvolili na zhromaždení evanjelických učiteľov 25. augusta 1925 v Liptovskom Sv. Mikuláši. Predseda SEU sa stal Adam Špitka z Lubiny, podpredseda Pavol Kičin z Klenovca, tajomník a pokladník Ján Brenner z Hrachova. Stanovy SEU boli schválené generálnym konventom 12. novembra 1926. Na základe schválených stanov sa predseda SEU zároveň stal členom generálneho konventu. Všetkým učiteľom na evanjelických ľudových školách, katechétom a kantorom, bolo nariadené povinne vstúpiť do SEU. V skutočnosti možno považovať za riadnych členov SEU len 50 % evanjelických učiteľov, ktorí riadne platili príspevky.⁸³

Tlačovým orgánom SEU bol časopis *Evanjelický učiteľ*. Prvé čísla začali vychádzať v roku 1937. Úlohou časopisu bolo informovať členov SEU a iných čitateľov o najnovších problémoch učiteľstva, finančnom zabezpečení učiteľov evanjelických škôl, valnom zhromaždení SEU a spolupráci so ZUS. Najčastejšie témy na stránkach časopisu boli otázky týkajúce sa cirkevných škôl a učiteľov, školskej reformy a náboženskej morálky učiteľov.⁸⁴

⁸⁰ Tamže, s. 154-155.

⁸¹ Tamže, s. 152.

⁸² ŠTULRAJTEROVÁ, Učiteľské organizácie na Slovensku, s. 23.

⁸³ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 35.

⁸⁴ ŠTULRAJTEROVÁ, Učiteľské organizácie na Slovensku, s. 23.

Menšinové učiteľské spolky

Počas prvej ČSR vznikli okrem uvedených učiteľských spolkov aj iné, ktoré zastupovali práva učiteľov národnostných menšín. Učitelia pôsobiaci na ruských a ukrajinských školách v gréckokatolíckom biskupstve v Prešove sa dožadovali zrovnoprávnenia so štátnymi učiteľmi. Ich hlavným cieľom bolo zlepšiť materiálne a finančné pomery. K náprave však nedochádzalo, a preto sa rozhodli založiť vlastnú stavovskú organizáciu, ktorá by poskytovala priestor na predkladanie sťažností a riešenia pedagogických otázok.⁸⁵

Stavovskú organizáciu založili v roku 1924 na zjazde ruských a ukrajinských učiteľov v Prešove pod názvom Zväz ruských učiteľov na Slovensku (ZRUS). Za predsedu bol zvolený J. Gendera. Členovia ZRUS prispievali do spoločného fondu sumou 100 Kčs ročne. Z tohto fondu bol taktiež financovaný tlačový orgán *Russkaja škola*, vydávať sa začal od roku 1926. ZRUS nepredstavoval len reprezentanta ruských a ukrajinských učiteľov na Slovensku, ale zároveň predkladal ich politické a pedagogické názory ako názory národnostnej menšiny.⁸⁶

Maďarskí učitelia boli v novovytvorenej ČSR považovaní za príslušníkov porazeného národa. Napriek tomu zákony o národnostných menšinách povoľovali založenie učiteľského spolku. Spolok bol založený v roku 1921 pod názvom Spolok maďarských učiteľov (SMU). Združovali sa v ňom všetci maďarskí učitelia bez rozdielu konfesie. Cieľom SMU bola obrana stavovských práv, plnenie stavovských povinností a usmerňovanie pedagogickej činnosti. Spolok vydával svoj vlastný časopis *Magyar tanító* (Maďarský učiteľ).⁸⁷

Na Slovensku mali tiež dôležitú úlohu Spolok učiteľov penzistov a Spolok židovských učiteľov. Oba spolky sa usilovali plniť svoje hlavné poslanie, ktoré spočívalo v ochrane stavovských práv svojich členov a v zlepšení spoločenského statusu učiteľov.⁸⁸

Vyhlásenie autonómie Slovenska dňa 6. októbra 1938 znamenalo historický medzník v organizácii slovenských učiteľských spolkov. Krátko po vyhlásení autonómie sa začali likvidovať organizácie. Dňa 4. decembra 1938 ukončil svoju činnosť ZSU. Členovia zaniknutého spolku mali vstúpiť do dvoch povolených spolkov: „*Bratia, musíme si uvedomiť, že naším spolkom je teraz náš nový spolok, katolíkom Krajinský katolícky učiteľský spolok a evanjelikom Evanjelický učiteľský spolok. Nový náš spolok je od teraz ozaj aj náš, je a bude takým, akým si ho spoločne vytvoríme.*”⁸⁹

⁸⁵ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 43.

⁸⁶ ŠTULRAJTEROVÁ, Učiteľské organizácie na Slovensku, s. 27.

⁸⁷ MILO, *Slovenský učiteľ v rokoch prvej ČSR*, s. 44.

⁸⁸ ŠTULRAJTEROVÁ, Učiteľské organizácie na Slovensku, s. 27.

⁸⁹ KAPINAJ, František: K zjednoteniu slovenského učiteľstva. In: *Slovenský učiteľ*, 1938, roč. 20, č. 4, s. 148-149.

RECENZIE

HABAJ, Michal – HŘÍBAL, František: *Alexander Veľký. Život, doba a význam najväčšieho vojvodu staroveku*. Bratislava : Perfekt, 2018, 358 s. ISBN 978-80-8046-900-9.

Petra Gereková (rec.)

Koncom roka 2018 sa na knižný trh dostala publikácia o jednej z najznámejších osobností starovekých dejín – Alexandrovi Veľkom. Jej výnimočnosť spočíva v tom, že ide o odborné dielo z pera dvoch slovenských historikov, ktorí sa dlhodobo zaoberajú danou historickou postavou, pričom ako prví z našich končín dokázali vo veľkej miere podať celistvý pohľad na Alexandrovu osobnosť, jeho vojenské ťaženie či doterajší význam. Autori tak úspešne rozšírili skromné zastúpenie titulov o macedónskom vodcovi v rámci slovenskej historiografie. Pozitívom je, že autori použili okrem iného aj primárne pramene z antickej doby od vtedajších historikov, ktorí o ňom zanechali množstvo informácií. Zároveň však Habaj s Hříbalom tieto údaje podrobili kritike a čitateľovi tak dávajú možnosť, aby sa utvrdil v tom, čo sú historické fakty a čo len mýty, či vymyslené príbehy šíriace sa od Alexandra a jeho najbližších v rámci macedónskej propagandy a Alexandrovej snahy stať sa priam bohom v očiach ľudu.

Dielo je systematicky rozdelené do dvanástich kapitol, ktoré si medzi sebou obaja autori rozdelili, pričom hneď tá úvodná sa snaží poukázať na strety alexandrovskej tematiky so slovenským územím. Autori tak prepájajú túto už pre nás časovo aj priestorovo vzdialenú, takmer mýtickú postavu s našimi dejinami.

Alexandra III. Veľkého nemôže historik rozoberať bez toho, aby nezačal príbehom jeho otca, Filipa Macedónskeho. Túto cestu si zvolili aj autori tejto knihy, keďže hneď druhá kapitola sa v krátkosti venuje práve rokom Filipovej vlády. V tejto časti publikácie sa už začíname stretávať aj s mapami území, s obrázkami vysvetľujúcimi vojenské taktiky bojujúcich strán v bitkách, s fotografiami umeleckých či architektonických pamiatok z tej doby alebo dávnych miest v terajšej podobe. Tieto obrazové pomôcky sprevádzajú čitateľa celou knihou, pričom užitočne dopĺňajú a spestrujú odborný text a pomáhajú mu lepšie porozumieť a orientovať sa v danej problematike.

Po Filipovej smrti sa Habaj s Hříbalom už naplno zameriavajú na Alexandra, z ktorého sa napokon vykľúje nielen nový macedónsky panovník, ale aj geniálny vojenský stratég a dobyvateľ cudzích zemí. Najviac zachovaných informácií z jeho života sa týka jeho cesty do Ázie, preto sa

autori nevyhýbajú vyčerpávajúcemu a detailnému opisu Alexandrových krokov lemovaných samými víťazstvami v jeho honbe za slávou. Dielo nás teda postupne oboznamuje s jeho putovaním Malou Áziou a s legendárnymi bitkami proti Peržanom, z ktorých vyšiel ako víťaz, pričom sú podávané veľmi pútavo. Okrem opisu bojov sa Habaj s Hříbalom nevyhýbajú ani „zákulisným“ informáciám, intrigám a rôznym pikantériám zo súkromného života Alexandra Veľkého, pričom v súvislosti s ním vyjdú najavo aj viaceré známe príbehy z mytológie, avšak autori tieto odkazy vyhodnocujú triezvo a s nadhľadom. Mnohokrát podávajú čitateľovi viaceré verzie toho, ako sa niektoré udalosti mohli odohrať a tak nechávajú len na ňom samotnom, nech sa rozhodne pre tú pravdepodobnejšiu. Takisto v publikácii nájdeme aj rozličné domnienky, ktoré však sami autori neodporúčajú brať vážne a skôr nás nabádajú veriť len tomu, čo nám oni predkladajú ako najdôveryhodnejšiu možnosť.

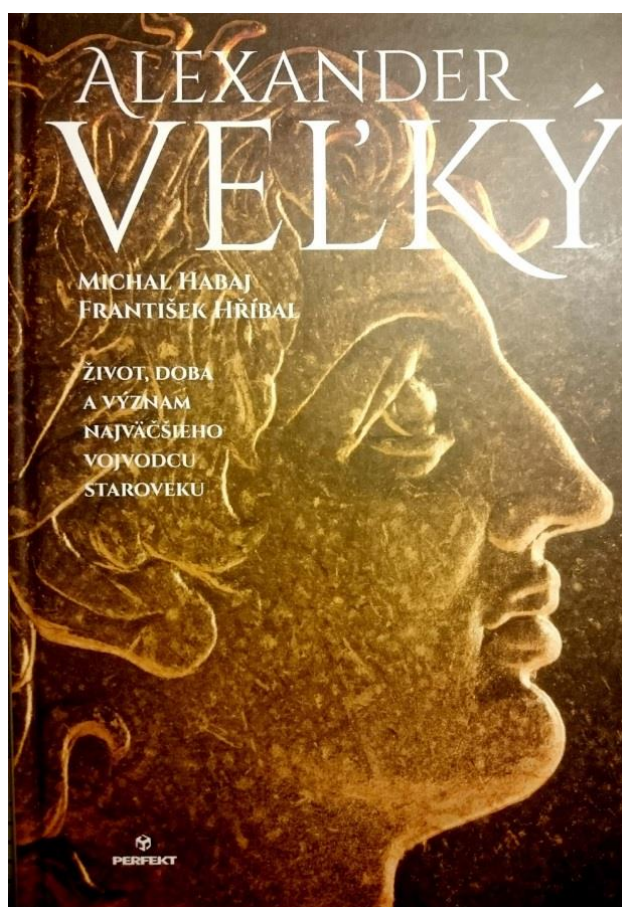
Autori nás teda sprevádzajú po dobyvačnej ceste Alexandra Veľkého cez Malú Áziu, Egypt až do Indie, to znamená do oblastí, ktoré boli dovtedy z pohľadu Grékov neprebádanou časťou zemegule. Macedonský panovník si tieto obrovské územia časom podmanil, avšak zomrel veľmi mladý a tieto svoje úspechy si dlho neužil. Dielo sa napriek tomu nekončí smrťou tohto presláveného bojovníka, pretože autori v nasledujúcich kapitolách približujú nielen samotnú osobu Alexandra, ale aj kontext doby, v ktorej žil, či obdobie po ňom. Z toho dôvodu tu nájdeme aj podrobný opis postupného rozdelenia oblastí, ktoré Alexander predtým ovládal, ako aj dôvody, prečo sa tak stalo. Zaujímavé je, že kniha v tejto časti spomína Alexandra aj v súvislosti s ďalšími veľmi význačnými osobnosťami staroveku, konkrétne z Rímskej ríše, ako napr. Caesara, Pompeia, Octaviana a ďalších, ktorí sa mu snažili vyrovnáť.

Medzitým sa v knihe vyskytuje aj kapitola o láskach Alexandra Veľkého, ktorá upúta aj tých, ktorí sa bežne o históriu nezaujímajú, a v ktorej autori odhalia celkom pozoruhodné poznatky. Okrem toho, dôležitou súčasťou publikácie je zobrazenie osoby Alexandra Veľkého nielen v rámci histórie, ale aj v umení, v podobe rôznych malieb, sôch, búst či filmov alebo divadelných hier. Publikácia ďalej približuje väčšinu antických historikov, ktorí písali o Alexandrovi a vyjadruje sa k údajom, ktoré obsahujú ich diela, pričom nie všetky sa, samozrejme, dodnes uchovali v pôvodnej podobe. V neposlednom rade oceňujem v závere diela zachytený Alexandrov život v rokoch, kde autori už len stručne zhrnuli najdôležitejšie míľniky s ním spojené, čo môže pomôcť čitateľovi ujasniť si postupnosť udalostí, o ktorých sa predtým dozvedel.

Celkovo ide o publikáciu, ktorá prináša značne ucelený a dôkladný obraz nielen o Alexandrovi Veľkom, ktorý mnohých stále fascinuje a je predmetom ich záujmu už viac ako dvetisícristo rokov, ale ponúka aj náhľad na priebeh budovania a rozvíjania mnohých štátov vtedajšej doby. Je preto

určená nielen pre tých, ktorí sa zaujímajú o samotného Macedónca, ale aj všeobecne o staroveké dejiny, pretože autori tu otvárajú viaceré témy ohľadom helenizácie sveta či narastania moci Rímskej ríše a i. Takisto treba povedať, že dielo prepája históriu so súčasnosťou a zdôrazňuje význam Alexandra Veľkého napríklad aj pre dnešné Macedónsko či Grécko a ich obyvateľov.

V konečnom dôsledku som teda toho názoru, že publikácia je kvalitne odborne spracovaná, pričom ponúka informácie pre široké spektrum priaznivcov histórie. Preto by som ju odporučila nielen odbornej verejnosti, ale rovnako si pri jej čítaní prídu na „svoje“ aj laici. Pozitívne by som hodnotila aj to, že autori nasilu nevnučujú čitateľovi nejakú jednoznačnú teóriu, ktorá stála za motiváciou mladého macedónskeho kráľa na také rapidne dobýjanie známeho, ale aj doposiaľ neznámeho sveta. Môžeme sa len zamýšľať nad tým či bol Alexander klasický príklad egoistického diktátora bažiacoho po vojne a ovládnutí sveta, ktorých dejiny poznajú až priveľmi dobre alebo skôr idealista snažiacoho sa zjednotiť svet. Publikácia tak necháva len na čitateľovi, aby si utvoril vlastný názor na tak rozporuplnú historickú osobnosť, akou Alexander Veľký rozhodne je.

SPRÁVY

Odborný seminár: Uzákonené bezprávie – Rasové zákonodarstvo na Slovensku a v Európe

Pavol Makyna

V pondelok 6. mája 2019 sa v priestoroch Zichyho paláca na Ventúrskej ulici v Bratislave uskutočnil odborný seminár s názvom **Uzákonené bezprávie – Rasové zákonodarstvo na Slovensku a v Európe**. Ústav pamäti národa (ďalej ÚPN), ako hlavný organizátor, v spolupráci s Múzeom holokaustu v Seredi pripravil uvedené podujatie pri príležitosti smutného 80. výročia vydania prvých protizidovských zákonov na Slovensku.

Podujatie otvorili príhovormi predseda Správnej rady ÚPN Ing. arch. Mgr. Ján Pálffy, PhD. a riaditeľ Múzea holokaustu v Seredi PhDr. Martin Korčok, PhD.

Odborný seminár bol rozdelený na dva bloky, pričom v prvom vystúpila JUDr. Katarína Zavacká, CSc. z Ústavu štátu a práva Slovenskej akadémie vied (ďalej SAV) s príspevkom *K prvým slovenským legislatívnym „ideovým návrhom“ štátom organizovanej lúpeže židovského majetku*. Druhý v poradí nasledoval PhDr. Ivan Kamenec, CSc. z Historického ústavu SAV, ktorý uviedol niekoľko *Poznámok ku konkrétnej realizácii niektorých právnych noriem antisemitskej politiky na Slovensku*. Na záver prvého bloku prezentoval Mgr. Pavol Makyna, PhD. zo Sekcie vedeckého výskumu ÚPN *Návrhy definície „pojmu Žid“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1939*.

Po krátkej prestávke otvoril druhý blok PhDr. Ľudovít Hallon, DrSc. z Historického ústavu SAV s príspevkom o *Evolučnej a revolučnej fáze formovania protizidovskej a arizačnej legislatívy Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945*. Za ním pokračovala americká historička Madeline Vadkerty pôsobiaca v strednej Európe, ktorá prezentovala výskum o udeľovaní tzv. výnimiek židovským obyvateľom na Slovensku pod názvom *Ľudia píšu Tisovi o židovskej otázke*. Odborný seminár uzavrel doc. ThDr. Peter Borza, PhD. z Filozofickej fakulty Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach s príspevkom *Reakcia gréckokatolíkov na tzv. riešenie židovskej otázky*.

Záver podujatia patril diskusii, čo využilo publikum, a jeho zástupcovia sa prítomných odborníkov pýtali na súvislosti a detaily problematik, ktorým sa jednotliví prispievatelia venovali. Odborný seminár mal vysokú úroveň, o čom svedčí aj záujem širokej odbornej i laickej verejnosti. Organizátori avizovali zverejnenie uvedených príspevkov vo forme vedeckých štúdií vo vedeckom časopise *Pamäť národa*.

AUTORI

PhDr. Anna Bocková, PhD.

Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Ivana Dendys

Interná doktorandka Katedry histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Bc. Jaroslav Durec

Študent Katedry histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Petra Gereková

Interná doktorandka Katedry histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Vedúci katedry histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Pavol Makyna, PhD.

Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. Pavol Matula, PhD.

Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. František Strapek

Interný doktorand Katedry histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

PhDr. Mária Tonková, PhD.

Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Miriam Viršínská, PhD.

Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave